



ศึกษาการบรรลุธรรมของพระมหากัจจายนเถระ
A STUDY OF THE ENLIGHTENMENT OF MAHAKACCAYANATHERA

พระสมชาย กิตติสารโ (แก้วเกษม)

สารนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๑



ศึกษาการบรรลุนิพนธ์ของพระมหากัจจายนเถระ

พระสมชาย กิตติสารโ (แก้วเกษม)

สารนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๑

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)



A Study of the Enlightenment of Mahakaccayanathera

Phra Somchai Kittisāro (Kaewkasam)

A Research Paper Submitted in Partial Fulfillment of
the Requirements for the Degree of
Master of Arts
(Vipassana Meditation)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University

C.E. 2018

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)



บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตนิพนธ์
เรื่อง "ศึกษาการบรรลุมรรคของพระมหากัจจายนเถระ" เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนากวนา

(พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบสารนิพนธ์

ประธานกรรมการ

(พระเทพสุวรรณเมธี, ดร.)

กรรมการ

(พระศรีวินยาภรณ์, ดร.)

กรรมการ

(พระครูพิพิธวรกิจจานุการ, ดร.)

อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์

พระครูพิพิธวรกิจจานุการ, ดร.

ชื่อผู้วิจัย

(พระสมชาย กิตติสาโร)

| | |
|---------------------------|---|
| ชื่อสารนิพนธ์ | : ศึกษาการบรรลุธรรมของพระมหากัจจายนเถระ |
| ผู้วิจัย | : พระสมชาย กิตติสารโร (แก้วเกษม) |
| ปริญญา | : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (วิปัสสนาภาวนา) |
| อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์ | : พระครูพิพิธวรกิจงานุการ, ดร., ศน.บ. (ศาสนาปรัชญา), M.A. (Pali Literature), Ph.D. (Pali & Buddhist Studies) |
| วันเสร็จสมบูรณ์ | : ๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒ |

บทคัดย่อ

สารนิพนธ์นี้มีวัตถุประสงค์ ๒ ประการ คือ ๑) เพื่อศึกษาการบรรลุธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท และ ๒) เพื่อศึกษาการบรรลุธรรมของพระมหากัจจายนเถระ โดยการศึกษาข้อมูลจากคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทและเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง รวบรวม สรุปวิเคราะห์ เรียบเรียง บรรยายเชิงพรรณนาและตรวจสอบโดยอาจารย์ที่ปรึกษา

จากการศึกษาพบว่า การบรรลุธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทคือการรู้แจ้งในอริยสัจ ๔ จนสามารถบรรลุถึงโลกุตระธรรม ๙ คือ มรรค ๔ ผล ๔ และนิพพาน ๑ เข้าถึงความเป็นพระอริยบุคคลได้แก่ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ การปฏิบัติเพื่อบรรลุธรรมด้วยการพัฒนาปัญญาตามหลักการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาหรือการเจริญสติปัฏฐาน ๔ ด้วยการกำหนดรู้ในกาย เวทนา จิตและธรรม เป็นการกำหนดรู้ในรูป-นาม หรือขั้น ๕ ให้เห็นเป็นไตรลักษณ์ตามความเป็นจริงในอารมณ์ปัจจุบัน เมื่อวิปัสสนาญาณแก่กล้าผู้ปฏิบัติสามารถละสังโยชน์และอนุสัยต่าง ๆ บรรลุมรรคผล นิพพานจนสำเร็จเป็นพระอริยบุคคลในพระพุทธศาสนา

พระมหากัจจายนเถระได้ปฏิบัติจนบรรลุธรรมขั้นสูงสุดเป็นพระอรหันต์ด้วยปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ แล้วได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าด้วยการส่งกระแสจิตตามพระธรรม กำหนดรู้อาการเกิดดับแห่งจิตซึ่งเป็นการปฏิบัติจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐานท่านเป็นผู้ที่มีสติปัญญา เฉลียวฉลาดได้รับการยกย่องเป็นพระมหาสาวกเอกทัศคະในด้านขยายอธิบายเนื้อความแห่งพระธรรม คือผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายในการอธิบายธรรมที่ย่อให้พิสดารได้

Research Paper Title : A Study of the Enlightenment of Mahākaccāyañathera
Researcher : Phra Somchai Kittisāro (Kaewkasam)
Degree : Master of Arts (Vipassana Meditation)
Research Paper Supervisor
: Phrakhru Pipithvarakijjanukarn, Dr., B.A. (Religion
Philosophy), M.A. (Pali Literature), Ph.D. (Pali &
Buddhist Studies)
Date of Completion : February 25, 2019

Abstract

There are two objectives of this research paper; 1) to study of the enlightenment in Theravada Buddhist scriptures and 2) to study of the enlightenment of Mahākaccāyañathera. By studying the information from the Theravada Buddhist scriptures and other related documents, then, composed, summarized, analyzed, explained in details, corrected and verified by advisor.

From the research, the findings were that the enlightenment was a realization of Four Noble Truth and entering into 9 supramundanes; 4 Path, 4 Fruits and Nibbana becoming Noble One, they are Sotapanna, Sakadagami, Anagami and Arahanta. The way to attain enlightenment can be completed by following principle of insight development or Four Foundaton of Mindfulness by observing body, feeling, mind and mental objects. It was contemplation on Nama-rupa or five aggregates in order to see the true nature of Three Common Characteristics appearing at present moment. Having completed insight development, practitioners can abandon all cankers and latent dispositions entering to path, fruit and Nibbana finally and became a Noble One in Buddhism.

Mahākaccāyañathera had practiced insight meditation until he had attained highest enlightenment, Arahant with 4 discriminations, 8 liberations and 6 higher knowledge because he had listened the Buddha's teaching, by following the contents of teaching, observing the rise and falls of consciousness which is a contemplation on foundation of mindfulness. Having enlightenment, he was very intelligent and expert in preaching, therefore the Buddha granted him an excellent position in expounding Dhamma teaching with clear details.

กิตติกรรมประกาศ

เกล้าฯ ขอประทานโอกาสกราบขอบพระคุณ ท่านเจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ ศ. (พิเศษ), ป.ธ.๙, M.A., Ph.D.) รองอธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม เป็นอย่างสูงยิ่งที่พระเดชพระคุณฯ ได้เปิดหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนานี้ขึ้นเพื่อให้โอกาสในการศึกษา และปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาอันส่งผลให้เกล้าฯ ได้เข้ามาศึกษาและปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาเป็นเวลาโดยรวมถึง ๘ เดือน ภายใต้การอุปถัมภ์ของพระเดชพระคุณตลอดมา

ขออน้อมบูชาคณาจารย์ ที่ได้เมตตาเป็นพระวิปัสสนาจารย์ สยาดอ ภัททันตะ อาชิน ชฎิละ อัครมหาภิกษุฐานาจริยะ มหาเถระ สยาดอ ภัททันตะ วชิรปาณี สยาดอ อุชิน เวปุลละ ณ สำนักมหาสิขาสานเย็กต้า เมืองย่างกุ้ง สหภาพเมียนมาร์ พระราชสิทธิอาจารย์ วิ. (ทองใบ ปกสสโร) ประธานสงฆ์ วัดนาหลวง พระครูภาวนาธัมมาภินันท์ เจ้าอาวาสวัดนาหลวง (อภิญญาเทสิตธรรม) จังหวัดอุดรธานี และพระภาวนาพิศาลเมธี วิ. (ประเสริฐ มนต์เสวี) พระวิปัสสนาจารย์ประจำหลักสูตร ณ สำนักปฏิบัติธรรม “ธรรมโมลี” รวมทั้งหมดเป็นเวลา ๘ เดือน

ขอกราบขอบพระคุณ พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, ดร. คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย, พระเทพสุวรรณเมธี, ดร. ผู้ช่วยอธิการบดีฝ่ายวิชาการ, รักษาการผู้อำนวยการหลักสูตรบัณฑิตศึกษา, พระมหาโกมล กมโล, ผศ. ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์, พระมหาณรงค์ฤทธิ์ ธมมโสภโณ ผู้อำนวยการสำนักงานวิทยาเขต และขอขอบคุณ รศ.ดร.เวทย์ บรรณกรกุล อาจารย์ผู้ให้ความรู้ด้านวิชาการ, ดร.ชัยชาญ สิงหนาน รวมทั้งคณาจารย์ผู้ทรงคุณวุฒิทุกท่าน

ขอกราบขอบพระคุณ พระครูพิพิธวรกิจจานุการ, ดร. อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์ และขอเจริญพร ดร.สุพิชฌาย์ พรพิชฌรงค์ ที่สละเวลาช่วยตรวจทานแก้ไขและให้คำแนะนำอันมีประโยชน์ทำให้สารนิพนธ์ฉบับนี้ถูกต้องและสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ขอขอบคุณคณาจารย์ เจ้าหน้าที่ทุกท่านที่เสียสละเวลาให้การช่วยเหลืออย่างดียิ่ง

ผู้วิจัยขออน้อมถวายบูชาคุณพระศรีรัตนตรัย และมอบเป็นกตเวทิตาคุณ แก่บิดามารดา ครูอุปัชฌาย์อาจารย์ เพื่อนนิสิต ตลอดจนท่านผู้มีอุปการคุณทุกท่าน ขออานิสงค์บารมีวิริยอุตสาหะ ในการปฏิบัติธรรม และการทำสารนิพนธ์ฉบับนี้ จงเป็นพลวปัจจัยให้ถึงมรรค ผลนิพพานด้วยกันทุกท่านทุกคนเทอญฯ

พระสมชาย กิตติสาโร (แก้วเกษม)

๒๐ มกราคม ๒๕๖๒

สารบัญ

| เรื่อง | หน้า |
|---|-----------|
| บทคัดย่อภาษาไทย | ก |
| บทคัดย่อภาษาอังกฤษ | ข |
| กิตติกรรมประกาศ | ค |
| สารบัญ | ง |
| คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ | ฉ |
| บทที่ ๑ บทนำ | ๑ |
| ๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา | ๑ |
| ๑.๒ คำถามวิจัย | ๓ |
| ๑.๓ วัตถุประสงค์ของการวิจัย | ๓ |
| ๑.๔ ขอบเขตการวิจัย | ๓ |
| ๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย | ๔ |
| ๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง | ๔ |
| ๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย | ๘ |
| ๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ | ๙ |
| บทที่ ๒ การบรรลุธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท | ๑๐ |
| ๒.๑ ความหมายการบรรลุธรรม | ๑๐ |
| ๒.๒ ประเภทการบรรลุธรรม | ๑๓ |
| ๒.๓ ระดับการบรรลุธรรม | ๑๖ |
| ๒.๔ หลักปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรม | ๒๐ |
| ๒.๕ เหตุแห่งการบรรลุธรรม | ๒๔ |
| ๒.๖ ผลการบรรลุธรรม | ๓๑ |
| ๒.๗ สรุปท้ายบท | ๓๓ |
| บทที่ ๓ การบรรลุธรรมของพระมหากัจจายนเถระ | ๓๕ |
| ๓.๑ ประวัติและบุรพกรรมในอดีตชาติของพระมหากัจจายนเถระ | ๓๕ |
| ๓.๒ ประวัติและชาติภูมิในสมัยพระสมณะโคตมพุทธเจ้าของพระมหากัจจายนเถระ | ๓๗ |
| ๓.๓ การบรรลุพหุอุปสมบทของพระมหากัจจายนเถระ | ๓๙ |
| ๓.๔ การได้รับเอตทัคคะของพระมหากัจจายนเถระ | ๔๐ |
| ๓.๕ การบรรลุธรรมของพระมหากัจจายนเถระ | ๔๑ |
| ๓.๖ ผลงานและการเผยแผ่พระศาสนาของพระมหากัจจายนเถระ | ๕๖ |

| | |
|--|-----------|
| ๓.๗ สรุปท้ายบท | ๖๔ |
| บทที่ ๔ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ | ๖๖ |
| ๔.๑ สรุปผลการวิจัย | ๖๖ |
| ๔.๒ ข้อเสนอแนะ | ๖๘ |
| บรรณานุกรม | ๗๐ |
| ภาคผนวก | ๗๓ |
| ประวัติผู้วิจัย | ๗๔ |

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

อักษรย่อในสารนิพนธ์ฉบับนี้ ใช้อ้างอิงจากพระไตรปิฎกภาษาบาลี/พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙ ส่วนคัมภีร์อรรถกถาบาลี/ภาษาไทย ใช้ภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

การอ้างอิงพระไตรปิฎก จะระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า หลังอักษรย่อชื่อคัมภีร์ เช่น วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๐/๑๖๔ หมายถึง วินัยปิฎก มหาวรรค ภาษาไทย เล่ม ๕ ข้อ ๒๐ หน้า ๑๖๔ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๙

ส่วนคัมภีร์อรรถกถา จะระบุชื่อย่อคัมภีร์ ลำดับเล่ม (ถ้ามี)/หน้า เช่น อง.เอกก.อ. (ไทย) ๑/๙๕/๑๔๓. หมายถึง อังคุตตรนิกาย เอกกนิบาตอรรถกถา มโนรณปุรณี ภาษาไทย เล่ม ๑ ข้อ ๙๕/หน้า ๑๔๓ อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ส่วนคัมภีร์ฎีกา จะระบุชื่อย่อคัมภีร์ ลำดับเล่ม/ข้อ/หน้า เช่น วิสุทธิตฎีกา (ไทย) ๒/๓๐/๘๙. หมายถึง ปรมัตถมัณฑุสา วิสุทธิมรรคมหาฎีกา ภาษาไทย เล่ม ๒ ข้อ ๓๐ หน้า ๘๙ ตามลำดับ ดังนี้

๑. คำอธิบายคำย่อในภาษาไทย

ก. คำย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก

| เล่ม | คำย่อ | พระวินัยปิฎก | ชื่อคัมภีร์ | ภาษา |
|------|---------------|--------------|-------------|-----------|
| ๔ | วิ.ม. (ไทย) = | วินัยปิฎก | มหาวรรค | (ภาษาไทย) |
| ๕ | วิ.ม. (ไทย) = | วินัยปิฎก | มหาวรรค | (ภาษาไทย) |

พระสุตตันตปิฎก

| เล่ม | คำย่อ | ชื่อคัมภีร์ | ภาษา |
|------|------------------|---------------------------|-------------------------|
| ๙ | ที.สี. (ไทย) = | สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย | สีลขันธวรรค (ภาษาไทย) |
| ๑๐ | ที.ม. (ไทย) = | สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย | มหาวรรค (ภาษาไทย) |
| ๑๑ | ที.ปา. (ไทย) = | สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย | ปาฎีกวรรค (ภาษาไทย) |
| ๑๒ | ม.ม. (ไทย) = | สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย | มูลปณณาสก์ (ภาษาไทย) |
| ๑๓ | ม.ม. (ไทย) = | สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย | มัชฌิมปณณาสก์ (ภาษาไทย) |
| ๑๔ | ม.อ. (ไทย) = | สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย | อุปรปณณาสก์ (ภาษาไทย) |
| ๑๕ | ส.ส. (ไทย) = | สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย | สคาถวรรค (ภาษาไทย) |
| ๒๐ | อง.เอกก. (ไทย) = | สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย | เอกกนิบาต (ภาษาไทย) |
| | อง.ทุก. (ไทย) = | สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย | ทุกนิบาต (ภาษาไทย) |
| ๒๒ | อง.ปญจก. (ไทย) = | สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย | ปัญจกนิบาต (ภาษาไทย) |
| | อง.ฉก. (ไทย) = | สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย | ฉกนิบาต (ภาษาไทย) |

| | | | | | | |
|----|--------|---------|-------------|------------|------------------|-----------|
| ๒๕ | ช.ช. | (ไทย) = | สุตตันตปิฎก | ขุททกนิกาย | ขุททกปาฐะ | (ภาษาไทย) |
| | ช.ธ. | (ไทย) = | สุตตันตปิฎก | ขุททกนิกาย | ธรรมบท | (ภาษาไทย) |
| | ช.อ. | (ไทย) = | สุตตันตปิฎก | ขุททกนิกาย | อุทาน | (ภาษาไทย) |
| ๒๖ | ช.วิ. | (ไทย) = | สุตตันตปิฎก | ขุททกนิกาย | วิมานวัตถุ | (ภาษาไทย) |
| | ช.เถร. | (ไทย) = | สุตตันตปิฎก | ขุททกนิกาย | เถรคาถา | (ภาษาไทย) |
| ๒๙ | ช.ม. | (ไทย) = | สุตตันตปิฎก | ขุททกนิกาย | มหานิทเทส | (ภาษาไทย) |
| ๓๑ | ช.ป. | (ไทย) = | สุตตันตปิฎก | ขุททกนิกาย | ปฏิสัมพันธ์ามรรค | (ภาษาไทย) |
| ๓๒ | ช.อป. | (ไทย) = | สุตตันตปิฎก | ขุททกนิกาย | อปทาน | (ภาษาไทย) |

พระอภิธรรมปิฎก

| เล่ม | คำย่อ | | ชื่อคัมภีร์ | ภาษา | |
|------|---------|---------|-------------|--------------|-----------|
| ๓๕ | อภิ.วิ. | (ไทย) = | อภิธรรมปิฎก | วิมังค์ | (ภาษาไทย) |
| ๓๖ | อภิ.ปุ. | (ไทย) = | อภิธรรมปิฎก | บุคคลบัญญัติ | (ภาษาไทย) |
| ๓๗ | อภิ.ก. | (ไทย) = | อภิธรรมปิฎก | กถาวัตถุ | (ภาษาไทย) |

ข. คำย่อชื่อคัมภีร์ปกรณ์วิเสสและฎีกา

ปกรณ์วิเสส

| คำย่อ | | ชื่อคัมภีร์ | ภาษา |
|---------------------|---|-----------------------------------|------------|
| วิสุทฺธิ. (บาลี) | = | วิสุทฺธิมคคปกรณ์ | (ภาษาบาลี) |
| วิสุทฺธิ. (ไทย) | = | วิสุทฺธิมรรคปกรณ์ | (ภาษาไทย) |
| วิสุทฺธิ.ฎีกา (ไทย) | = | ปรมัตถมัชฺฐสา วิสุทฺธิมรรคมหาฎีกา | (ภาษาไทย) |

ค. คำย่อชื่อคัมภีร์อรรถกถา

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

| คำย่อ | | ชื่อคัมภีร์ | ภาษา | |
|-------------|---------|---------------|--------------------------------|-----------|
| อ.จ.เอกก.อ. | (ไทย) = | อังคุตตรนิกาย | มโนรลปุรณี เอกกนิบาตอรรถกถา | (ภาษาไทย) |
| ช.ธ.อ. | (ไทย) = | ขุททกนิกาย | ธรรมบทอรรถกถา | (ภาษาไทย) |
| ช.อ.อ. | (ไทย) = | ขุททกนิกาย | ปรมัตถที่ปนี อุทานอรรถกถา | (ภาษาไทย) |
| ช.เถร.อ. | (ไทย) = | ขุททกนิกาย | ปรมัตถที่ปนี เถรคาถาอรรถกถา | (ภาษาไทย) |
| ช.อป.อ. | (ไทย) = | ขุททกนิกาย | วิสุทฺชชนวิลาสินี อปทานอรรถกถา | (ภาษาไทย) |

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้เป็นเอกอัครมหาบุรุษ ทรงบำเพ็ญพุทธจริยา ประกอบด้วยพระคุณอันยิ่งใหญ่ มีพระปัญญาคุณ พระบริสุทธิคุณ และพระมหากรุณาคุณ ทรงมุ่งสั่งสอนพระสัทธรรมอันเป็นประโยชน์เกื้อกูล เพื่อให้ปฏิบัติตามคำสั่งสอนให้เข้าถึงสัทธรรม เพื่อกะทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์ยอดเยี่ยมอันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์^๑ พระองค์ทรงเป็นผู้ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณบรรลุความเป็นพระสัพพัญญูทรงสอนว่าปัญญาเป็นธรรมสูงสุดในการตรัสรู้ เพื่อให้รู้ยั้งเห็นจริงตามธรรมที่ควรรู้ได้ผลเป็นอัจจรรย์ ทรงมุ่งผลในทางปฏิบัติเพื่อให้บรรลุธรรมไปตามลำดับมีพระสาวกบรรลุธรรมผู้บำเพ็ญวิปัสสนากาฬนามิปัญญาบารมีเต็มเปี่ยมสำเร็จเป็นพระอรหันต์ เพราะอาศัยการรู้แจ้งในอริยสัจธรรม ๔ ประการ พระพุทธพจน์ทั้งหมดย่อมหยั่งลงสู่อริยสัจ ๔ บุคคลพึงบทแห่งคาถาใดแล้วย่อมสงบระงับได้ แม้จะมีเพียงคาถาหนึ่งก็นับเข้าในอริยสัจประการหนึ่งหรือหลายประการตามสมควรแก่เนื้อความนั้น ๆ และแม้จะกล่าวถึงอริยสัจ ๔ อย่างใดอย่างหนึ่งโดยตรงก็จัดว่าได้กล่าวถึงอริยสัจอื่นโดยอ้อม

ในสมัยครั้งพุทธกาลมีบุคคลบางท่านพึงธรรมแล้วบรรลุธรรมเป็นพระอริยบุคคลได้ก็เพราะเข้าใจหลักธรรมตามแนวทางของอริยสัจ ๔ จึงกำหนดรู้ทุกขสัจแล้วบรรลุธรรมในขณะพึงธรรมจบ การบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเป็นสภาวะธรรมที่รู้แจ้งแทงตลอดในอริยสัจ ๔ ทำให้เข้าใจเรื่องของชีวิตอันตกอยู่ในกฎแห่งไตรลักษณ์ ได้แก่ อนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา ผู้ที่ได้บรรลุธรรมเรียกว่า พระอริยบุคคล การจะสำเร็จเป็นพระอริยบุคคลแบ่งออกตามมรรคผลที่ได้ประจักษ์ประจักษ์ การบรรลุธรรมเป็นพระอริยบุคคลประเภทใดประเภทหนึ่งในทั้ง ๔ จำพวก คือ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ด้วยวิธีการเจริญวิปัสสนาเพื่ออบรมจิตและพัฒนาปัญญา ชื่อว่าทำตามคำสั่งสอนของพระศาสดาจักทำที่สุดแห่งทุกขได้ ดังมีพุทธสาวกผู้ปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระองค์ผู้ประกาศพระศาสนาแห่งพุทธกิจแก่พหุชน โดยมีพระมหากัจจายนเถระ เป็นต้น ดังมีประวัติและปฏิปทาที่ผู้วิจัยได้ศึกษาดังนี้

พระมหากัจจายนเถระ ผู้ดำรงคุณธรรมในชั้นพระอรหันต์สาวก และดำรงฐานะอยู่ในคณะสงฆ์ผู้เป็นสาวกใหญ่ ๘๐ องค์ของพระพุทธเจ้าที่เรียกว่า พระอสีติมหาสาวก ทรงแต่งตั้งในตำแหน่งเลิศกว่าภิกษุทั้งหลายด้านแสดงธรรม เป็นผู้อธิบายความหมายแห่งธรรมที่กล่าวไว้โดยย่อได้พิสดาร^๒ พุทธสมัยของพระสมณโคตมพระพุทธเจ้า กุลบุตรนั้นมีชื่อว่ากาญจนะ ตระกูลของท่าน คือ กัจจายนะ

^๑ ม.มู (ไทย) ๑๒/๒๘๖/๓๑๓.

^๒ อง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๙๗/๒๖.

ท่านเกิดในเรือนแห่งพราหมณ์ผู้เป็นปุโรหิตของพระเจ้าจันทรปัชโชติในกรุงอุชเชนี ในวันขนานนาม ท่านมารดาบิดาปรึกษากันว่า บุตรของเรามีชีวิตตั้งทองคำจึงขนานนามท่านซึ่งแปลว่าทอง เมื่อเจริญวัย ท่านศึกษาเรียนจบไตรเพท เมื่อบิดาของท่านเสียชีวิตแล้วท่านได้รับตำแหน่งเป็นปุโรหิตแทนบิดาของท่าน และวันหนึ่งเมื่อพระเจ้าจันทรปัชโชติได้ทราบข่าวการอุปบัติขึ้นของพระพุทธเจ้า จึงมอบหมายให้กัจจายนปุโรหิตพร้อมกับบริวารผู้ติดตามอีก ๗ คน ไปกราบทูลอาราธนาให้พระพุทธเจ้าเสด็จมาที่กรุงอุชเชนี เมื่อไปถึงพระพุทธเจ้าได้แสดงพระธรรมเทศนา ครั้นเมื่อฟังธรรมจบแล้วท่านก็บรรลุพระอรหันต์พร้อมด้วยปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖^๓ ในขณะที่ยังเป็นฆราวาสอยู่ แล้วท่านจึงทูลขออุปสมบท พระพุทธเจ้าทรงประทานอุปสมบทด้วยเอหิภิกขุอุปสัมปทา หลังจากบวชแล้วท่านมีบทบาทสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา โดยท่านได้กราบทูลอาราธนาพระพุทธเจ้าให้เสด็จมาที่กรุงอุชเชนี ตามที่ท่านได้รับมอบหมายจากพระเจ้าจันทรปัชโชติ แต่พระบรมศาสดารับสั่งให้ไปประกาศศาสนาที่กรุงอุชเชนี เป็นเหตุให้พระเจ้าจันทรปัชโชติ และชาวเมืองเกิดความเลื่อมใสศรัทธาท่านมาก ทำให้พระพุทธศาสนาได้เผยแผ่ไปทั่วกรุงอุชเชนีเพราะพระมหากัจจายนเถระเป็นพระอรหันต์ที่มีความสามารถพิเศษด้านการขยายเนื้อความย่อให้พิสดาร

จากการศึกษาประวัติของพระมหากัจจายนเถระโดยสังเขป การปฏิบัติตนมีปฏิปทาน่าเลื่อมใส เป็นผู้มีความรู้แตกฉานในปฏิสัมภิทา ๔ สภาวะจิตหลุดพ้นจากกิเลส ๘ ชั้นในวิโมกข์ ๘ ความรู้ยิ่งในคุณวิเศษอภิญญา ๖ อย่าง โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือเมื่อถูกถามปัญหาแม้โดยย่อ ก็สามารถตอบแก้ได้โดยพิสดาร เป็นพุทธมหาสาวกที่มีสติปัญญาเฉลียวฉลาด สามารถอธิบายหัวข้อธรรมโดยย่อและสรุปเนื้อหาพระธรรมเทศนาอันพิสดารจนผู้ฟังเข้าใจได้ง่าย การตอบปัญหาข้อข้องใจสงสัยชี้แจงให้เข้าใจชัดเจนในแต่ละประเด็น ท่านมีปฏิภาณไหวพริบชี้แจงแสดงเหตุผลให้หายข้องใจ ดังเช่น การตอบปัญหาแก่พราหมณ์อารามทัณฑะ โดยได้ถามถึงเหตุปัจจัยความขัดแย้งระหว่างบุคคล ท่านตอบว่า เหตุปัจจัยที่ทำให้บุคคลมีความขัดแย้งกัน เพราะยึดมั่นในกามราคะ ตกอยู่ในอำนาจแห่งกามราคะเป็นต้น พราหมณ์ท่านนี้หายข้องใจเกิดความเลื่อมใส จึงหันมานับถือพระพุทธศาสนา ได้ประกาศตนเป็นอุบาสกตลอดชีวิต^๔

การบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท การบรรลุธรรมสำเร็จหรือถึงจุดหมายในพุทธศาสนานั้นตั้งแต่การเข้าใจธรรมในระดับต้น ๆ คือ ระดับโลกียะจนถึงเข้าใจเข้าถึงธรรมในระดับมรรคผล คือ ระดับโลกุตระ พระพุทธศาสนาได้อธิบายเหตุแห่งความหลุดพ้น ๕ ประการ คือ ๑) ความหลุดพ้นบังเกิดด้วยจากเหตุที่ว่าได้ฟังธรรม ข้อธรรมที่ตรงกับวาระจิตตนให้ได้ปล่อยวางสู่มรรค ผล นิพพาน ๒) ความหลุดพ้นบังเกิดด้วย จากขณะการแสดงธรรมต่อผู้อื่นในฐานะครูผู้สั่งสอน ๓) ความหลุดพ้นเกิดจากการท่องเที่ยวขยายข้อธรรมนั้นจนเกิดความเห็นแจ้งในความจริง ๔) ความหลุดพ้นเกิดจากการตรึกตรองภายใน นำข้อธรรมที่ได้เรียนรู้มาพิจารณาจนจิตเต็มรอบ รวมลงเป็นมรรคญาณ บังเกิดความหลุดพ้น ๕) ความหลุดพ้นเกิดจากการเจริญสมาธินิมิต สติปัญญา ๔ มีนามรูปที่บังเกิดขณะนั้นเป็นนิมิตปัจจุบันอารมณ์ เพาะบ่มสั่งสมจนอินทรีย์แก่กล้าเป็นโพชฌงค์รวมลงสู่มรรคสมังคีก่อเกิดเป็น

^๓ ชู.อุป. (ไทย) ๓๒/๔๗/๑๕๖.

^๔ อง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๓๘/๘๒-๘๓.

มรรคผลนิพพาน^๕

เมื่อศึกษาประวัติของพระมหากัจจายนเถระ ท่านเป็นพระอรหันต์รูปหนึ่งในพระอสีตอริยสาวก ที่มีจริยวัตรน่าเลื่อมใส พระพุทธองค์ทรงยกย่องท่านว่า เป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายในด้านแสดงธรรมเป็นผู้อธิบายความหมายแห่งธรรมที่กล่าวไว้โดยย่อได้พิสดาร ผู้วิจัยทำสารนิพนธ์เรื่องนี้ เพราะเห็นว่าประวัติ และบทบาทในการเผยแผ่พระธรรมในพุทธศาสนา ซึ่งมีกระจัดกระจายอยู่ทั่วไปในคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกา จึงเป็นการยากจะหาตำราที่เกี่ยวกับพระมหากัจจายนเถระที่มีการรวบรวมเนื้อหาให้มีความสมบูรณ์ครบถ้วน จึงทำให้เกิดปัญหาแก่ผู้ศึกษาที่ไม่สามารถจะทำความเข้าใจให้ถูกต้องแจ่มแจ้งได้โดยง่ายตามหลักการทางพระพุทธศาสนา

ด้วยเหตุดังกล่าวข้างต้นนี้ จึงมีความสนใจศึกษาการบำเพ็ญบารมี และการบรรลุธรรมของพระมหากัจจายนเถระ เพื่อให้รู้แนวทางคำสอนของพระพุทธเจ้า ได้ค้นคว้าหลักฐานในส่วนที่เป็นประวัติของพระมหากัจจายนเถระ ทั้งในด้านการสั่งสมบารมีและเหตุปัจจัยต่อการบรรลุธรรม การเจริญสมณะและวิปัสสนาภาวนาจนเป็นเหตุให้ท่านพระมหากัจจายนเถระบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์อันเป็นเป้าหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา เพื่อจะเป็นแนวทางให้ศึกษาเกี่ยวเนื่องแก่การปฏิบัติธรรมเพื่อพัฒนาตน และบุคคลผู้สนใจที่จะปฏิบัติตามแนวทางการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา สืบต่อไป

๑.๒ คำถามวิจัย

- ๑.๒.๑ การบรรลุธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทเป็นอย่างไร
- ๑.๒.๒ การบรรลุธรรมของพระมหากัจจายนเถระเป็นอย่างไร

๑.๓ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๓.๑ เพื่อศึกษาการบรรลุธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๓.๒ เพื่อศึกษาการบรรลุธรรมของพระมหากัจจายนเถระ

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

การศึกษาครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) เกี่ยวกับเนื้อหา การศึกษาการบรรลุธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท การศึกษาชีวประวัติ ความเป็นมา ปฏิปทาการบำเพ็ญบารมี และปัจจัยที่เอื้อต่อการบรรลุธรรมของพระมหากัจจายนเถระตามหลักคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท ผู้วิจัยมุ่งศึกษาโดยอาศัยหลักฐาน และข้อมูลจากแหล่งต่าง ๆ ได้แก่ คัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙ อรรถกถา ฎีกา ปกรณวิเสส หนังสือ เอกสาร ตำรา ผลงานทางวิชาการ และรายงานการวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

^๕ อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๖/๓๒-๓๕.

๑.๔.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา

การศึกษาด้านเนื้อหาการเก็บข้อมูลเกี่ยวกับเรื่องการบรรลุลุทธิธรรมในพุทธศาสนาเถรวาท และการบำเพ็ญบารมีและการบรรลุลุทธิธรรมของพระมหากัจจายนเถระครั้งนี้ กำหนดขอบเขตเฉพาะใน คัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙ คัมภีร์พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาภาษาไทยแปล ชุด ๙๑ เล่มฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๔๑ อรรถกถา ฎีกา ปกรณ์วิเสสอื่น ๆ และเช่นหนังสือสตีติมหาสาวก เขียนโดยดร.บรรจบ รุจิ หนังสือพระอรหันตสาวก บรรลุลุทธิธรรมได้อย่างไร เขียนโดยผู้ช่วยศาสตราจารย์พิเศษ สมบูรณ์ ตาสนธิ เอกสารอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง แล้วนำมา สรุป เรียบเรียง นำเสนอแบบบรรยายเชิงพรรณนา

๑.๔.๒ ขอบเขตด้านการศึกษา

การบรรลุลุทธิธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท ประวัติ การบำเพ็ญบารมี และการบรรลุลุทธิธรรมของพระมหากัจจายนเถระครั้งนี้มีขอบเขตการศึกษาที่กว้างขึ้น คือ คัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙ คัมภีร์อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ฎีกา ปกรณ์วิเสสอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ คัมภีร์วิสุทธิมรรค ซึ่งขอบเขตด้านการศึกษาส่วนใหญ่เป็นวิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย แล้วนำมา สรุป เรียบเรียง นำเสนอแบบบรรยายเชิงพรรณนา

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้มีศัพท์เฉพาะที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาวิจัยที่ผู้วิจัยได้ให้คำจำกัดความไว้เพื่อความเข้าใจไว้ดังนี้

๑.๕.๑ การบำเพ็ญบารมี หมายถึง การสร้างปฏิบัติอันยิ่งยวด คือ บุญกุศลคุณงามความดีที่บำเพ็ญเพื่อบรรลุลุทธิธรรมอันสูงสุดในพระพุทธานุศาสนาคือพระนิพพาน

๑.๕.๒ การบรรลุลุทธิธรรม หมายถึง การพัฒนาปัญญาให้หยั่งรู้รูปร่างรูปร่างในอริยสัจ ๔ ประการ ตามลำดับขั้นโลกุตระธรรม ๙ ได้แก่ มรรค ๔ ผล ๕ นิพพาน ๑ โดยบุคคลผู้บรรลุลุทธิธรรมเรียกว่า อริยบุคคลมี ๔ ระดับ คือ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ การบรรลุลุทธิธรรมขั้นพระอรหันต์สามารถแบ่งได้เป็น ๒ ประเภท คือ ปัญญาวิมุตติและเจโตวิมุตติ

๑.๕.๓ พระมหากัจจายนเถระ หมายถึง พระมหาสาวกรูปหนึ่งในบรรดาพระอสีติมหาสาวกทั้งหมด ๘๐ องค์ พระพุทธเจ้าทรงแต่งตั้งในตำแหน่งเลิศกว่าภิกษุทั้งหลายด้านแสดงธรรม เป็นผู้อธิบายความหมายแห่งธรรมที่กล่าวไว้โดยย่อได้พิสดาร ท่านเกิดในกัจจายนโคตรที่พระนครอุชเชนี เป็นบุตรปุโรหิตของพระราชแห่งแคว้นอวันตี ได้ฟังพระธรรมเทศนาแล้วบรรลุลุทธิธรรม

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาวิจัยฉบับนี้ ผู้วิจัยได้ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องโดยแบ่งเอกสารออกเป็นสองส่วน คือเอกสารชั้นปฐมภูมิ ประกอบด้วยคัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนา ได้แก่

พระไตรปิฎก อรรถกถา ภิกขาและปรณวิเสสวิสุทธีมรรค และเอกสารชั้นทุติยภูมิ คือ เอกสารที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ หนังสือ ตำรา บทความ เอกสารทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับรายงานการวิจัย มีรายละเอียดดังนี้

๑.๖.๑ เอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source)

๑.๖.๑.๑ พระไตรปิฎก

สูตรต้นปิฎก อังคตตรนิกาย ปญจกนิบาต มีปรากฏข้อความที่ได้แสดงเกี่ยวกับการบรรลุธรรมไว้ว่า ศาสดาหรือเพื่อนพรหมจารี ผู้ตั้งอยู่ในฐานะครูบางรูปแสดงธรรมแก่ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เธอรู้แจ้งอรรถ รู้แจ้งธรรมในธรรมนั้นตามที่ศาสดา หรือเพื่อนพรหมจารีผู้ตั้งอยู่ในฐานะครูบางรูปแสดงแก่เธอ เมื่อเธอรู้แจ้งอรรถ รู้แจ้งธรรม ย่อมเกิดปราโมทย์ เมื่อมีปราโมทย์ ย่อมเกิดปีติ เมื่อใจมีปีติ กายย่อมสงบ เธอมีกายสงบย่อมได้รับสุข เมื่อมีสุขจิต ย่อมตั้งมั่นนี้เป็นเหตุแห่งวิมุตติประการที่ ๑ ซึ่งเป็นเหตุให้จิตของภิกษุผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ ที่ยังไม่หลุดพ้นย่อมหลุดพ้น อาสวะที่ยังไม่สิ้นไปย่อมถึงความสิ้นไป หรือเธอย่อมบรรลุธรรม อันเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยมที่ยังไม่ได้บรรลุ^๖

สูตรต้นปิฎก ขุททกนิกาย ธรรมบท มีปรากฏข้อความที่เกี่ยวกับการบรรลุธรรมไว้ว่า มารผู้มีบาป เราจะยังไม่ปรินิพพานตราบเท่าที่พรหมจรรย์นี้ของเรายังไม่เจริญ แพร่หลาย กว้างขวางรู้กันโดยมากเป็นปึกแผ่น กระทั่งเทวดา และมนุษย์ทั้งหลายประกาศได้ดีแล้ว ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เวลานี้พรหมจรรย์ของพระผู้มีพระภาคเจริญแพร่หลาย กว้างขวาง รู้กันโดยมากเป็นปึกแผ่น กระทั่งเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายประกาศได้ดีแล้ว ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บัดนี้ ขอพระผู้มีพระภาคโปรดปรินิพพานเถิดเมื่อมารกราบทูลอย่างนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคได้ตรัสตอบว่า มารผู้มีบาปท่านจงชวนชวายน้อยเถิด ไม่นานนัก ตถาคตจะปรินิพพาน จากนี้ไปอีก ๓ เดือนตถาคตจะปรินิพพาน^๗

๑.๖.๑.๒ คัมภีร์อรรถกถาภาษาไทย ปริมาณที่ปณี ภาค ๒ ในมหาจักจายนเถรคาถาวิถนณนา พรรณนาภษิตของพระมหากัจจายนเถระ ในอัฐฐนินบาต คาถาของท่านพระมหากัจจายนเถระ มีปรากฏข้อความไว้ว่า ในภพสุดท้าย ข้าพเจ้าเกิดเป็นพราหมณ์บุโรหิตของพระเจ้าจันชปัชโชตในกรุงอุชเชนีที่รีนรมย์ เป็นบุตรของพราหมณ์ชื่อว่าติปิติวิจฉะ เป็นผู้ฉลาด เรียบจบพระเวท ส่วนมารดาของข้าพเจ้าชื่อว่าจันทนปทุมมา ข้าพเจ้าชื่อว่ากัจจายนะ เป็นผู้มีความพรณสวยงาม ข้าพเจ้าถูกพระเจ้าแผ่นดินทรงส่งไปเพื่อพิจารณา (สืบข่าว) พระพุทธเจ้า ได้เห็นพระผู้นำ ซึ่งเป็นประตูของโมกขบุรี เป็นที่สั่งสมพระคุณ และได้ฟังพุทธภษิตที่ปราศจากมลทิน เป็นเครื่องชำระล้างเปือกตมคือคติ ได้บรรลุอมตธรรมที่สงบระงับ พร้อมกับบุรุษที่เหลืออีก ๗ คน ข้าพเจ้าเป็นผู้รู้อธิบาย ในอมตบทที่ยิ่งใหญ่ของพระสุคต และมีมโนรถอันสำเร็จด้วยดี ได้รับแต่งตั้งในตำแหน่งเอตทัคคะ กิเลสทั้งหลายข้าพเจ้าก็เฝ้าได้แล้ว^๘

^๖ อก.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๖/๓๓.

^๗ ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๕๑/๒๘๓.

^๘ ขุ.เถร.อ. (ไทย) ๒/๓๖๖/๒๐๖.

๑.๖.๑.๓ คัมภีร์ปกรณ์วิเสส วิสุทธิมรรค พระพุทธโฆสเถระจรรยา มีปรากฏข้อความอธิบายเกี่ยวกับการบรรลุธรรมไว้ว่า อันพระนิพพานนี้เที่ยงแท้เพราะมีสภาวะ คือความถูกต้อง (ชอบด้วยเหตุผล) ดังกล่าวแล้ว เป็นอรุณ เพราะลวงเสียซึ่งสภาวะแห่งรูป (มีความเสื่อมโทรม เป็นต้น) มิใช่สิ่งไม่มีอยู่โดยปรมาตม์เพราะเป็นสิ่งที่พึงบรรลุได้ด้วยญาณสำเร็จด้วยความบากบั่นอันสม่ำเสมอ ไม่ย่อหย่อนเพราะเป็นพระดำรัสของพระสัพพัญญูเจ้า^๙

๑.๖.๒ ตำราวิชาการทางพระพุทธศาสนา

๑.๖.๒.๑ สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถร) ได้ทรงนิพนธ์หนังสือเรื่อง “อริยวังสปฏิปทา ปฏิปทาอันเป็นวงศ์แห่งพระอริยเจ้า” มีปรากฏข้อความเกี่ยวกับการเจริญวิปัสสนาเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการบรรลุธรรมตอนหนึ่งไว้ว่า วิปัสสนาญาณและมรรคญาณจะเกิดขึ้นไม่ได้ หากไม่มีการกำหนดรู้สภาวะธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ใน ๔ อย่าง คือ กอรูป เวทนา จิต และสภาวะธรรม ความจริงแล้วพระสูตรเป็นบุคลาธิษฐาน คือ เทศนาที่มีบุคคลเป็นที่ตั้ง จึงอาจทำให้ไม่พบองค์ธรรมโดยตรง แต่เมื่อจำแนกองค์ธรรมตามสมควรแล้ว แจกแจงเป็นขั้นบันไดอายตนะ เป็นต้น^{๑๐}

๑.๖.๒.๒ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้เขียนหนังสือ “พุทธธรรม” มีปรากฏข้อความเกี่ยวกับหลักปฏิบัติวิปัสสนาตอนหนึ่งไว้ว่า สารสำคัญหลักสติปัฏฐาน ๔ บอกให้ทราบทั่วกันว่า ชีวิตของเรามีจุดที่ควรใช้สติคอยกำกับดูแลทั้งหมดเพียง ๔ แห่งเท่านั้นเอง คือ ร่างกาย และพฤติกรรมของมัน ๑ เวทนา คือความรู้สึกสุขทุกข์ต่าง ๆ ๑ ภาวะจิตที่เป็นไปต่าง ๆ ๑ ความคิดนึกไตร่ตรอง ๑ ถ้าดำเนินชีวิตโดยมีสติคุ้มครอง ณ จุดทั้ง ๔ นี้แล้ว ก็จะช่วยให้เป็นอยู่อย่างปลอดภัยไร้ทุกข์ มีความสุขผ่องใส และเป็นปฏิปทานำไปสู่ความรู้แจ้งอริยสัจธรรม^{๑๑}

๑.๖.๒.๓ พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ) ได้เขียนหนังสือเรื่อง “นิพพานกถา” มีปรากฏข้อความเกี่ยวกับการประหานกิเลสด้วยการปฏิบัติวิปัสสนาตอนหนึ่งไว้ว่า สรรพสัตว์โดยทั่วไปมีกิเลสธูลี คือ อนุสัยที่นอนเนื่องอยู่ในกระแสจิต ซึ่งพัวพันในจิต เป็นความโลภ ความโกรธ และความหลงที่เรียกว่าปริยัญฐานกิเลส แล้วมีการล่องละเมิดทางกาย หรือวาทา ที่เรียกว่า วิดีกมกิเลส ทุกคนต้องขัดเกลากิจ ด้วยการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน จึงจะบรรลุความเป็นผู้รู้แจ้งได้ เมื่อวิปัสสนาปัญญาได้รับการพัฒนาสูงยิ่งขึ้น ผู้ปฏิบัติธรรมก็จะบรรลุมรรคญาณ^{๑๒}

^๙ พระพุทธโฆสเถระ, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, แปลโดย สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๘๕๒.

^{๑๐} สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถร), **อริยวังสปฏิปทา ปฏิปทาอันเป็นวงศ์แห่งพระอริยเจ้า**, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๒๑๑.

^{๑๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๓๒, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๘๑๒.

^{๑๒} พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), **นิพพานกถา**, พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ.๙, M.A., Ph.D) ตรวจชำระ, แปลเรียบเรียงโดย พระคันธสารากิจวงศ์, (กรุงเทพมหานคร: ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๑๒.

๑.๖.๒.๔ ผู้ช่วยศาสตราจารย์พิเศษ สมบูรณ์ ตาสนธิ เขียนหนังสือเรื่อง “พระอรหันต์สาวกบรรลุธรรมได้อย่างไร” ตอนหนึ่งไว้ว่า^{๑๓} ท่านก็จายณะอำมาตย์พาลูกน้องไป ๗ คน พอไปถึงที่ประทับพระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์ทรงแสดงธรรมแก่อำมาตย์ และบริวาร พอจบพระธรรมเทศนานั้นท่านได้บรรลุพระอรหันต์พร้อมทั้งภริยา ๔ วิโมกข์ ๘ อภิญญา ๖ ทั้งหมด

๑.๖.๓ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๖.๓.๑ พระอธิการโฆสิต ปญฺญาวโร (รุ่งเรือง) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาการบรรลุธรรมของพระมหากัปปินเถระ” พบว่า ประวัติการสั่งสมบารมีของพระมหากัปปินเถระ สมัยพระพุทธเจ้าปฐมุตตระได้ถวายภัตตาหารแด่พระพุทธเจ้าปฐมุตตระพร้อมด้วยภิกษุทั้งหลาย พระพุทธเจ้าปฐมุตตระได้ตรัสพยากรณ์ว่า ท่านจะได้ดำรงตำแหน่งภิกษุผู้เป็นเลิศในการให้โอวาทแก่ภิกษุ ในสมัยของพระพุทธเจ้าโคตมะ ส่วนการบรรลุธรรมของท่านพระมหากัปปินเถระ เมื่อได้ฟังสัทธรรมของพระองค์ ด้วยอนุพุททิกถา ตลอดจนถึงอริยสัจ ๔ เกิดดวงตาเห็นธรรม บรรลุเป็นพระโสดาบัน จึงขอออกบวชเป็นพระภิกษุ พระมหากัปปินเถระได้ฟังสัทธรรมเป็นครั้งที่ ๒ ทำให้เกิดความเห็นที่ถูกต้องตามความเป็นจริง และเข้าสู่อริยมรรคในขณะฟังธรรมแล้วบรรลุเป็นพระอรหันต์^{๑๔}

๑.๖.๓.๒ พระมหาอำนาจ อานนโท (จันทร์เปล่ง) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาเรื่องการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท” พบว่า หลักธรรมในโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ และแนวทางในการปฏิบัติสมถกัมมัฏฐานและวิปัสสนากัมมัฏฐาน มีความสมบูรณ์อยู่แล้ว แต่ยังขาดขั้นตอนการปฏิบัติ และการประเมินผลการปฏิบัติของทั้งตนเอง และผู้อื่น ได้ทั้งส่วนที่เป็นนามธรรม รูปธรรม ได้เสนอแผนการปฏิบัติไว้ ๓ ระยะ คือ ระยะสั้น ระยะปานกลาง และระยะยาว พร้อมทั้งการประเมินผลการปฏิบัติทั้งของตน และผู้อื่น เพื่อเป็นแนวทางในการปฏิบัติ^{๑๕}

๑.๖.๓.๓ พระมหาเมธีนา ถาวโร (ไชยอุดม) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาการบรรลุธรรมของพระวังคีสเถระ” พบว่า พระวังคีสเถระ เริ่มต้นสั่งสมบารมีในสมัยปฐมุตตระพระพุทธเจ้าท่านเห็นพระพุทธเจ้าทรงสถาปนาภิกษุรูปหนึ่งไว้ในตำแหน่งผู้เลิศในด้านปฏิภาณจึงกระทำกุศลปวารณา น้อมนิกมหายได้ตำแหน่งนั้นบ้าง และได้รับพยากรณ์ว่า ในอนาคตกาล ต้องสมประสงค์ดังความปวารณา จนมาถึงชาติสุดท้ายท่านเกิดในตระกูลพราหมณ์ ได้ศึกษาวิชาไตรเพท และมีความรู้วิเศษในฉวีสมนต์ ต่อมาท่านได้บวชในพุทธศาสนาแล้วพิจารณา อากาโร ๓๒ ในกายคตาสติเห็นไตรลักษณ์ คือ ความเกิดดับของรูปนาม จนเกิดปัญญารู้แจ้งด้วยวิปัสสนาญาณบรรลุพระอรหันต์เป็นผู้เลิศในทางปฏิภาณ^{๑๖}

^{๑๓} ผู้ช่วยศาสตราจารย์พิเศษ สมบูรณ์ ตาสนธิ, พระอรหันต์สาวก บรรลุธรรมได้อย่างไร, (นนทบุรี: บริษัท ริงค์ บีคอนด์ บุ๊คส์, ๒๕๕๕), หน้า ๑๕๑.

^{๑๔} พระอธิการโฆสิต ปญฺญาวโร (รุ่งเรือง), “ศึกษาการบรรลุธรรมของพระมหากัปปินเถระ”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘), หน้า บทคัดย่อ.

^{๑๕} พระมหาอำนาจ อานนโท (จันทร์เปล่ง), “การศึกษาเรื่องการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้าบทคัดย่อ.

^{๑๖} พระมหาเมธีนา ถาวโร (ไชยอุดม), “ศึกษาการบรรลุธรรมของพระมหากัปปินเถระ”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘), หน้าบทคัดย่อ.

๑.๖.๓.๔ พระสมรรัตน์ โรจนพโล (เรื่องบุญ) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาการบรรลุลหกรรมของพระมหากัจจายนเถระ” พบว่า พระมหากัจจายนเถระเป็นหนึ่งในอสีติมหาสาวก ได้รับการยกย่องว่าเป็นเลิศด้านปัญญา ท่านเป็นพระชาวแคว้นมคธ ขณะเป็นเด็กได้ตามคุณตามาฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าจึงขออนุญาตบรรพชาเป็นสามเณร โดยมีพระภิกษุผู้ถือบิณฑบาตเป็นวัตร เป็นพระอุปัชฌาย์ เมื่ออายุครบ ๒๐ ปีได้อุปสมบท กระทำโยนิโสมนสิการ คือ ใส่ใจเพียรพยายาม ในสมณะและวิปัสสนา จนได้อุปมาณ ๔ ออกจากองค์มานแล้วพิจารณาด้วยวิปัสสนา ได้บรรลุลหกรรมอรหัตต์ ท่านได้ชักชวนน้องชาย คือท่านจูฬปันถกมาบวช และได้บรรลุลหกรรมอรหัตต์ ทั้งสองท่านเป็นพระที่มีอภิญญา ในส่วนของพระอภิญญามี ๒ ประเภท คือ พระที่มีอภิญญา ๕ หรือ พระที่มีฤทธิ์ ขาดอาสวกขยญาณ และพระที่มีอภิญญา ๖^{๑๗}

๑.๖.๓.๕ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้ทรงศึกษาวิจัยเรื่อง “ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท” ทรงนิพนธ์ว่า คำว่า บารมีในพุทธศาสนาเถรวาท มีการวิเคราะห์ที่ศัพท์เป็น ๒ แนว คือ ๑. มาจากศัพท์ ปรม ประกอบปัจจัยเป็นปารมี ให้ความหมายว่าความเป็นเลิศ และ ๒. มาจากการประกอบปารศัพท์กับอิชัต ให้ความหมายว่า ธรรมเครื่องถึงฝั่ง ในคัมภีร์อปทาน พุทธวงศ์ จริยาปิฎก ความหมายของคำว่า บารมี คือ ธรรม ๑๐ ประการ อันบุคคลใดได้ปฏิบัติแล้วจักบรรลุลหกรรมโพธิญาณ โดยเฉพาะอย่างยิ่งอรหัตถา จริยาปิฎก ได้วิเคราะห์ขั้นตอนของการปฏิบัติบำเพ็ญบารมีมีโดยละเอียด ในขั้นนี้ ความหมายของบารมีเปลี่ยนแปลงจากเป้าหมายมาเป็นแนวทางการปฏิบัติเพื่อบรรลุเป้าหมายสูงสุดในพุทธศาสนา^{๑๘}

จากการศึกษาทบทวนวรรณกรรม และเอกสารที่เกี่ยวข้องพบว่า งานวิจัยที่นำมาอ้างอิงเป็นการวิจัยหัวข้อธรรมในแง่มุมต่าง ๆ ซึ่งศึกษาการบรรลุลหกรรมของพระอสีติมหาสาวกบางรูป และกล่าวถึงการบำเพ็ญหรือการสั่งสมบารมี เพื่อบรรลุลหกรรมของพระสาวกทั่วไป พร้อมทั้งแนวทางการปฏิบัติธรรมเต็มรูปแบบทั้งสมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนา ที่กล่าวมาเป็นการปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นในแง่มุมอย่างอื่นเท่านั้น แต่ยังไม่ได้กล่าวถึงการศึกษากำเพ็ญบารมีและการบรรลุลหกรรมของพระมหากัจจายนเถระ ดังนั้นจึงเป็นประเด็นสำคัญของการวิจัย ที่ทำให้ผู้วิจัยตัดสินใจค้นคว้าศึกษาเรื่องนี้ เพื่อเป็นแบบอย่างการดำเนินชีวิต และความเข้าใจให้ชัดเจนในการใช้ชีวิตแก่นุชนรุ่นหลังต่อไป

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

ศึกษาการบำเพ็ญบารมีและการบรรลุลหกรรมของพระมหากัจจายนเถระครั้งนี้ เป็นการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) โดยผู้วิจัยมุ่งศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาของการบรรลุลหกรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท ประวัติ การสั่งสม หรือการบำเพ็ญบารมี และการบรรลุลหกรรมของพระมหากัจจายนเถระ มีวิธีดำเนินการวิจัย ดังนี้

^{๑๗} พระสมรรัตน์ โรจนพโล (เรื่องบุญ), “ศึกษาการบรรลุลหกรรมของพระมหากัจจายนเถระ”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสนศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้าบทคัดย่อ.

^{๑๘} สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, “การศึกษาทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท”, *วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๔), หน้า ๑๗๑.

๑.๗.๑ ค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) อันได้แก่ คัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙ อรรถกถาภาษาไทย อรรถกถา ฎีกา ปกรณวิเสสอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น คัมภีร์วิสุทธิมรรค ทำให้ได้ข้อมูลพื้นฐานที่สำคัญเป็นเบื้องต้น

๑.๗.๒ ค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) ศึกษาตำราวิชาการทางพระพุทธศาสนาเถรวาท มีหนังสือ “มหาสติปัฏฐานสูตร” วจนาโดย พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ) เป็นต้น ผลงานทางวิชาการ เอกสาร และงานวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งส่วนใหญ่เป็นวิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เพื่อเป็นการอธิบายขยายความเนื้อหาเพิ่มเติมจากในพระไตรปิฎก อรรถกถา และคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๗.๓ ศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อตรวจสอบความสอดคล้องกับเอกสารชั้นปฐมภูมิ

๑.๗.๔ สรุปเรียบเรียงและนำเสนอข้อมูลโดยวิธีบรรยายเชิงพรรณนา

๑.๗.๕ เสนอและตรวจสอบความถูกต้องสมบูรณ์โดยอาจารย์ที่ปรึกษาและผู้เชี่ยวชาญ

๑.๗.๖ นำเสนอและเผยแพร่ผลงานเพื่อประโยชน์ต่อการศึกษา

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๘.๑ เพื่อให้ทราบการบรรลุนิพพานในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๘.๒ เพื่อให้ทราบการบำเพ็ญบารมีและการบรรลุนิพพานของพระมหากัจจายนเถระ

บทที่ ๒

การบรรลุธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

จุดมุ่งหมายสูงสุดของพุทธศาสนาคือหยุดการเวียนว่ายตายเกิด หลุดพ้นจากทุกข์ทั้งหลาย ทั้งปวง ดับภพดับชาติ บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์บุคคลตั้งแต่พระโสดาบันจนถึงพระอรหันต์พัฒนาจิต เข้าสู่กระแสธรรม รู้แจ้งเห็นจริงด้วยปัญญาประจักษ์ชัดในรูปนามที่ปรากฏขึ้นจนคลายจากตัณหา อุปาทาน เข้าถึงโลกุตตรธรรม ๙ ประการ คือ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ ในบทนี้ผู้วิจัยกำหนด ประเด็นในการศึกษาดังนี้

- ๒.๑ ความหมายการบรรลุธรรม
- ๒.๒ ประเภทการบรรลุธรรม
- ๒.๓ ระดับการบรรลุธรรม
- ๒.๔ หลักปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรม
- ๒.๕ เหตุแห่งการบรรลุธรรม
- ๒.๖ ผลการบรรลุธรรม
- ๒.๗ สรุปท้ายบท

๒.๑ ความหมายการบรรลุธรรม

การบรรลุธรรม คือ การเกิดปัญญาเห็นแจ้งในโลกุตตรธรรม ๙ และอริยสัจ ๔ เป็น เป้าหมายหรือจุดมุ่งหมายสูงสุดของพุทธศาสนา คือการบรรลุวิชชา ๓ และวิมุตติ สำเร็จเป็น พระอรหันต์บุคคล ๔ ประเภท คือ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์

บรรลุธรรม แยกออกเป็น ๒ ศัพท์ คือ “บรรลุ” และ “ธรรม” คำว่า “บรรลุ” หมายถึง สำเร็จ^๑ ส่วนคำว่า “ธรรม” หมายถึง สภาพที่ทรงไว้, ธรรมดา, ธรรมชาติ, สภาวะธรรมสังัจจธรรม ความจริง, เหตุ, ต้นเหตุ, ปรากฏการณ์, ธรรมารมณ์, สิ่งที่ใจคิด, คุณธรรม, ความดี, ความถูกต้อง ความประพฤติชอบ, หลักการ, แบบแผน, ธรรมเนียม, หน้าที่, ความชอบ, ความยุติธรรมพระธรรม, คำสอนของพระพุทธเจ้าซึ่งแสดงธรรมให้เปิดเผยปรากฏขึ้น^๒

คำว่า “บรรลุ” ตรงกับภาษาบาลีว่า “อริคม” (กริยาเป็น อริคจฺจติ) และศัพท์ว่า “อภิสมโย” มาจากคำว่า อภิ + สมย แปลว่า ความตรัสรู้, ความถึงพร้อมจำเพาะ (ตรัสรู้) ความเป็นที่ตรัสรู้

^๑ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๒๓, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), หน้า ๑๗๔.

^๒ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๔๒.

สมัยเป็นที่บรรลุ, ความถึงพร้อมเฉพาะ^๓ นิยมนำ “ธมม” เชื่อมเข้าด้วยกันกับ “อภิสมโย” เป็น “ธมมาภิสมโย” ตัวอย่าง “เทศนาวสานะ จตุราสีติยา ปาณสทสสานัง ธมมาภิสมโย อโหสิ แปลว่า ในกาลจบเทศนา ธรรมาภิสมัย ได้บังเกิดแก่สัตว์ แปดหมื่นสี่พัน”^๔

พจนานุกรมภาษาไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ให้ความหมายของคำว่า “บรรลุ” นี้เป็น คำกริยา แปลว่าถึง, สำเร็จ, เช่น บรรลุผล^๕

ศัพท์ทางพุทธศาสนาในคำบาลีมีหลายศัพท์ด้วยกัน เช่น ปฏิเวธ: ความแทงตลอด (มรรค ปัญญา)^๖, อธิคโม: ความสำเร็จ, ปตติ: ถึงแล้ว, บรรลุแล้ว, อภิสมโย: ความถึงพร้อมเฉพาะ, สัจฉิกิริยา: การทำให้แจ้ง, ญาณทัสสนะ: รู้เห็นด้วยปัญญา, วิโมกข์: ความหลุดพ้น เป็นต้น การบรรลุธรรมเป็น เป้าหมายสูงสุดในพุทธศาสนา เพื่อการเข้าถึงพระนิพพาน คือ ความดับทุกข์ ดับตัณหา และกองทุกข์ ทั้งปวงเข้าสู่โลกุตตรธรรม^๗

ศัพท์ดังกล่าวใช้สำหรับแสดงถึงการบรรลุธรรมในระดับต่าง ๆ ตั้งแต่ความเข้าใจธรรมในระดับ ต้น ๆ หรือการบรรลุมรรคผล แต่เมื่อต้องการกล่าวถึง “การบรรลุนิพพาน” จะใช้ศัพท์เฉพาะ ได้แก่ คำว่า “สัจฉิกิริยา” ซึ่งแปลว่า “การทำให้แจ้ง” คือ “การทำให้ประจักษ์” หมายถึง ประสบเอง และคำว่า “ปตติ” (รูปกิริยา และคุณนามที่ใช้กับนิพพาน คือ ปตต) ทั้งสองคำนี้พบที่ใช้กับนิพพานหลายแห่งและ ส่วนมากใช้ในคำร้อยกรอง คือ คาถา^๘

อย่างไรก็ดี การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า พระองค์ทรงใช้ศัพท์ “ญาณทัสสนะ” ซึ่งแยก ออกเป็น ๒ คำคือ “ญาณ” แปลว่า ความรู้, ปริชาหยั่งรู้, ปริชากำหนดรู้^๙ และ “ทัสสนะ” หมายถึง การเห็น, การเห็นด้วยปัญญา, ความเห็น, สิ่งที่เห็น^{๑๐} ดังนั้น ญาณทัสสนะ จึงแปลว่าการรู้เห็นด้วย ปัญญา หมายถึง การรู้เห็นอริยสัจ ๔ ครบ ๓ รอบ เป็นอาการ ๑๒ ของพระพุทธเจ้า^{๑๑}

^๓ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ, **พจนานุกรม บาลี-ไทย อังกฤษ สันสกฤต**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๘๑.

^๔ ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๓/๑๓๔.

^๕ ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน**, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท นานมีบุ๊คส์ พับลิเคชันส์, ๒๕๔๖), หน้า ๖๐๖.

^๖ พระอังกวีสเถระ รัตน, **สัททนีติธาตุมาลา**, พระธรรมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ. ๙) ตรวจชำระ, พระมหานิมิต ธรรมสารโร และจำรุญ ธรรมดา แปล, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๖), หน้า ๕๓๖-๕๓๗.

^๗ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๒๗, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๖๔.

^๘ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๔๑, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธรรม, ๒๕๕๘), หน้า ๔๘๑.

^๙ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๙๐.

^{๑๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๘.

^{๑๑} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๖/๒๓.

ในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฎิสัมภิตามรรค ให้ความหมายของการบรรลุธรรมไว้ว่า “ธรรมเหล่าไหนเป็นโลกุตตระ คือ สติปัญญา ๔ สัมมปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โภชณงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ อริยมรรค ๔ สามัญญผล ๔ และนิพพาน ธรรมเหล่านี้เป็นโลกุตตระ คำว่าโลกุตตระ อธิบายว่าชื่อว่าโลกุตตระ เพราะมีความหมายว่าอย่างไรคือ ชื่อว่าโลกุตตระ เพราะข้ามพ้นโลก ชื่อว่าโลกุตตระเพราะข้ามพ้นแต่โลก ชื่อว่าโลกุตตระ เพราะข้ามพ้นจากโลก ชื่อว่าโลกุตตระ เพราะข้ามไปจากโลก ชื่อว่าโลกุตตระ เพราะล่องพ้นโลก ชื่อว่าโลกุตตระ เพราะล่องพ้นโลกอยู่ ชื่อว่าโลกุตตระเพราะเป็นอดีตในโลกล ชื่อว่าโลกุตตระ เพราะข้ามที่สุดโลก ชื่อว่าโลกุตตระ เพราะสะอาดกว่าโลก”^{๑๒}

พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ) ให้ความหมายไว้ว่า นิพพาน สภาพที่ดับทุกข์คือ วณเวียนของกิเลส กรรมและวิบากเมื่อวนเวียนของกิเลสถูกตัดให้ขาดลงด้วยอหัตตมรรคแล้ว กรรมที่กระทำไว้ในภพนี้ และภพก่อนก็เป็นอโหสิกรรมไป ภพใหม่ไม่ปรากฏอีก ตามที่กล่าวมานี้วิญญูะทั้งสามก็จะสงบไป ดังนั้น ลักษณะของนิพพานจึงเป็นความสงบจากวิญญูทุกข์เป็นสันติสุขอันยอดเยี่ยมว่า สนิทลक्षण (มีลักษณะสงบ) คือ สงบจากวนเวียนของกิเลสทั้งสามอย่างเมื่อมีความสงบเกิดขึ้น ถ่านไฟของความทุกข์ก็จะถูกดับลง^{๑๓} แม้ในพระไตรปิฎกจะมีเรื่องกล่าวถึงผู้ฟังธรรมแล้วบรรลุธรรมเมื่อฟังจบ แต่ไม่มีใครสามารถบรรลุธรรมโดยมิได้เจริญสติปัญญา ๔ อย่างใดอย่างหนึ่งมีกายานุปัสสนา เป็นต้น ความจริงแล้วพระอริยบุคคลบรรลุธรรมด้วยการเจริญสติปัญญาอันเป็นทางสายเดียวเพราะวิปัสสนาญาณและมรรคญาณเป็นปัญหาที่เกิดจากการอบรมจิต เมื่อจิตระลึกรู้สภาวะธรรมและมีสมาธิตั้งมั่นอยู่ในสภาวะธรรม ปัญญาที่เกิดร่วมกับสติและสมาธิย่อมจะพัฒนาแก่กล้าขึ้นตามลำดับ^{๑๔} ดังมีพระพุทธพจน์ไว้ว่า ยสุมา ปน กายเวทนาจิตตมเมสุ กิณจิ ธมมํ อนามสิตวา กาวนา นาม นตถิ, ตสุมา เตปิ อิมินาว มคเคน โสภปริเทเว สมตักกุนตาติ เวทิตพพา.^{๑๕} อนึ่ง ขึ้นชื่อว่าภาวนาที่ไม่เนื่องด้วยกาย เวทนา จิตหรือสภาวะธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ย่อมไม่มี ดังนั้นพึงทราบไว้ว่า แม้ท่านเหล่านั้นได้ลวงพ้นความโศก และความรำพันคร่ำครวญด้วยทางสายนี้

สรุปว่า การบรรลุธรรม คือการปฏิบัติตามหลักไตรสิกขาจนเกิดปัญญาญาณรู้แจ้งแทงตลอดของกองสังขารในรูปนามหรือขั้น ๕ ทั้งหลายทั้งปวงตามความเป็นจริงด้วยโลกุตตรปัญญาว่า สิ่งทั้งปวงไม่เที่ยง เป็นทุกข์ บังคับบัญชาไม่ได้ ภาวะปลอดทุกข์เพราะไม่มีทุกข์ที่จะเกิดขึ้นได้ การจะบรรลุเป็นพระอริยบุคคลขั้นใดขั้นหนึ่ง คือ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามีและพระอรหันต์ ผู้ที่บรรลุเป็นพระอริยบุคคล ท่านรู้แจ้งแทงตลอดในอริยสัจทั้ง ๔ โดยอาศัยปัญญาหยั่งรู้รูปนามตามลำดับแห่งวิปัสสนาญาณ แจ่มแจ้งในพระไตรลักษณ์ จนจิตปล่อยวางจากความยึดติดถือมั่นสามารถละตัณหาและอวิชชาได้ เป็นไปตามลำดับถึงที่สุดคือบรรลุอรหัตผล

^{๑๒} พ.ป. (ไทย) ๓๑/๔๓/๕๑๑-๕๑๒.

^{๑๓} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), **นิพพานกถา**, พระพรหมโมลี ตรวจชำระ, พระคันธสาราภิวังศ์แปลและเรียบเรียง, (กรุงเทพมหานคร: ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๓๑.

^{๑๔} รศ.ดร.เวทย์ บรรณกรกุล, “ศึกษาวិเคราะห์อันตรคาถาในยมกวรรคคัมภีร์อัมมปทัฏฐกถา”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์ดุสิตบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙), หน้า ๒๘๐.

^{๑๕} ที.อ. (บาลี) ๒/๓๖๒.

๒.๒ ประเภทการบรรลุตธรรม

การบรรลุตธรรม คือ การหลุดพ้นจากกิเลส โดยผู้บรรลุตธรรมสามารถจำแนกเป็น ๒ ประเภทตามความหมาย เจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติ^{๑๖} กล่าวโดยวิมุตติ แปลว่า หลุดพ้นนี้มีความหมายว่าไม่มีเครื่องผูก คือ กิเลส เพราะความที่สรรพสัตว์ถูกกิเลสผูกไว้ในภพน้อยภพใหญ่ ถ้าใครแก้ได้แล้วผู้นั้นก็หลุดจากเครื่องผูก พ้นจากเครื่องผูก เมื่อไม่มีเครื่องผูก ก็ไม่มีความทุกข์ ไม่มีความเดือดร้อนอะไรเลย^{๑๗} ความหลุดพ้นนั้นในระดับโดยทั่วไปแบ่งออกเป็น ๕ อย่าง คือ

๑) วิกขัมภณวิมุตติ คือ ความหลุดพ้นด้วยการข่มไว้ หมายถึง การระงับนิวรณ์ เป็นต้น ได้ด้วยอำนาจสมาธิ ได้แก่ สมาบัติ ๘ คือ รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ เป็นวิกขัมภณวิมุตติ เพราะพ้นจากนิวรณ์ เป็นต้น โดยตนข่มไว้เอง

๒) ตทังควิมุตติ คือ ความหลุดพ้นชั่วคราว หมายถึง การพ้นจากอกุศลอย่างหนึ่งด้วยธรรมที่เป็นคู่ปฏิบัติกัน ได้แก่ อนุปัสสนา ๗ มีอนิจจานุปัสสนา เป็นต้น คือ พิจารณาความไม่เที่ยง ทำให้พ้นจากนิจจสัญญา ความสำคัญหมายว่าเป็นของเที่ยง โดยกำหนดตัดด้วยอำนาจที่เป็นข้าศึกต่อธรรมนั้น ๆ เอง เป็นต้น วิมุตติตามความหมาย ๒ อย่างแรกนี้เป็นเพียงโลกียวิมุตติ

๓) สมุจเฉทวิมุตติ คือ ความหลุดพ้นอย่างเด็ดขาด หมายถึง การทำลายกิเลสที่ผูกมัดไว้หลุดพ้นเป็นอิสระออกไปได้ด้วยญาณ ได้แก่ วิมุตติในความหมายที่เป็นมรรค กิเลสที่ถูกตัดขาดไปแล้วย่อมไม่กลับมาเกิดได้อีก คือ อริยมรรค ๔ เพราะวา พ้นจากกิเลสที่ตนตัดขาดเองแล้ว

๔) ปฏิปัสสทธิวิมุตติ คือ หลุดพ้นอย่างสงบ หมายถึง การหลุดพ้นโดยสงบระงับเรียบร้อยสนิทหรือราบคาบไป คือ ความเป็นผู้หลุดพ้นออกไปได้แล้ว มีความเป็นอิสระอยู่ เพราะกิเลสที่เคยผูกมัดหรือครอบงำถูกกำจัดราบคาบไปแล้ว ได้แก่ วิมุตติในความหมายที่เป็นผล

๕) นิสสรณวิมุตติ คือ หลุดพ้นโดยเป็นภาวะหลุดรอดปลอดภัย หมายถึง ภาวะแห่งความเป็นอิสระที่ผู้หลุดพ้นเป็นอิสระแล้ว ประสบอยู่ ชื่นชม หรือเสวยรสอยู่ ซึ่งทำให้ผู้นั้นปฏิบัติกิจอื่น ๆ ได้ด้วยดีต่อ ๆ ไป ได้แก่ วิมุตติในความหมายที่เป็นนิพพาน วิมุตติตามความหมาย ๓ อย่าง (๓-๔-๕) เป็นอสมายิกเจโตวิมุตติ และเป็นโลกุตตรวิมุตติ ว่าโดยสาระแท้ ๆ วิมุตติ ๕ นี้คือสมณะวิปัสสนา มรรค ผล และนิพพาน ตามลำดับ

วิมุตติ หรือความหลุดพ้น^{๑๘} ในระดับที่สูงใช้ในความหมายต่างกันแยกได้เป็น ๓ อย่างคือ ๑. การหลุดพ้น กิริยาที่หลุดพ้นออกมาได้ หรืออาการที่เป็นไปในขณะหลุดพ้นเป็นอิสระ วิมุตติในความหมายอย่างนี้ ท่านเรียกว่าเป็นมรรค ๒. ความเป็นผู้หลุดพ้น คือ ความเป็นอิสระในเมื่อหลุดพ้นออกมาได้แล้ว วิมุตติในความหมายอย่างนี้ เรียกว่าเป็นผล ๓. ภาวะแห่งความเป็นผู้หลุดพ้น ภาวะแห่งความเป็นอิสระที่ผู้หลุดพ้น หรือผู้เป็นอิสระนั้นเข้าถึง และรู้สึกได้ซึ่งอำนาจความดีงามต่าง ๆ

^{๑๖} อง.ทก. (ไทย) ๒๐/๓๒/๗๖.

^{๑๗} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ ป.ธ.๙), คำบรรยายวิปัสสนากรรมฐาน, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ประยูรวงศ์พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๘๐๐.

^{๑๘} อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๓๖๖/๓๕๘.

มีความสุขสบายปลอดภัยโปร่งโล่งใจ เป็นต้น และภาวะแห่งความเป็นอิสระเช่นนั้น ที่มีผู้ยังไม่หลุดพ้น กำหนดเป็นอารมณ์ เช่น นึกถึง คำนึงถึง หน่วงเอาเป็นจุดหมายในใจ เป็นต้น วิมุตติในความหมาย อย่างนี้ คือที่ใช้เป็นไวยากรณ์ของนิพพาน หมายถึง นิพพานนั่นเอง

อย่างไรก็ตาม ในความหมายนั้นข้อที่ถือว่าเป็นความหมายจำเพาะกว่าอย่างอื่นหรือเป็นเรื่องของวิมุตติเองแท้ ๆ คือ วิมุตติในความหมายที่เป็นผล และคำว่าผลในที่นี้ ตามปกติหมายถึง อรหัตผล ความสำเร็จเป็นพระอรหันต์ ในเมื่อละสังโยชน์ได้หมดสิ้นไป จิตพ้นจากอาสวะทั้งหลายแล้ว ส่วนในความหมายที่เป็นมรรค ก็มีธรรมข้ออื่นเป็นเจ้าของเรื่องอยู่แล้ว โดยเฉพาะวิชา และวิราคะ มักมาคู่กันกับวิมุตตินี้โดยวิชาเป็นมรรค หรือไม่ก็วิราคะเป็นมรรค วิมุตติเป็นผล ส่วนในความหมายที่เป็นนิพพาน วิมุตติก็เป็นเพียงไวยากรณ์ซึ่งมีนิพพานเป็นคำยืนอยู่แล้ว วิมุตติที่เป็นผลโดยเฉพาะอรหัตผล แยกให้เห็นเด่นชัดเป็น ๒ ด้าน เป็นเจโตวิมุตติ และปัญญาวิมุตติ^{๑๙}

๒.๒.๑ วิมุตติ หรือความหลุดพ้นที่เรียกว่า เจโตวิมุตติ

เจโตวิมุตติ คือ ความหลุดพ้นทางด้านจิต ความหลุดพ้นแห่งจิต หรือความหลุดพ้นด้วยกำลังจิต คือด้วยสมาธิ หมายถึง ภาวะจิตที่ประกอบด้วยสมาธิซึ่งกำราบราคะลงได้ ทำให้หลุดพ้นจากกิเลสเครื่องผูกมัดทั้งหลาย ราคะในที่นี้ไม่มีความหมายแคบอย่างที่เข้าใจกัน คือไม่ใช่เรื่องกามเท่านั้น แต่หมายถึงความติดใจ ความใคร่ ในอารมณ์ต่าง ๆ ทั้งรูปธรรมและนามธรรม เป็นไวยากรณ์ของตัณหา และกินความถึงโทสะด้วย เพราะโทสะคือแรงผลักดันที่เป็นปฏิริยาของราคะ ดังนั้น เพราะสำรอกราคะ ได้จึงจะมีเจโตวิมุตติ

เจโตวิมุตติ ได้แก่ ผลสมาธิ หรืออรหัตผลสมาธิ อรหัตผลจิต คือสมาธิ หรือจิตอันตั้งมั่นที่เป็นผลแห่งการสำเร็จเป็นพระอรหันต์ ซึ่งหลุดพ้นจากเครื่องผูก คือ กิเลสทั้งปวงเป็นสมาธิในอรหัตผล ผู้ที่เจริญสมณะเพื่อให้เกิดสมาธิได้ฉฉาน คือ รูปฉฉาน ๔ ในจตุกกนัย หรือรูปฉฉาน ๕ ในปัญจกนัย^{๒๐} และอรูปฉฉาน ๔ ผู้ปฏิบัติธรรมจะบำเพ็ญแต่สมณะอย่างเดียวยกก็ได้ และสมณะที่บำเพ็ญเช่นนั้นย่อมสามารถให้เกิดสมาธิขั้นสูง ถึงฉฉานสมาบัติ ซึ่งในภาวะเช่นนั้น กิเลสทั้งหลายย่อมสงบระงับไปเป็นการหลุดพ้นได้อย่างหนึ่ง แต่หลุดพ้นได้เพียงชั่วคราว ผู้บำเพ็ญสมณะจึงต้องก้าวต่อไปสู่วิปัสสนา คือการเจริญปัญญาด้วยจึงจะหลุดพ้นได้แท้จริง ความข้อนี้ชี้ให้เห็นว่า เจโตวิมุตติอาจมีได้ในกรณีอื่น แม้ที่ไม่ใช่บรรลุมรรคผล เช่น เมตตาเจโตวิมุตติ ในการเจริญเมตตาเพื่อทำสมาธิมีความหมายถึงอุปะการสมาธิ และอัปปนาสมาธิ โดยถ้าหากผู้ปฏิบัติทำให้มากในเมตตา คือเข้าถึงอัปปนาสมาธิ ย่อมเป็นเมตตาเจโตวิมุตติ แต่เจโตวิมุตติในกรณีเช่นนั้นย่อมจะมีไม่ใช่เจโตวิมุตติที่เด็ดขาดแน่นอน

ดังนั้น ตัวตัดสินที่แท้จริงจึงได้แก่ปัญญาวิมุตติ ซึ่งทำลายอวิชชาลงไปโดยลำดับ กำจัดกิเลสเด็ดขาดไปเป็นขั้น ๆ โดยปัญญาวิมุตติมาเมื่อใดก็หมายถึงวิมุตติที่เด็ดขาดแท้จริงเมื่อนั้น ยังมีคำว่าอนาสวะ^{๒๑} ประกอบด้วย หมายถึง วิมุตติขั้นสูงสุดที่สมบูรณ์สิ้นเชิง แต่การที่ปัญญาวิมุตติ มาควบคู่กับเจโตวิมุตติ ก็เพราะต้องอาศัยเจโตวิมุตติ เป็นเครื่องเตรียมจิตใจพร้อมเท่านั้นเองแล้วใช้

^{๑๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยายความ, หน้า ๔๒๙.

^{๒๐} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๖๒๓-๖๒๕/๔๑๓-๔๑๕.

^{๒๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๙๔.

ฉานเจริญวิปัสสนา เมื่อบรรลุปะเป็นอรหัตผล ท่านก็ได้ชื่อว่า อุกาโตภาควิมุตติ คือผู้หลุดพ้นทั้งสองส่วน หมายถึงท่านผู้หลุดพ้นจากรูปกายด้วยอรุปสมาบัติ และหลุดพ้นจากนามกายด้วยอริยมรรค ได้แก่ พระอรหันต์ผู้บำเพ็ญสมถกัมมัฏฐานได้สัมผัสนิโมกษ์ ๘ ประการ^{๒๒} คือ ฉานสมาบัติ และนิโรธสมาบัติ ด้วยนามกายท่านย่อมได้เจโตวิมุตติ ขึ้นอรุปสมาบัติและสิ้นอาสวะเพราะเห็นด้วยปัญญาเป็น พระอรหันต์ผู้ได้ปัญญาวิมุตติ ดังนั้น พระอรหันต์ประเภทอุกาโตภาควิมุตติ ย่อมได้ทั้งเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติ

๒.๒.๒ วิมุตติ หรือความหลุดพ้นที่เรียกว่า ปัญญาวิมุตติ

ปัญญาวิมุตติ คือ ความหลุดพ้นด้านปัญญา หรือความหลุดพ้นด้วยปัญญา^{๒๓} แต่ควรจะ แปลว่า ความหลุดพ้นแห่งปัญญาด้วย เพราะหมายถึงปัญญาบริสุทธิ์ หรือความรู้ถูกต้องสมบูรณ์ไม่มี กิเลสติดบัง หรือติดเบียน ซึ่งเกิดขึ้นแก่พระอริยบุคคลผู้บรรลอรหัตผล ในเมื่อปัญญานั้นกำจัดอวิชชาได้ แล้ว ทำให้ผู้นั้นหลุดพ้นจากกิเลสเครื่องผูกมัดทั้งปวง ดังนี้ เพราะสำรอกอวิชชาได้ จึงจะมีปัญญาวิมุตติ

ปัญญาวิมุตติ ได้แก่ ผลญาณ ผลปัญญา อรหัตผลญาณ อรหัตผลปัญญา คือ ญาณหรือ ปัญญาที่เป็นผลแห่งการสำเร็จเป็นพระอรหันต์ ความหลุดพ้นด้วยปัญญา ความหลุดพ้นด้วยอำนาจ จากการเจริญปัญญา ความหลุดพ้นแห่งจิตจากอวิชชาด้วยปัญญาที่รู้เห็นตามความเป็นจริงท่านผู้เป็น ปัญญาวิมุตติ หมายถึง พระอรหันต์ผู้บำเพ็ญวิปัสสนาล้วน ๆ มิได้สัมผัสนิโมกษ์ ๘ แต่สิ้นอาสวะเพราะ เห็นด้วยปัญญา (สุกขวิปัสสกะ) ซึ่งดูเสมือนจะให้แปลว่า ผู้ได้ปัญญาวิมุตติอย่างเดียวนั้นอันที่จริงย่อม ได้เจโตวิมุตติด้วย เพราะการได้ปัญญาวิมุตติครอบคลุมถึงอยู่แล้วว่า ต้องได้เจโตวิมุตติด้วยโดย หมายถึงเจโตวิมุตติแบบที่อาศัยสมาธิเพียงเท่าที่จำเป็น ซึ่งจะต้องมีเป็นธรรมดาอยู่แล้วก่อนที่จะได้ ปัญญาวิมุตติ จึงไม่ต้องระบุให้เด่นชัดออกมา เหมือนกับพูดว่า ผู้เจริญวิปัสสนาอย่างเดียวแต่ความจริง คือ ต้องอาศัยสมถะเพื่อใช้สมาธิเท่าที่จำเป็นด้วยนั่นเอง

สรุปว่า พระอรหันต์ผู้ที่เจริญวิปัสสนาล้วน ๆ ได้เฉพาะรูปฉาน ได้ทั้งรูปฉานและอรุป ฉานและนิโรธสมาบัติก็ดี ย่อมได้ทั้งเจโตวิมุตติ และปัญญาวิมุตติทั้งหมด ซึ่งเป็นผลของสมถะและ วิปัสสนา แสดงให้รู้ว่าสมถะและวิปัสสนาเป็นธรรมคู่กัน เป็นธรรมที่เกี่ยวข้องทั้งในขณะการเจริญ มรรคและผล โดยเจโตวิมุตติเป็นผลของสมถะ ปัญญาวิมุตติเป็นผลของวิปัสสนา ถ้าได้อรุปสมาบัติ แล้วบรรลุปะอรหัตผลได้ชื่อว่า อุกาโตภาควิมุตติ และผู้ที่เจริญวิปัสสนาล้วน ๆ แล้วได้บรรลุปะ พระอรหัตผล ได้ชื่อว่า ปัญญาวิมุตติ และท่านที่เป็นปัญญาวิมุตติได้ฉานด้วยก็มี โดยได้ฉานไม่เกินรูป ฉาน ๔ คือ ความหลุดพ้นด้วยอำนาจแห่งปัญญา หรือปัญญาที่เป็นเหตุบรรลอรหัตมรรคซึ่งหลุดพ้น จากเครื่องผูกพัน คือกิเลส และอวิชชา เพราะเห็นด้วยปัญญา หรือเรียกว่าสุกขวิปัสสกะ เพราะความ แตกต่างกันของอินทรีย์

^{๒๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๒๙-๑๓๐/๗๕-๗๖.

^{๒๓} อง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๘๘/๑๐๗.

๒.๓ ระดับการบรรลุนิพพาน

ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทเรียกบุคคลผู้ที่บรรลุนิพพานแล้วมีโสดาปัตติมรรค เป็นต้น คือพระอริยบุคคล จำแนกไว้ ๒ นัย คือ นัยที่ ๑ จำแนกตามประเภทของกิเลสที่ละได้ในแต่ละชั้นและ นัยที่ ๒ จำแนกตามประเภทของอินทรีย์

๒.๓.๑ การจำแนกตามประเภทของกิเลสที่ละได้ในแต่ละชั้น

๑) พระโสดาบัน คือ ผู้แรกถึงกระแสสู่พระนิพพาน การบรรลุนิพพานในระดับมรรคเรียกว่า โสดาปัตติมรรค ระดับผลเรียกว่า โสดาปัตติผล เป็นผู้ไม่ตกต่ำธรรมดา เป็นผู้แน่นอนแล้วจะตรัสรู้ใน ภายหน้า เป็นผู้ละสังโยชน์ได้ ๓ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส^{๒๔} ในระดับพระโสดาบัน แม้จะละสังโยชน์ ๓ ข้อได้เช่นเดียวกัน แต่สามารถจำแนกพระโสดาบันได้ ๓ ประเภท คือ ๑. เอกพีชี โสดาบัน หมายถึง พระโสดาบันผู้มีพีช้อตภาพอันเดียว คือ เกิดอีกครั้งเดียวก็จักบรรลุนิพพานสำเร็จ เป็นพระอรหันต์ เป็นพระเอกพีชีโสดาบัน เพราะมีอินทรีย์ที่อ่อนกว่าพระสกทาคามี ๒. โกลังโกล โสดาบัน หมายถึง พระโสดาบันผู้จะเกิดในตระกูลสูง ในสุคติภพเป็นมนุษย์ในตระกูลที่มีโภคสมบัติ มาก หรือภูมิของเทวดาได้ ๒ หรือ ๓ ภพเท่านั้นจะบรรลุนิพพานสำเร็จเป็นพระอรหันต์ ๓. สัตตักขัตตูปรม โสดาบัน หมายถึง พระโสดาบันผู้มีเจ็ดครั้งเป็นอย่างยิ่ง คือจะเกิดในภพใหม่เป็นเทวดา หรือมนุษย์ก็ เกิดได้ไม่เกิน ๗ ครั้ง จะบรรลุนิพพานสำเร็จเป็นพระอรหันต์^{๒๕}

๒) พระสกทาคามี คือ ผู้กลับมาอีกครั้งเดียวก็จะทำที่สุดแห่งทุกข์ พ้นจากอบายเป็นผู้ละ สังโยชน์ได้ ๓ ประการ ในครั้งที่บรรลุนิพพานเป็นพระโสดาบัน และทำราคะ โทสะ โมหะให้เบาบางลง การบรรลุนิพพานระดับนี้ ระดับมรรคเรียกว่า สกทาคามีมรรค ระดับผลเรียกว่า สกทาคามีผล ในคัมภีร์ปรมัตถโชติกา ได้จัดพระสกทาคามีไว้เป็น ๓ ประเภท คือ ๑. ผู้ที่ได้บรรลุนิพพานนั้นในกามภพ ๒. ผู้ที่ได้บรรลุนิพพานนั้นในรูปภพ ๓. ผู้ที่ได้บรรลุนิพพานนั้นในอรุภพ และส่วนในคัมภีร์ปรมัตถมัชฌิมสูตรได้จัดจำแนกพระสกทาคามีไว้ ๕ ประเภทด้วยกันคือ ๑. ผู้ที่บรรลุนิพพาน (มนุษย์) ในโลกนี้แล้วปรินิพพานในโลกนี้เอง ๒. ผู้บรรลุนิพพานในโลกนี้แล้วปรินิพพานในเทวโลก ๓. ผู้บรรลุนิพพานในเทวโลกแล้วปรินิพพานในเทวโลกนั้นเอง ๔. ผู้บรรลุนิพพานในเทวโลกแล้วเกิดในโลกนี้แล้วจึงปรินิพพาน และ ๕. ผู้บรรลุนิพพานในโลกนี้แล้วไปเกิดในเทวโลก หมดยายุแล้วกลับมาเกิดในโลกจึงปรินิพพาน^{๒๖}

๓) พระอนาคามี คือผู้จะปรินิพพานในที่สุด ไม่เวียนกลับมาอีก ไปอุบัติในพรหมโลกชั้น สุทธาวาสแล้วบรรลุนิพพานสำเร็จเป็นพระอรหันต์ แล้วดับขันธปรินิพพานในพรหมโลกนั้นเลย เพราะสามารถละกิเลสได้ด้วยเด็ดขาดเป็นสมุจเฉตพหุพาน ได้เป็นผู้ละสังโยชน์เบื้องต้นได้ ๕ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส กามราคะ ปฏิฆะ พระอนาคามี ๕ ประเภท ประกอบด้วย ๑. อันตรปรินิพพาน หมายถึง พระอนาคามีผู้ปรินิพพานในระหว่าง คือเกิดในสุทธาวาสชั้นใดชั้นหนึ่ง แล้วอายุยังไม่ถึงกึ่งของอายุผู้เกิดในชั้นสุทธาวาสก็จะปรินิพพาน ๒. อุพหัจจปรินิพพาน หมายถึง พระอนาคามีผู้เกิดในสุทธาวาสชั้นใดชั้นหนึ่งแล้วจนจะถึงปรินิพพาน คือ อายุพ้นกึ่งแล้วจนจะถึง

^{๒๔} ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๑๐/๑๒.

^{๒๕} อภิ.ป. (ไทย) ๓๖/๓๑/๑๕๔.

^{๒๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๗๙.

สิ้นอายุจึงปรินิพพาน ๓. อสังขารปรินิพพานี้ หมายถึง พระอนาคามีผู้เกิดในสุทธาวาสแล้วปรินิพพาน ที่โดยไม่ต้องใช้ความเพียรมาก ๔. สสังขารปรินิพพานี้ หมายถึงพระอนาคามีผู้จะปรินิพพานโดยใช้ ความเพียรมาก ๕. อุทังโสโตกนิภูคามี หมายถึง พระอนาคามี ผู้มีกระแสสูงขึ้นไปจนถึงชั้นนอกนิภูค ภูมิ คือ เกิดในสุทธาวาสชั้นใดชั้นหนึ่ง แล้วก็เกิดเลื่อนต่อไปจนถึงชั้นนอกนิภูคภูมิ แล้วจึงปรินิพพานใน ชั้นนอกนิภูคภูมินั้น^{๒๗}

๔) พระอรหันต์ หมายถึง ผู้บรรลุธรรมระดับที่ ๔ เป็นระดับสุดท้าย ผู้ได้บรรลุธรรมระดับ นี้ เป็นผู้หมดสิ้นอาสวะกิเลส สามารถทำให้บริบูรณ์ในสิกขา ๓ คือ ศีล สมาธิและปัญญา สามารถละ กิเลสได้อีก ๕ อย่าง คือ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทัจจะและอวิชชาให้หมดสิ้นไป สำหรับในคัมภีร์ พุทธศาสนาเถรวาทได้กล่าวถึงพระอรหันต์ไว้ ๒ ประเภท ดังนี้

(๑) พระอรหันต์ประเภทปัญญาวิมุต คือ ผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา ได้แก่ท่านผู้มุ่งหน้า บำเพ็ญแต่วิปัสสนา อาศัยสมณะเพียงใช้สมาธิที่จำเป็น พอเป็นบาทฐานของวิปัสสนา ได้สมณะไม่เกิน รูปฌาน ๔ จำแนกได้ดังนี้ ๑. พระสุกขวิปัสสกะ ผู้เจริญวิปัสสนาล้วน ได้สมาธิถึงระดับฌานต่อเมื่อถึง มรรค ๒. พระปัญญาวิมุตผู้ได้ฌาน ๔ อย่างน้อยชั้นหนึ่งจึงเจริญวิปัสสนาให้บรรลุอรหัตผล ๓. พระปฏิสัมภิตปตตะ ผู้บรรลุปฏิสัมภิตา ๔ คือ ได้ปัญญาแตกฉาน ๔ ประการ^{๒๘}

(๒) พระอรหันต์ประเภทอุกโตภาควิมุต แปลว่า ผู้หลุดพ้นโดยส่วนทั้ง ๒ คือหลุดพ้น จากรูปกายด้วยอรุปรมาบัติ และหลุดพ้นจากนามกายด้วยอริยมรรคเป็นการหลุดพ้น ๒ วาระคือ วิกขัมภณะและสมุจเฉท^{๒๙} จำแนกได้คือ ๑. อุกโตภาควิมุต คือพระอรหันต์ผู้ได้สมณะเลยรูปสมาบัติไป เป็นอรุปรมาบัติ ๒. เติวิชชะ คือ พระอรหันต์ผู้ได้วิชชา ๓^{๓๐} ได้แก่ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ญาณระลึกชาติอดีตได้, จุตูปปาตญาณ ญาณ คือ ตาทิพย์สามารถเห็นการตายและปฏิสนธิของสัตว์ โลก, อาสวักขยญาณ ญาณ คือ ความรู้ที่ทำให้สิ้นจากอาสวะ ๓. ฉฬภิญโญ คือ พระอรหันต์ผู้ได้อภิญญา ๖^{๓๑} ได้แก่ แสดงอิทธิฤทธิ์ได้, มีหุทิพย์, กำหนดรู้ใจผู้อื่น, ระลึกชาติได้, รู้การทำอาสวะให้ สิ้นไป ๔. ปฏิสัมภิตปตตะ คือ พระอรหันต์อุกโตภาควิมุตผู้บรรลุปฏิสัมภิตา ๔ ได้แก่ ความแตกฉาน ในผล, ความแตกฉานในเหตุ, ความแตกฉานในภาษา, ความแตกฉานในปฏิภาณ

ดังนั้น พระอรหันต์ประเภทแรก เรียกว่า ปัญญาวิมุตตบุคคล คือไม่ได้เจริญสมถเพื่อบรรลุ ฌานมาก่อน บรรลุพระอรหันต์ด้วยการปฏิบัติวิปัสสนาล้วน ๆ และพระอรหันต์ประเภทหลัง เรียกอีก อย่างหนึ่งว่า พระอรหันต์ฌานลาภบุคคล หรือพระอรหันต์เจโตวิมุตติ คือท่านที่หลุดพ้นจากอำนาจ กิเลสทั้งปวงด้วยการเจริญสมถกัมมัฏฐานมาก่อนจนได้บรรลุฌาน เรียกว่า ปฏิภาสิติทธิญาณ เมื่อผู้ บำเพ็ญสมถกัมมัฏฐานจนได้ฌานแล้ว มีฌานเป็นเครื่องอยู่ ทำความชำนาญให้เกิดขึ้นกับฌานนั้น ๆ ต่อจากนั้นมาเจริญวิปัสสนาจนได้บรรลุอรหัตผลสำเร็จเป็นพระอรหันต์

^{๒๗} ชู.ป. (ไทย) ๓๑/๑๕๑/๒๓๑.

^{๒๘} อง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๗๕/๒๔.

^{๒๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๘๑.

^{๓๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๕.

^{๓๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๖/๓๙๔-๓๙๖.

๒.๓.๒ การจำแนกตามประเภทของอินทรี

การจำแนกพระอริยบุคคลโดยการใช้อินทรี เป็นเกณฑ์ อินทรี แปลว่า ธรรมที่เป็นใหญ่ ในกิจ อินทรี คือ อำนาจที่หนุนนำให้ปฏิบัติธรรมก้าวหน้าไปได้ มี ๕ อย่าง คือ สัทธา (ความเชื่อ) วิริยะ (ความเพียร) สติ (ความระลึกได้ หรือครองใจไว้กับกิจที่กำลังทำ) สมาธิ (ความมีจิตตั้งมั่น) และ ปัญญา (ความรู้ชัด หรือความเข้าใจ)^{๓๒} ในการปฏิบัติธรรม อินทรีแต่ละอย่างของต่างบุคคล จะยิ่ง หรือหย่อนไม่เท่ากัน อินทรีที่ทำให้เกิดความแตกต่างในการบรรลุธรรมจึงนำมาเป็นเกณฑ์แบ่ง ประเภทพระอริยบุคคล มี ๓ อย่าง คือ สัทธินทรี (อินทรี คือ ศรัทธา) สมาธินทรี (อินทรี คือ สมาธิ) และปัญญินทรี (อินทรี คือ ปัญญา) โดยจำแนกพระอริยบุคคลเป็น ๗ ประเภท ประกอบด้วย

๑) อุภโตภาควิมุตติบุคคล ได้แก่ ผู้สัมผัสซึ่งวิโมกข์ ๘ ด้วยกาย และสิ้นอาสวะแล้วเพราะ เห็นด้วยปัญญา คือ เลयरูปสมบัติไปเป็นอรุสมบัติ และอาสวะทั้งหลายของเธอก็หมดสิ้นไปเพราะเห็น อริยสังด้วยปัญญาหมายเอาพระอรหันต์ผู้ได้เจโตวิมุตติขึ้นอรุสมบัติมาก่อนที่จะได้ปัญญาวิมุตติ บางคราวอาจไปพบคำว่า พระอรหันต์เจโตวิมุตติในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท พึงทราบว่ พระอรหันต์ เจโตวิมุตติ คือ อุภโตภาควิมุตติบุคคล เป็นผู้ที่มีสมาธินทรีแก่กล้า เป็นตัวนำในการปฏิบัติ

๒) ปัญญาวิมุตติบุคคล ได้แก่ ผู้ไม่ได้สัมผัสด้วยกาย ซึ่งวิโมกข์อันละเอียด ผู้หลุดพ้น ด้วยปัญญาสิ้นอาสวะ เพราะเห็นอริยสังด้วยปัญญา หมายเอาพระอรหันต์ประเภทปัญญาวิมุตติ มีปัญญินทรีแก่กล้า เป็นตัวนำในการปฏิบัติ^{๓๓}

๓) กายสักขีบุคคล ได้แก่ ผู้สัมผัสด้วยกาย ซึ่งวิโมกข์อันละเอียด คือ เลयरูปสมบัติไปเป็น อรุสมบัติ และอาสวะบางส่วนของเธอก็หมดสิ้นไป เห็นอริยสังด้วยปัญญา คือ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และอรหัตมรรค โดยมีสมาธินทรีที่แก่กล้าเป็นตัวนำในการปฏิบัติ

๔) ทิฐิปัตตบุคคล ได้แก่ ผู้มิได้สัมผัสด้วยกาย ซึ่งวิโมกข์อันละเอียดแต่เป็นผู้บรรลุ สัมมาทิฐิ คือ ท่านที่เข้าใจอริยสังธรรมถูกต้องแล้ว และอาสวะบางส่วนก็สิ้นไปเพราะเห็นด้วยปัญญา หมายเอาพระอริยบุคคล ได้แก่ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และท่านผู้ตั้งอยู่ใน อรหัตมรรค ที่มีปัญญินทรีแก่กล้าในการปฏิบัติ

๕) สัทธาวิมุตติบุคคล ได้แก่ ผู้มิได้สัมผัสด้วยกาย ซึ่งวิโมกข์ เป็นผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธาคือ ท่านที่เข้าใจในอริยสังธรรมถูกต้องแล้ว และอาสวะบางส่วนก็สิ้นไปเพราะเห็นด้วยปัญญา แต่มีศรัทธา เป็นตัวนำในการประพฤติปฏิบัติ หมายเอาพระอริยบุคคล ได้แก่ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และท่านผู้ตั้งอยู่ในอรหัตมรรค ที่มีสัทธินทรีแก่กล้าในการปฏิบัติ เห็นอริยสังด้วย ปัญญา และเขามีศรัทธาในพระตถาคตที่ตั้งมั่น

^{๓๒} พ.บ. (ไทย) ๓๑/๑๘๔/๒๕๐.

^{๓๓} อภิ.ป. (ไทย) ๓๖/๒๐๔-๒๐๖/๒๒๘-๒๒๙.

๖) อัมมานุสาร์บุคคล ได้แก่ ผู้มิได้สัมผัสด้วยกาย ซึ่งวิโมกข์อันละเอียด และอาสวะ บางส่วนของเธอก็หมดสิ้นไป เพราะเห็นอริยสังด้วยปัญญา และธรรมทั้งหลายที่พระตถาคตประกาศแล้ว คือ ผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติมรรค ผู้มีปัญญินทรีย์แก่กล้ามากกว่า สัทธินทรีย์ และสมาธิินทรีย์

๗) สัทธานุสาร์บุคคล ได้แก่ ผู้มิได้สัมผัสด้วยกาย ซึ่งวิโมกข์อันละเอียด และอาสวะ บางส่วนของเธอก็หมดสิ้นไป ก็เพราะเห็นอริยสังด้วยปัญญา และมีความเชื่อและมีความรักใน พระตถาคต คือผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติมรรค ผู้มีสัทธินทรีย์แก่กล้ามากกว่าปัญญินทรีย์ และสมาธิินทรีย์ ทั้ง ๗ ข้อนี้เรียกว่า พระอริยบุคคล ๗^{๓๔}

เมื่อเริ่มเข้าสู่ความเป็นพระอริยบุคคลผู้ปฏิบัติจะมีสัทธินทรีย์ หรือปัญญินทรีย์ อย่างไรก็ดี อย่างหนึ่งแก่กล้าเป็นตัวนำแล้ว ถ้าผู้นั้นไปบำเพ็ญสมณะจนได้วิโมกข์ก็จะเปลี่ยนไปเป็นสมาธิินทรีย์ เป็นตัวนำ ที่ว่าได้วิโมกข์ หมายถึงได้วิโมกข์ ๔ ขึ้นไป (ได้ถึงอรุพฌาน) ส่วนผู้ที่ยังมีสัทธินทรีย์ เป็นตัวนำก็อาจได้ถึงรูปฌานที่ ๔ แต่ไม่สามารถได้ออรุพฌาน (ไม่ได้วิโมกข์) อย่างไรก็ตามถ้าหากจะมี สมาธิินทรีย์เป็นตัวนำ ในท้ายที่สุดสมาธิินทรีย์นั้นก็ต้องกลายเป็นฐานให้แก่ปัญญินทรีย์อยู่ดี แต่เมื่อถึง ตอนนั้นสมาธิินทรีย์จะช่วยให้เกิดวิโมกข์ได้

ในฎีกาแห่งวิสุทธิมรรคคือปรมัตถมัญชุสา มีคำอธิบายว่า ผู้ไม่ได้วิโมกข์ ๘ เมื่อตั้งอยู่ใน โสดาปัตติมรรค เป็นสัทธานุสาร์บุคคล และอัมมานุสาร์บุคคล อย่างใดอย่างหนึ่ง ต่อจากนั้นเป็น สัทธาวิมุตติ หรือทิวฐิปัตตะ จนได้สำเร็จจรตผล จึงเป็นปัญญาวิมุตติ ผู้ได้วิโมกข์ ๘ เมื่อตั้งอยู่ใน โสดาปัตติมรรค เป็นสัทธานุสาร์ หรืออัมมานุสาร์อย่างใดอย่างหนึ่ง จากนั้นเป็นกายสักขี สำเร็จ อรตผล เป็นอุกโตภาควิมุตติ^{๓๕} แต่อาจไปพบคำว่า พระอรหันต์เจโตวิมุตติ ในที่อื่นพึงทราบว่าเป็น อุกโตภาควิมุตติบุคคลนั่นเอง และในบางแห่งแม้ผู้ที่ได้บำเพ็ญทั้งสมณะและวิปัสสนามาโดยตลอด ด้วยกัน แยกเรียกเป็นพระเจโตวิมุตติบ้าง พระปัญญาวิมุตติบ้าง เป็นผู้ไม่มีกิเลสเพราะความต่างแห่ง อินทรีย์เท่านั้น^{๓๖}

สรุปว่า ระดับการบรรลุดุธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทเรียกบุคคลผู้ที่บรรลุดุธรรมแล้วมี โสดาปัตติมรรค เป็นต้น ผู้ถึงพร้อมด้วยทิวฐีคือพระอริยบุคคล จำแนกไว้ ๒ นัย คือ นัยที่ ๑ จำแนก ตามประเภทของกิเลสที่ละได้ในแต่ละชั้น และนัยที่ ๒ จำแนกตามประเภทของอินทรีย์ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับ ความแก่กล้าแห่งอินทรีย์ของแต่ละบุคคล การบรรลุดุธรรมนั้นมีทั้งหมด ๔ ระดับตั้งแต่พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ โดยอาศัยการละสังโยชน์และกิเลสต่าง ๆ ให้หมดไป จากจิต ตามกำลังของญาณปัญญาของแต่ละบุคคล ตั้งแต่สังโยชน์เบื้องต่ำจนถึงเบื้องสูง ผู้บรรลุดุธรรม ชั้นสูงสุดจะเป็นอิสระจากเครื่องผูกมัดทั้งปวง สิ้นสุดการแสวงหาหรือไม่มีกิจที่จะต้องศึกษาอีกต่อไป

^{๓๔} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๘๒/๒๐๘-๒๑๒.

^{๓๕} วิสุทธิ.ฎีกา (ไทย) ๓/๕๖๒-๕๖๘.

^{๓๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยายความ, หน้า ๔๑๗.

๒.๔ หลักปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรม

หลักปฏิบัติหรือข้อปฏิบัติสำคัญในการศึกษาเพื่อบรรลุธรรม จำเป็นต้องอาศัยศึกษา ๓ หรือไตรสิกขา ซึ่งหมายถึง ข้อที่จะต้องศึกษา คือ การฝึกหัดอบรมกาย วาจา ใจ เพื่อพัฒนาปัญญาให้ยิ่งขึ้นไปจนบรรลุเป้าหมายสูงสุด คือ พระนิพพาน^{๓๗} ไตรสิกขา ได้แก่ ๑. อธิศีลสิกขา คือศีลอันยิ่งเป็นข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรม ๒. อธิจิตตสิกขา คือ จิตอันยิ่งเป็นข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมจิตเพื่อให้เกิดคุณธรรม เช่น สมาธิอย่างสูง ๓. อธิปัญญาสิกขา คือ ปัญญาอันยิ่งเป็นข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมและพัฒนาปัญญาเพื่อให้เกิดความรู้แจ้งอย่างสูง^{๓๘} การศึกษาในข้อปฏิบัติเพื่อให้เกิดศีล สมาธิ และปัญญา ให้บริบูรณ์ พระพุทธเจ้าทรงวางหลักปฏิบัติไว้เรียกว่า ภาวนา หมายถึง การกระทำให้เกิดขึ้น หรือการฝึกอบรมจิตมี ๒ อย่าง^{๓๙} ได้แก่ ๑. สมถภาวนา หรือการเจริญสมถะเป็นหลักสำหรับฝึกจิตให้สงบเป็นอุบายสงบจิต และ ๒. วิปัสสนาภาวนา หรือการเจริญวิปัสสนาเป็นหลักสำหรับฝึกจิตจนพัฒนาปัญญาเพื่อให้เกิดความรู้แจ้งยิ่งขึ้นไปจนบรรลุพระนิพพาน

สมถภาวนา และวิปัสสนาภาวนาที่เป็นหลักปฏิบัติ ๒ ทั้งประการนี้ แม้จะมีวิธีปฏิบัติที่แตกต่างกัน แต่ก็เกื้อกูลส่งเสริมกันคือสมถภาวนา เป็นปัจจัยเกื้อกูลให้เกิดวิปัสสนาภาวนาและวิปัสสนาภาวนาก็ย่อมเป็นปัจจัยให้เกิดสมถภาวนาเช่นเดียวกัน สมถภาวนาเป็นบาทฐานแห่งวิปัสสนาภาวนาทั้ง ๒ นี้สนับสนุนกัน ดังมีพุทธพจน์ว่า “ฌานย่อมไม่เกิดแก่ผู้ไม่มีปัญญา ปัญญาย่อมไม่มีแก่ผู้ไม่มีฌาน ฌานและปัญญามีอยู่ในบุคคลใด เขาย่อมอยู่ใกล้นิพพาน”^{๔๐} อย่างไรก็ตามในการปฏิบัติผู้ปฏิบัติอาจทำสมถะหรือทำวิปัสสนาก่อน หรือปฏิบัติควบคู่ทั้งสอง เหตุที่สมถภาวนาก่อนวิปัสสนาภาวนาเกื้อกูลส่งเสริมกันเป็นหลักปฏิบัติที่ต้องบำเพ็ญเพื่อความรู้แจ้ง พระพุทธเจ้าจึงให้หมั่นเจริญภาวนาทั้ง ๒ นี้เนื่อง ๆ ดังพุทธพจน์ว่า “เธอทั้งหลายจงเจริญธรรม ๒ คือ สมถะและวิปัสสนาให้ยิ่งขึ้นไป ธรรมทั้ง ๒ คือ สมถะและวิปัสสนานี้ เธอเจริญให้ยิ่งขึ้นไป จักเป็นไปเพื่อรู้แจ้งธรรมธาตุเป็นอเนกอนันต์”^{๔๑}

แม้ว่าองค์ธรรมที่สนับสนุนให้เกิดการบรรลุธรรมหลายอย่างก็ตาม แต่ก็ไม่พ้นไปจากสติปัญญา ๔ กล่าวโดยวิธีการปฏิบัติกรรมฐานทั้ง ๒ อย่าง คือ สมถกรรมฐาน และวิปัสสนากรรมฐานแล้ว ผู้ปฏิบัติอาจเจริญสมถกรรมฐานก่อนแล้วจึงเจริญวิปัสสนา หรือเจริญวิปัสสนากรรมฐานก่อนแล้วเจริญสมถกรรมฐานทีหลัง หรืออาจเจริญทั้งสองอย่างควบคู่กันไปก็ได้ เพราะกรรมฐานทั้ง ๒ อย่างเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กัน และเป็นเหตุปัจจัยสนับสนุนแก่กันและกันเพื่อบรรลุจุดมุ่งหมายสูงสุด ดังที่ปรากฏในพระไตรปิฎกข้อความว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญวิปัสสนาอันมีสมถะนำหน้า เมื่อเธอเจริญวิปัสสนาอันมีสมถะนำหน้ามรรคย่อมเกิดแก่เธอ. อีกประการหนึ่ง ภิกษุเจริญสมถะอันมีวิปัสสนา เมื่อเธอเจริญสมถะอันมีวิปัสสนานำหน้า มรรคย่อมเกิดแก่เธออีกประการหนึ่ง

^{๓๗} พระพุทธโฆสเถระ, *คัมภีร์วิสุทธิมรรค*, แปลโดย สมเด็จพระพุทธปาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๖.

^{๓๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *พุทธธรรม ฉบับปรับขยายความ*, หน้า ๕๔๖.

^{๓๙} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๖๕/๔๐๑.

^{๔๐} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๓๒/๑๔๙.

^{๔๑} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๙๗/๒๓๕.

ภิกษุเจริญสมณะและวิปัสสนาควบคู่กัน เมื่อเธอเจริญสมณะและวิปัสสนาควบคู่กันไป มรรคย่อมเกิดแก่เธอ. อีกประการหนึ่ง ภิกษุผู้มีใจถูกอุทธัจจะ ในธรรมกัณฑ์ไว้ในเวลาที่จิตตั้งมั่นสงบภายในมีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ตั้งมั่นอยู่มรรคก็เกิดขึ้นแก่เธอ เธอเสพ เจริญ ทำให้มากซึ่งมรรคนั้นเมื่อเธอเสพ เจริญ ทำให้มากซึ่งมรรคนั้น ย่อมละสังโยชน์ได้ อนุสัยทั้งหลายย่อมสิ้นสุดไป จากข้อความที่ปรากฏในพระไตรปิฎก สามารถจำแนกได้ ๔ ประเภท ดังนี้คือ ๑. สมถปุพพังคมวิปัสสนาภาวนา หมายถึง ผู้ที่เจริญวิปัสสนาอันมีสมณะนำหน้าจนได้มรรคแล้วเสพเจริญมรรคนั้น ทำให้มากจนละสังโยชน์ อนุสัยหมดสิ้นไป ๒. วิปัสสนาปุพพังคมสมถภาวนา หมายถึง ผู้เจริญสมณะอันมีวิปัสสนาหน้าจนได้มรรคแล้วเสพเจริญมรรคนั้น ทำให้มากจนละสังโยชน์ อนุสัยหมดสิ้นไป ๓. สมถวิปัสสนายุคัณฑภาวนา หมายถึง ผู้เจริญสมณะและวิปัสสนาควบคู่กันไปและ ๔. ธัมมูทัจจวิคคหิตมานสภานา หมายถึง บุคคลผู้มีใจถูกอุทธัจจะ ในธรรมกัณฑ์ไว้ในเวลาที่จิตตั้งมั่น สงบอยู่ภายในมีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ตั้งมั่นอยู่ มรรคก็เกิดขึ้นเสพเจริญมรรคทำให้มากจนละสังโยชน์ อนุสัยหมดสิ้นไป แยกวิธีปฏิบัติกรรมฐานออกเป็น ๔ ประเภท ดังนี้

๒.๔.๑ สมถปุพพังคมวิปัสสนาภาวนา

การเจริญวิปัสสนาอันมีสมณะเป็นเบื้องต้น พระอานนท์เถระแสดงไว้ว่า คือความที่จิตเป็นเอกัคคตารมณ์ไม่ฟุ้งซ่านด้วยอำนาจแห่งเนกขัมมะ เป็นสมาธิชื่อว่าวิปัสสนา เพราะมีสภาวะพิจารณาเห็นธรรมที่เกิดในสมาธินั้น โดยความไม่เที่ยง โดยความเป็นทุกข์ โดยความเป็นอนัตตาด้วยประการดังนี้ สมณะจึงมีก่อน วิปัสสนามีภายหลัง^{๔๒} หรือเรียกว่า การเจริญวิปัสสนาโดยมีสมณะนำหน้า เป็นการเจริญญาณ โดยใช้สมาธิระดับอัปนาสมาธิ^{๔๓} แล้วใช้ฌานเป็นบาทในการเจริญวิปัสสนา

คัมภีร์ปฏิสัมภิตามรรค ยุคัณฑกถา สุตตันตนิเทศ ขยายความว่า เบื้องแรกจิตเป็นเอกัคคตารมณ์มีอารมณ์หนึ่งเดียวไม่ฟุ้งซ่านมีสมาธิ เกิดขึ้นด้วยอำนาจเนกขัมมะ (ไม่พัวพันในกาม) อพยบาท (คิดเมตตา) อาโลกสัญญา (กำหนดหมายแสงสว่าง ไม่ให้ว่างเหงา) พิจารณาเห็นความสละคืน (ปฏินิสัคคานุปัสสนา) ตลอดจนด้วยอำนาจแห่งฌาน สมาบัติ กสิณ ๑๐ อนุสติ ๑๐ อสุภะ ๑๐ และอานาปานสติ อย่างใดอย่างหนึ่ง ครั้นแล้วเกิดปัญญาพิจารณาเห็นธรรมที่เกิดในสมาธินั้น ว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ด้วยประการดังนี้ สมณะจึงมีก่อน วิปัสสนามีภายหลัง หลักการเจริญที่เรียกว่าสมถปุพพังคมวิปัสสนากล่าวคือวิธีเจริญวิปัสสนาภาวนาซึ่งมีสมณะนำหน้าเป็นอริยมรรคภาวนาของบุคคลผู้เป็นวิปัสสนายานิกะ ผู้เจริญวิปัสสนาย่อมเห็นแจ้งซึ่งสมาธิและสัมปยุตธรรมที่ประกอบกับสมาธินั้นโดยความเป็นไตรลักษณ์^{๔๔}

ดังนั้น การปฏิบัติตามวิธีนี้เป็นการทำสมณะให้เกิดสมาธิขึ้นก่อน จะเป็นอุปจารสมาธิ อัปนาสมาธิ หรือฌานสมาบัติขั้นใดก็ได้ จากนั้นจึงพิจารณาธรรมอื่นๆ ทั้งหลายที่ประกอบร่วมกับสมาธินั้น ให้เห็นสภาวะที่เป็นของไม่เที่ยง เป็นต้น จนอริยมรรคเกิดขึ้น

^{๔๒} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒/๔๑๔.

^{๔๓} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), มหาสติปัญญาสูตร ทางสู่พระนิพพาน, แปลโดย พระคันธสารากวีวงศ์, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๕), หน้า ๖๘.

^{๔๔} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนาขุณี หลักการปฏิบัติวิปัสสนา (ฉบับสมบูรณ์), แปลโดย จำรูญ ธรรมดา, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๓), หน้า ๖๖.

๒.๔.๒ วิปัสสนาปุพพังคมสมถภาวนา

การเจริญสมถะมีวิปัสสนาเป็นเบื้องต้น พระอานนท์เถระแสดงไว้ว่า ชื่อว่าวิปัสสนา เพราะมีสภาวะพิจารณาเห็นโดยความไม่เที่ยง โดยความเป็นทุกข์ โดยความเป็นอนัตตา สภาวะที่จิตปล่อยธรรมทั้งหลายที่เกิดในวิปัสสนานั้นเป็นอารมณ์ และสภาวะที่จิตเป็นเอกัคคตารมณ์ไม่ฟุ้งซ่านเป็นสมาธิ วิปัสสนาจึงมีก่อน สมถะมีภายหลังหรือเรียกว่า การเจริญสมถะโดยมีวิปัสสนานำหน้า

คัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค ยุคนัทกถา สุตตันตนิทเทศ ขยายความว่า เบื้องแรกเจริญวิปัสสนาก่อน โดยพิจารณาเห็นแจ้งขั้น ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณและอุปาทานขั้น ๕ ว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เมื่อจิตมีความปล่อยวางธรรมทั้งหลายที่เกิดในวิปัสสนานั้นเองเป็นอารมณ์ จิตจะเกิดสภาวะเป็นเอกัคคตารมณ์ไม่ฟุ้งซ่านเป็นสมาธิ คือ มีความตั้งมั่นอันเป็นส่วนแห่งการแทงตลอดให้สมาธิเกิดในภายหลัง ด้วยประการดังนี้ วิปัสสนาจึงมีก่อน สมถะมีภายหลัง^{๔๕}

อย่างไรก็ตาม ไม่ว่าจะเจริญวิปัสสนาโดยมีสมถะนำหน้า หรือเจริญสมถะโดยมีวิปัสสนานำหน้าก็ตาม เมื่อถึงขณะที่อริยมรรคเกิดขึ้น ทั้งสมถะและวิปัสสนาจะต้องเกิดขึ้นด้วยกันอย่างควบคู่เป็นการแน่นอนเสมอไป ที่เป็นเช่นนี้ เพราะว่าโดยหลักพื้นฐานแล้ว สมถะและวิปัสสนาก็คือองค์ของมรรคนั่นเอง วิปัสสนา ได้แก่ สัมมาทิฏฐิและสัมมาสังกัปปะ สมถะ ได้แก่ องค์มรรคที่เหลืออีก ๖ ข้อ ซึ่งเป็นธรรมดาอยู่แล้วที่องค์มรรคเหล่านี้จะต้องเกิดขึ้นพร้อมกันในขณะบรรลुरुอิริยภูมิ^{๔๖}

ดังนั้น การปฏิบัติตามวิธีนี้ผู้ปฏิบัติยังมิได้ทำสมถะให้เกิดขึ้นเลย แต่มาพิจารณาเห็นแจ้งอุปาทานขั้น ๕ ตามสามัญลักษณะที่เป็นของไม่เที่ยง เป็นต้น อันนับว่าเป็นวิปัสสนา เมื่อวิปัสสนาเต็มเปี่ยมดีจิตก็จะเกิดสภาวะมีอารมณ์หนึ่งเดียวเท่ากับเกิดเป็นสมาธิขึ้น โดยมีความปล่อยวางธรรมทั้งหลายที่เกิดในวิปัสสนานั้นเองเป็นอารมณ์อันนับว่าเป็นสมถะ เมื่อปฏิบัติโดยวิธีนี้อริยมรรคก็เกิดขึ้นได้เช่นเดียวกัน

๒.๔.๓ สมถวิปัสสนายุคนัทภาวนา

การเจริญทำให้คู่กันไป เรียกโดยย่อว่า ยุคนัทสมถวิปัสสนา พระอานนท์เถระแสดงไว้ว่า คือการเจริญสมถะและวิปัสสนาคู่กันไปด้วยอาการ ๑๖ อย่าง ได้แก่ ๑. ด้วยมีสภาวะเป็นอารมณ์ ๒. ด้วยมีสภาวะเป็นโคจร ๓. ด้วยมีสภาวะละ ๔. ด้วยมีสภาวะสละ ๕. ด้วยมีสภาวะออก ๖. ด้วยมีสภาวะหลีกออก ๗. ด้วยมีสภาวะเป็นธรรมละเอียด ๘. ด้วยมีสภาวะเป็นธรรมประณีต ๙. ด้วยมีสภาวะหลุดพ้น ๑๐. ด้วยมีสภาวะไม่มีอาสวะ ๑๑. ด้วยมีสภาวะเป็นเครื่องข้าม ๑๒. ด้วยมีสภาวะไม่มีนิमित ๑๓. ด้วยมีสภาวะไม่มีปณิหิตะ ๑๔. ด้วยมีสภาวะเป็นสุญญตะ ๑๕. ด้วยมีสภาวะมีรสเป็นอย่างดีเดียวกัน และ ๑๖. ด้วยมีสภาวะเป็นคู่กันไม่ล่วงเลยกัน

คัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค ยุคนัทกถา สุตตันตนิทเทศ ขยายความว่า คือ การเจริญสมถะและวิปัสสนาคู่กันไปโดยอาการ ๑๖ ตัวอย่างเช่น ในกรณีด้วยมีสภาวะเป็นอารมณ์ คือ เมื่อละ

^{๔๕} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔/๔๑๘-๔๑๙.

^{๔๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยายความ, หน้า ๔๔๗.

อุทธัจจะจึงเกิดสมาธิ คือความที่จิตเป็นเอกัคคตารมณ์ ไม่ฟุ้งซ่าน ซึ่งมีนิโรธเป็นอารมณ์พร้อมกันด้วย เมื่อละอวิชชา จึงมีวิปัสสนา เพราะมีสภาวะตามคู้รู้แจ้งซึ่งมีนิโรธเป็นอารมณ์ ด้วยประการดังนี้ สมณะและวิปัสสนาจึงมีกิจเป็นอย่างเดียวกัน เป็นคู่กัน ไม่ล่วงเลยกันด้วยมีสภาวะเป็นอารมณ์หรือโดยอรรถแห่งอารมณ์^{๔๗} เป็นการเจริญวิปัสสนาโดยใช้สมาธิระดับอัปปนาสมาธิ^{๔๘}

ดังนั้น การปฏิบัติตามวิธีนี้มีคำอธิบายเพิ่มเป็นรูปแบบมากขึ้นโดยบรรยายว่า การเจริญสมณะวิปัสสนาควบคู่กัน มิใช่หมายความว่า ทำทั้งสองอย่างพร้อมกันทีเดียว เพราะไม่อาจพิจารณาสังขารด้วยจิตเดียวกันกับเข้าสมาบัติได้^{๔๙} คำว่าเจริญสมณะวิปัสสนาควบคู่กันนั้น หมายความว่าเข้าสมาบัติได้เพียงใด ย่อมพิจารณาถึงสังขารทั้งหลายได้เพียงนั้น กล่าวคือ เมื่อเข้าปฐมฌาน ครั้นออกจากปฐมฌานนั้นแล้ว ย่อมพิจารณาสังขารทั้งหลาย ครั้นพิจารณาสังขารทั้งหลายแล้ว ย่อมเข้าทุติยฌาน ครั้นออกจากทุติยฌานนั้นแล้ว ย่อมพิจารณาสังขารทั้งหลาย ครั้นพิจารณาสังขารทั้งหลายแล้ว ย่อมเข้าตติยฌาน ฯลฯ อย่างนี้เรื่อยไปตามลำดับจนเข้าเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ ครั้นออกจากเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัตินั้นแล้ว ย่อมพิจารณาถึงสังขารทั้งหลายอีกด้วยประการฉะนี้ ชื่อว่าเจริญสมณะและวิปัสสนาอันเป็นธรรมคู่กัน ตัวอย่างสำคัญคือ พระสารีบุตรเถระได้เจริญสมณะและวิปัสสนาเข้าคู่กันมาตั้งแต่ปฐมฌานจนตลอดบรรลุมรรคผล ดังปรากฏอยู่ในอนุปทสูตร^{๕๐}

๒.๔.๔ ธัมมธัจจวิคคิตมานัส

ทางออก หรือวิธีปฏิบัติเมื่อจิตถูกชักให้เขวด้วยธรรมธัจจ คือ ความฟุ้งซ่านหรือต้นธรรม ความเข้าใจผิดยึดเอาผลที่ประสพในการระหว่างปฏิบัติธรรม ว่าเป็นมรรค ผล นิพพาน

คัมภีร์ปฏิสัมภิตามรรค ยุกนัทธกถา ธัมมธัจจวารนิทเทส อธิบายความหมายว่า เมื่อผู้ปฏิบัติกำลังมโนสิการชั้น ๕ อย่างหนึ่งอย่างใดอยู่โดยพระไตรลักษณ์ ย่อมเกิดมีโอภาส (แสงสว่าง) ญาณ (ความรู้ชัด) ปีติ (ความอิ่มใจ) ปัสสัทธิ (ความสงบกายสงบใจ) สุข (ความสุข) อธิโมกข์ (ความน้อมใจเชื่อหรือศรัทธาแก่กล้า) ปคคหะ (ความเพียรที่พอดี) อุပ္ภูฐาน (สติแก่กล้า) อุเบกขา (ความมีใจเป็นกลาง) นิกันติ (ความตั้งใจ) ย่อมเกิดขึ้นอย่างใดอย่างหนึ่ง เมื่อภิกษุ (หรือผู้ปฏิบัติ) นึกถึงนิกันติเป็นต้นว่า “นิกันติเป็นธรรม” (คือเข้าใจว่าเป็นมรรคผลนิพพาน) เพราะการนึกไปเช่นนั้นก็จะเกิดความฟุ้งซ่านเป็นอุทธัจจะ เมื่อใจถูกชักให้เขวไป เพราะอุทธัจจะกันไว้อย่างนี้ ย่อมไม่รู้ชัดความปรากฏ โดยความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ และความเป็นอนัตตาตามความเป็นจริง เพราะเหตุนี้จึงกล่าวว่า มีจิตถูกชักให้เขวไปด้วยธรรมธัจจ แต่ครั้นในเวลาทีจิตตั้งมั่นสงบอยู่ภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้นตั้งมั่นอยู่ มรรคก็เกิดขึ้นแก่ผู้ปฏิบัติได้ โดยวิธีปฏิบัติที่จะให้จิตสงบเป็นสมาธิได้ คือกำหนดด้วยปัญญารู้ชัดเท่าทันความที่จิตกวัดแกว่ง ฟุ้งซ่าน ถูกกั้นด้วยฐานะทั้ง ๑๐ ประการ เช่น มีโอภาส

^{๔๗} พ.ป. (ไทย) ๓๑/๕/๔๑๙-๔๒๔.

^{๔๘} พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), วิปัสสนาขั้นหลักการปฏิบัติวิปัสสนา (ฉบับสมบูรณ์), หน้า ๗๕.

^{๔๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับขยายความ, หน้า ๔๒๗.

^{๕๐} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๙๓-๙๗/๑๑๐-๑๑๕.

เป็นต้น เมื่อรู้เท่าทันแล้วก็จะเป็นผู้ฉลาดในธรรมุัจัจ จะไม่ลุ่มหลงคล้อยไปจิตก็ไม่หวั่นไหว จะบริสุทธิ์
ไม่หมองมัว จิตภาวนาก็จะไม่คลาด ไม่เสื่อมเสีย^{๕๑}

วิปัสสนูปกิเลส คือ อุปกิเลสแห่งวิปัสสนามี ๑๐ อย่าง ซึ่งจะเกิดขึ้นแก่ผู้ได้วิปัสสนาญาณ
อ่อน ๆ (ตรุณวิปัสสนา) ภาวะทั้งสิบนี้เป็นสิ่งน่าชื่นชมอย่างยิ่งและไม่เคยประสบมาก่อนจึงชวนให้
เข้าใจผิดว่าได้บรรลุมรรคผลแล้ว ถ้าเข้าใจอย่างนั้นก็เป็นอันคลาดออกนอกวิปัสสนาวิถีสื่อพลาดทาง
วิปัสสนาแล้วก็จะทิ้งกรรมฐานเดิมเสียนั่งชื่นชมอุปกิเลสของวิปัสสนาอยู่นั่นเอง^{๕๒} วิธีปฏิบัติที่ถูกต้อง
คือ ให้รู้เท่าทัน เมื่อมันเกิดขึ้นก็ให้กำหนดพิจารณาด้วยปัญญาว่า โอภาสนี้ ญาณนี้ ฯลฯ หรือนิกันต์นี้
เกิดขึ้นแล้วแก่เขา แต่มันเป็นของไม่เที่ยง เกิดจากปัจจัยปรุงแต่ง เป็นปฏิจสมุปบันธธรรม จะต้อง
เสื่อมสิ้นไปเป็นธรรมดาตั้งนี้เป็นต้น จนมองเห็นว่า สิ่งนี้ไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่เรา ไม่ใช่ตัวตนของเราแล้ว
ไม่ตื่นตื่นหวั่นไหวไปกับวิปัสสนูปกิเลสเหล่านั้น เป็นอันวางอุปกิเลสเสียได้ ดำเนินก้าวหน้าไปใน
มรรคาที่ถูกต้องต่อไปจนบรรลุมรรคผล วิปัสสนูปกิเลสย่อมไม่เกิดแก่พระอริยสาวกผู้ได้บรรลุมรรคผล
แล้ว แก่บุคคลผู้ปฏิบัติผิดทาง บุคคลผู้ทอดทิ้งกัมมัฏฐาน และบุคคลผู้เกียจคร้านย่อหย่อนในการ
ปฏิบัติ แต่จะเกิดขึ้นเฉพาะแก่ผู้ปฏิบัติชอบ ผู้มีความพากเพียรในการปฏิบัติอย่างยิ่งยวดจนได้ชื่อว่า
อาร์ทวิปัสสะเกเท่านั้น^{๕๓}

สรุปว่า สาระสำคัญของวิธีปฏิบัติทั้ง ๔ นี้ว่า มีหลักใหญ่เพียง ๒ อย่างคือ วิธีที่ ๑
วิปัสสนามีสมณานำหน้า และวิธีที่ ๒ สมณะมีวิปัสสนานำหน้า ส่วนสองวิธีหลังเป็นเพียงวิธีการที่แทรก
ซ้อนเข้ามาในระหว่างการปฏิบัติ กล่าวคือ วิธีที่ ๓ สมณะและวิปัสสนาเข้าคู่กัน จัดได้ว่าเป็นข้อปฏิบัติ
ที่ขยายออกไปจากวิธีที่ ๑ ส่วนวิธีที่ ๔ ทางออกเมื่อจิตเขวด้วยธรรมมัจจ ก็เป็นวิธีปฏิบัติที่แทรกเข้ามา
หรือเป็นข้อปฏิบัติพิเศษเฉพาะกรณี สำหรับใช้แก้ปัญหาบางอย่างในระหว่างการปฏิบัติธรรม
เมื่อพิจารณาวิธีหลักใหญ่ ๒ อย่างข้างต้น น่าจะถือได้ว่าเป็นต้นแบบหรือเป็นที่มาของวิธีบำเพ็ญ
กรรมฐาน ๒ อย่าง คือ ๑ สมถยานิก ผู้มีสมณะเป็นยาน และ ๒ วิปัสสนายานิก ผู้มีวิปัสสนาล้วน ๆ

๒.๕ เหตุแห่งการบรรลุธรรม

เหตุแห่งการบรรลุธรรม หมายถึง สาเหตุหรือสภาพการณ์ ที่ทำให้ผู้ปฏิบัติธรรมได้บรรลุ
ธรรมเป็นพระอริยบุคคลมีเสตาบัน เป็นต้น โดยมีระยะเวลาของการบรรลุธรรมแตกต่างกันไป
ขึ้นอยู่กับสภาพจิตใจ สิ่งแวดล้อม และความพร้อมของผู้ปฏิบัติธรรม ดังที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่
ภิกษุทั้งหลายว่าด้วยเหตุแห่งวิมุตติ ๕ ประการ คือ ๑. การบรรลุธรรมในขณะที่ฟังธรรม ๒. การบรรลุ
ธรรมในขณะที่แสดงธรรม ๓. การบรรลุธรรมในขณะที่สาธยายธรรม ๔. การบรรลุธรรมในขณะที่
พิจารณาธรรม และ ๕. การบรรลุธรรมด้วยอำนาจของสมาธิ ที่ปรากฏในคัมภีร์อังคุตตรนิกาย ปัญจก
นิบาต วิมุตตายนสูตร ว่าด้วยเหตุแห่งวิมุตติ ไว้ดังนี้ ภิกษุทั้งหลาย เหตุแห่งวิมุตติ ๕ ประการนี้
ซึ่งเป็นเหตุให้จิตของภิกษุผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกาย และใจอยู่ ที่ยังไม่หลุดพ้น ย่อมหลุดพ้น
อาสวะที่ยังไม่สิ้นไป ย่อมถึงความสิ้นไป หรือเธอย่อมบรรลุธรรม อันเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอด

^{๕๑} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๖-๗/๔๒๕-๔๒๗.

^{๕๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยายความ, หน้า ๔๔๘.

^{๕๓} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนาขุณี หลักการปฏิบัติวิปัสสนา (ฉบับสมบูรณ์), หน้า ๕๑๖.

เยี่ยมที่ยังไม่ได้บรรลุ^{๕๔} ในข้อความข้างต้นมีคำว่า วิมุตตายนะ แปลว่า เป็นเหตุแห่งการหลุดพ้น มีความหมายดังนี้

แยกอธิบายศัพท์ วิมุตติ คือ การหลุดพ้น + อายตน คือ เหตุ คำว่า “วิมุตติ” แปลว่า การหลุดพ้นจากกิเลส และสังขตธรรมตามควร (วิ + มุจ + ติ) ในที่นี้ วิมุตติ ได้แก่ อรหัตตผล ที่ชื่อว่า ปัสสัทธิวิมุตติ เพราะหลุดพ้นโดยความระงับจากกิเลส วิมุตติในที่นี้ มี ๕ ประการ คือ

๑) วิกัมภณวิมุตติ^{๕๕} ความหลุดพ้นหรือความดับกิเลสด้วยการข่มไว้ด้วยฌาน (ภาวะที่จิตสงบแน่วแน่เนื่องมาจากการเพ่งอารมณ์) เป็นการดับกิเลสของผู้บำเพ็ญฌานถึงขั้นปฐมฌาน (ฌานที่ ๑ มีองค์ ๕ คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา) ตลอดเวลาที่อยู่ในปฐมฌานนั้นย่อมข่มนิวรณ์ ๕ (ธรรมที่กั้นจิตไม่ให้บรรลุความดี มี ๕ อย่าง ได้แก่ กามฉันท์ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุจจะ วิจิกิจฉา) ไว้ได้

๒) ตัทธกวิมุตติ ความหลุดพ้น หรือความดับกิเลสด้วยองค์ธรรมนั้น ๆ คือ ดับกิเลสด้วยธรรมที่ตรงกันข้าม เช่น ดับความโกรธด้วยเมตตา หรือดับความเห็นว่าเป็นตัวตน หรือความเห็นเป็นเหตุให้ถือตัวตน (สัkkายทิฏฐิ) ด้วยการกำหนดแยกนามรูปออกได้ ถือเป็นการดับกิเลสชั่วคราว

๓) สมุจเฉทวิมุตติ ความหลุดพ้นหรือความดับกิเลสด้วยการตัดขาดด้วยอริยมรรคหรือโลกุตตรมรรคในขณะแห่งมรรคนั้น ๆ

๔) ปฏิปัสสัทธิวิมุตติ ความหลุดพ้น หรือความดับกิเลสด้วยการสงบระงับ คือ การหลุดพ้นจากกิเลสด้วยอริยมผล (ผลอันประเสริฐ มี ๔ ชั้น คือ โสดาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผลและอรหัตตผล) และเป็นการหลุดพ้นที่ยั่งยืนเด็ดขาด ไม่ต้องขวนขวายเพื่อดับอีก

๕) นิสสรณวิมุตติ ความหลุดพ้น หรือความดับกิเลสด้วยการสลัดออก คือ ดับกิเลสได้หมดสิ้นแล้ว ดำรงอยู่ในภาวะที่กิเลสดับแล้วอย่างยั่งยืน นั่นคือ การบรรลุนิพพาน (สภาพที่ดับกิเลสและทุกข์ทั้งปวง)^{๕๖}

รวมความว่า วิมุตตายนะ แปลว่า เหตุแห่งวิมุตติ คือ อรหัตตผล คือ เป็นเหตุให้เกิดอรหัตตผลโดยวิธีการ ๕ ประการข้างต้น

๒.๕.๑ การบรรลุธรรมในขณะที่ฟังธรรม

การบรรลุธรรมในพุทธศาสนาเถรวาท ผู้ปฏิบัติธรรมจะต้องดำเนินไปตามไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา โดยต้องมีการอบรมจิตทั้งสมถะ และวิปัสสนา จนเกิดการพัฒนาจิต รู้แจ้งในช่วงระยะเวลาที่แตกต่างกันไปตามสภาพแวดล้อม การบรรลุธรรมในขณะที่ฟังธรรมมีปรากฏอยู่เป็นจำนวนมากในพระไตรปิฎก ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไปตามวาระจิตผู้ฟัง จนสามารถบรรลุธรรมทันที ในขณะที่นั้น หรือฟังธรรมแล้วปฏิบัติตามที่บรรลุธรรมในภายหลัง ในคัมภีร์อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต มีปรากฏว่า

^{๕๔} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๖/๓๒.

^{๕๕} ขุ.ป.อ. (ไทย) ๑/๘๗/๔๓๕-๔๓๖.

^{๕๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๒/๓๑๓-๓๑๔.

พระศาสดาหรือเพื่อนพรหมจารีผู้ตั้งอยู่ในฐานะครูบางรูป แสดงธรรมแก่ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เธอรู้แจ้งอรรถ รู้แจ้งธรรม ในธรรมนั้น ตามที่ศาสดาหรือเพื่อนพรหมจารี ผู้ตั้งอยู่ในฐานะครู บางรูป แสดงแก่เธอ เมื่อเธอรู้แจ้งอรรถ รู้แจ้งธรรม ย่อมเกิดปราโมทย์ เมื่อมีปราโมทย์ ย่อมเกิดปีติ เมื่อใจมีปีติ กายย่อมสงบ เธอมีกายสงบย่อมได้รับสุข เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น นี่เป็นเหตุแห่งวิมุตติประการที่ ๑ ซึ่งเป็นเหตุให้จิตของภิกษุผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ ที่ยังไม่หลุดพ้น ย่อมหลุดพ้น อาสวะที่ยังไม่สิ้นไปย่อมถึงความสิ้นไป หรือเธอย่อมบรรลุธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยม ที่ยังไม่ได้บรรลุ^{๕๗}

ส่วนบุคคลใดผู้มีศรัทธาตั้งมั่น มีความรักตั้งมั่น บรรลุที่สุดมีความเลื่อมใสอย่างยิ่งไปเพื่อฟังธรรมของตถาคตหรือสาวกของตถาคต การฟังของบุคคลนั้นเป็นการฟังที่ยอดเยียมกว่าการฟังทั้งหลาย เป็นไปเพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลาย ฯลฯ และเพื่อทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน^{๕๘} จากข้อความข้างต้นได้นำศัพท์ และความหมายมาขยายความให้ทราบ ดังนี้

๑) พรหมจารี ผู้ตั้งอยู่ในฐานะครู คือบุคคลที่ประพฤติธรรมอันประเสริฐตามคำสอนของพระพุทธเจ้า

๒) แสดงธรรม หมายถึง แสดงอริยสัจธรรม ๔ ประการ

๓) อรรถ หมายถึง ความหมายของบาลี (ที่มาของอริยสัจธรรม)

๔) ธรรม หมายถึง บาลี (เป็นที่มาของสัจธรรม)

๕) รู้แจ้งอรรถ หมายถึง เมื่อได้รู้จักความหมายแห่งบาลีที่มาของธรรมนั้นตรงตามพุทธประสงค์ว่า ในที่นี้ตรัสถึงเรื่องศีล ในที่นี้ตรัสถึงเรื่องสมาธิ ในที่นี้ตรัสถึงเรื่องปัญญา

๖) รู้แจ้งธรรม หมายถึง เมื่อใคร่ครวญ พิจารณาพระบาลีซึ่งมีความหมายนั้นเป็นเครื่องแจ่มแจ้ง คือ พระบาลีนี้ซึ่งมีอรรถนี้ขยายความ

๗) ในธรรมนั้น หมายถึง พระบาลีอันเป็นข้อพระกรรมฐาน

๘) ย่อมเกิดปราโมทย์ หมายถึง ย่อมเกิดปีติ ความเอิบอิ่ม อย่างอ่อน คือ ที่เพิ่งเกิดขึ้นปราโมทย์ ซึ่งมีความบันเทิงใจเป็นลักษณะ ย่อมเกิดแก่ภิกษุ ผู้พิจารณาอริยสัจธรรมตามที่ท่านแสดงนั้นแล้ว พิจารณาเห็นความประพฤติ ทั้งกายวาจา และใจของตน ซึ่งเหมาะแก่อริยสัจธรรมนั้นแล้ว เกิดความยินดีใสมั่นส แต่ปราโมทย์ย่อมเกิด

๙) ย่อมเกิดปีติ หมายถึง ย่อมเกิดปีติ มีกำลัง ซึ่งสามารถระงับความเร่าร้อนแห่งกายและจิตได้ เพราะได้รับการส่องเสพด้วยอานูภาพแห่งปีติที่เกิดขึ้นก่อนหน้า

๑๐) เมื่อใจมีปีติ กายย่อมสงบ คำว่ากาย ได้แก่ นามกาย คือ เจตสิกชั้น ๓ เมื่อจิตสงบเจตสิกที่เหลืออันเรียกว่านามกาย เพราะเป็นกลุ่มแห่งนามธรรม อีกนัยหนึ่ง ก็เพราะนามกาย คือ จิตและเจตสิก สงบระงับ แม้รูปกาย ก็เป็นอันสงบเหมือนกัน

๑๑) เธอมีกายสงบ ย่อมได้รับสุข คำว่ารับสุข หมายถึง ประสบสุขทางจิตอันไม่ประกอบด้วยกามคุณ คือ สุขที่ไม่ได้เกิดเพราะกามคุณเป็นปัจจัย ซึ่งสามารถเป็นปัจจัยแก่ความตั้งมั่นแห่งจิตที่พระองค์จะตรัสในลำดับถัดไป

^{๕๗} อจ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๖/๓๓.

^{๕๘} ขุ.ป.อ. (ไทย) ๑/๒/๙๗.

๑๒) เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น หมายความว่า ย่อมตั้งมั่นด้วยสมาธิอันประกอบใน อรหัตตผล ซึ่งเป็นโลกุตตรสมาธิ มิได้หมายถึงสมาธิอย่างอื่นนอกจากนี้

ในวิมุตตายนสูตร^{๕๙} กล่าวถึงเหตุของการบรรลุธรรม จริงอยู่ภิกษุนี้เมื่อฟังธรรมย่อม เรียนรู้ฐานวิปัสสนามรรคและผล เมื่อเรียนรู้อย่างนี้ได้ศรัทธา ปิติ ก็ย่อมเกิดไม่ปล่อยให้ปิตินั้นเสื่อมไป ในระหว่างนั้นก็บำเพ็ญพระกรรมฐานจนได้อุปปจารณาณ เจริญวิปัสสนากาวนาแล้วบรรลุพระอรหัตต์ ในข้อต่อไปก็อธิบายเช่นนี้ นี่คือเหตุให้ได้มาซึ่งอรหัตตผลสมาธิดังกล่าวนั้น ของบุคคลผู้ไม่ประมาท มีความเพียร มีจิตมุ่งไปยังอรหัตตผล กล่าวคือความเป็นวิมุตตายนะ ข้อที่ ๑ การฟังธรรมแล้วเพื่อ ประโยชน์แก้กูกแลกตน ปัญญาที่เป็นไปในการรู้เห็นกิเลสที่ถูกกำจัดแล้ว ชื่อว่า วิมุตติญาณ^{๖๐}

ในเนื้อหาข้างต้นนี้คือการบรรลุธรรมในขณะที่ฟังธรรม โดยสุตมยปัญญาและจินตามยปัญญา เมื่อผู้ฟังได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า หรือผู้ที่เป็นครูอาจารย์ ทำศรัทธาให้เกิดปัญญาเจริญไปตาม พิจารณาลำดับเนื้อหาของพระธรรมดังต่อไปนี้ ปัญญาที่เกิดจากการพิจารณาบาลีและความหมาย ผิภน ท่องจำทบทวน สอบสวนเทียบเคียงบาลี ใคร่ครวญคัมภีร์นั้นโดยประการที่จะไม่ให้ผิดพลาด เรียกว่า สุตมยปัญญา และเมื่อได้เข้าถึงอริยสังขารมโดยสุตมยปัญญานั้นแล้ว ก็ใคร่ครวญ มนสิการ กำหนดบำเพ็ญกิจในอริยสังขารมด้วยใจ โดยอาศัยการฟังมา จนเข้าใจกระจ่างชัดเจน เรียกว่า จินตามยปัญญา ก็สุตมยปัญญาและจินตามยปัญญานั้นเป็นเหตุให้เกิดปิติปราโมทย์ ๆ เป็นเหตุให้กาย และจิตสงบ ๆ ก็เป็นเหตุได้รับความสุข^{๖๑}

เมื่อกายและจิตใจพร้อมเพียงไปด้วยปิติ และสุขเช่นนี้ ครั้นบำเพ็ญกิจในอริยสังขารมไป จนกระทั่งเกิดอุปปจารสมาธิ และวิปัสสนาญาณ จนกระทั่งในที่สุดเข้าถึงสมาธิอันเป็นโลกุตระ คือ อรหัตตผล ปัญญาที่เห็นอริยสังขารมแต่ได้วิปัสสนาญาณจนถึงอริยมรรคนี้เรียกว่า ภาวนามยปัญญา ที่เรียกว่า อรหัตตผลสมาธิ กล่าวคือวิมุตติ ในที่นี้ว่า พระศาสดาหรือเพื่อนพรหมจรรย์ผู้นำเคารพรูปใด รูปหนึ่ง ย่อมแสดงธรรมแก่บุคคลใดบุคคลนั้น ฟังธรรมแล้วย่อมศรัทธา ปัญญาที่ใช้พิจารณาผิภน เทียบเคียงและใคร่ครวญในธรรมนั้น ชื่อว่า สุตมยปัญญา ปัญญาที่ใช้พิจารณา เทียบเคียง ใคร่ครวญ และทบทวนด้วยใจ โดยอาศัยการฟังธรรมอย่างนั้น ชื่อว่า จินตามยปัญญา มรรคปัญญาที่เกิดขึ้นแก่ผู้ ประกอบด้วยมนสิการด้วยปัญญาทั้งสองอย่างนี้ ในทัสสนภูมิ โสดาปัตติมรรค หรือในภาวนาภูมิ มรรคเบื้องต้น ๓ ชื่อว่า ภาวนามยปัญญา^{๖๒} การบรรลุธรรมในขณะที่ฟังธรรม ดังมีตัวอย่าง การบรรลุ ธรรมของท่านพระมหากัปปินเถระ เมื่อได้ฟังสัทธรรมของพระพุทธเจ้าด้วยอนุปปุพพิกา ตลอดจนถึง อริยสังข ๔ เกิดดวงตาเห็นธรรม บรรลุเป็นพระโสดาบัน จึงขอออกบวชเป็นพระภิกษุ ท่านได้ฟัง สัทธรรมเป็นครั้งที่ ๒ ทำให้เกิดความเห็นที่ถูกต้องตามความเป็นจริง และเข้าสู่อริยมรรคในขณะที่ฟัง

^{๕๙} อก.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๖/๓๕.

^{๖๐} พระอนรุทธะ และพระญาณชชะ, **อภิธัมมัตถสังคหะและปรมัตถทีปนี**, แปลโดย พระคันธ สาราวังศ์, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวัน กราฟฟิคเพลท, ๒๕๔๖), หน้า ๙๓๖.

^{๖๑} พระโสภณมหาเถระ (มหาศีลยาตอ), **วิปัสสนาธุณี หลักการปฏิบัติวิปัสสนา (ฉบับสมบูรณ์)**, หน้า ๔๔.

^{๖๒} พระพุทธโฆสเถระ, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, หน้า ๗๓๕.

ธรรมแล้วบรรลุเป็นพระอรหันต์^{๖๓}

๒.๕.๒ การบรรลุธรรมในขณะที่แสดงธรรม

การแสดงธรรมนั้นต้องแสดงไปตามลำดับ ที่ได้ศึกษามาหรือได้ฟังมา ด้วยจิตที่เป็นกุศลและในขณะที่แสดงธรรมอยู่ จิตได้พัฒนาไปกับธรรมที่แสดง จนเกิดปัญญารู้แจ้งเห็นจริงตามธรรมที่แสดง ในช่วงระยะเวลาสั้นๆ ก็สามารถบรรลุธรรมในขณะที่แสดงธรรมได้ ในคัมภีร์อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต มีลักษณะเช่นเดียวกันว่า

ศาสดาหรือเพื่อนพรหมจรรย์ ผู้ตั้งอยู่ในฐานะครูบางรูป ไม่ได้แสดงธรรมแก่ภิกษุ แต่ภิกษุแสดงธรรมตามที่ตนได้สดับมา ตามที่ตนได้เรียนมาแก่ผู้อื่นโดยพิสดาร เธอรู้แจ้งอรรณ รู้แจ้งธรรมในธรรมนั้น ตามที่ภิกษุแสดงธรรมตามที่ตนได้สดับมา ตามที่ตนได้เรียนมาแก่ผู้อื่นโดยพิสดารเมื่อเธอรู้แจ้งอรรณ รู้แจ้งธรรม ย่อมเกิดปราโมทย์ เมื่อมีปราโมทย์ ย่อมเกิดปีติ เมื่อใจมีปีติ กายย่อมสงบ เธอมีกายสงบย่อมได้รับสุข เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น นี่เป็นเหตุแห่งวิมุตติประการที่ ๒ ซึ่งเป็นเหตุให้จิตของภิกษุผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ ที่ยังไม่หลุดพ้น ย่อมหลุดพ้น อาสวะที่ยังไม่สิ้นไปย่อมถึงความสิ้นไป หรือเธอย่อมบรรลุธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยม ที่ยังไม่ได้บรรลุ^{๖๔}

การบรรลุธรรมในขณะที่แสดงธรรมนี้ โดยนัยเดียวกัน ต่างกันที่พระพุทธเจ้า หมายถึงว่า ภิกษุผู้มีปัญญามาก แม้ไม่ได้ฟังโดยพิสดาร แต่สามารถแสดงธรรมที่ฟังมาโดยย่อให้พิสดารได้ ครั้นแสดงธรรมแก่ผู้อื่นโดยพิสดารแล้ว ก็เกิดความรู้ในอรรณและธรรมนั้น ๆ เช่นเดียวกับในขณะที่ฟังธรรม ดังนั้น การแสดงธรรมแก่ผู้อื่นโดยพิสดารก็เป็นเหตุแห่งความหลุดพ้นคืออรรณที่ตนได้ ประการหนึ่ง ส่วนศัพท์ และความหมายก็เหมือนกับข้อที่แล้ว

๒.๕.๓ การบรรลุธรรมในขณะที่สาธยายธรรม

การสาธยายธรรม หรือสาธยายพระสูตร จิตของผู้ปฏิบัติในขณะนั้น จดจ่ออยู่กับพระธรรมหรือพระสูตรอยู่ จนเกิดสมาธิขมนิรณให้สงบลงในชวงเวลานั้น จิตได้พัฒนาไปตามพระธรรมหรือพระสูตรที่สาธยาย ด้วยความศรัทธาอย่างแรงกล้า จนสามารถบรรลุธรรมในขณะที่สาธยายธรรมนั้น ในคัมภีร์อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต มีปรากฏดังนี้

ศาสดาหรือเพื่อนพรหมจรรย์ผู้ตั้งอยู่ในฐานะครูบางรูป ไม่ได้แสดงธรรมแก่ภิกษุแม้ภิกษุก็ไม่ได้แสดงธรรมตามที่ตนได้สดับมา ตามที่ตนได้เรียนมาแก่ผู้อื่นโดยพิสดาร แต่ภิกษุสาธยายธรรมตามที่ตนได้สดับมา ตามที่ตนได้เรียนมาโดยพิสดาร เธอรู้แจ้งอรรณ รู้แจ้งธรรม ในธรรมนั้น ตามที่ภิกษุสาธยายธรรมตามที่ตนได้สดับมา ตามที่ตนได้เรียนมาโดยพิสดาร เมื่อเธอรู้แจ้งอรรณ รู้แจ้งธรรม ย่อมเกิดปราโมทย์ เมื่อมีปราโมทย์ ย่อมเกิดปีติ เมื่อใจมีปีติ กายย่อมสงบ เธอมีกายสงบ ย่อมได้รับสุข เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น นี่เป็นเหตุแห่งวิมุตติประการที่ ๓ ซึ่งเป็นเหตุให้จิต

^{๖๓} พระอริการโฆสิต ปณณาวโร (รุ่งเรือง), “ศึกษาการบรรลุธรรมของพระมหากัปปิณเถระ”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสนมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘), หน้าบทคัดย่อ.

^{๖๔} อัง.ปัญจก. (ไทย) ๒๒/๒๖/๓๓.

ของภิกษุผู้ไม่ประมาท มีความเพียร มีความอุทิศกายและใจอยู่ ที่ยังไม่หลุดพ้น ย่อมหลุดพ้น อาสวะที่ยังไม่สิ้นไป ย่อมถึงความสิ้นไป หรือเธอย่อมบรรลุธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะอัน ยอดเยี่ยม ที่ยังไม่ได้บรรลุ

การบรรลุธรรมในขณะที่สาธยายธรรม โดยนัยเดียวกัน ต่างกันที่แสดงภิกษุผู้มีความเพียร แม้ไม่ได้ฟัง ไม่แสดงธรรมที่ฟังมาโดยย่อให้พิสดาร แต่ตนเองท่องสาธยาย โดยกำหนดเนื้อความ อริยสัจธรรมอันเป็นกรรมฐานนั้นโดยพิสดาร โดยมีเรื่องวิปัสสนาอยู่เสมอก็ก่เกิดความรู้อรรถและธรรมนั้น ๆ เช่นเดียวกับในขณะที่ฟังธรรมและในขณะที่แสดงธรรม ดังนั้นการสาธยายธรรมโดยพิสดารเป็นเหตุแห่งความหลุดพ้นได้อีกประการหนึ่ง ส่วนศัพท์และความหมายก็เหมือนกับข้อที่แล้ว

๒.๕.๔ การบรรลุธรรมในขณะที่พิจารณาธรรม

การพิจารณาธรรมเป็นขั้นตอนที่ผู้ปฏิบัติธรรมจงใจพิจารณา เป็นการน้อมนึกเอา เช่น น้อมนึกพิจารณากาย เวทนา จิต ธรรม เป็นไตรลักษณ์ จิตได้พัฒนาจนเกิดปัญญา โดยเฉพาะอันเป็นความรู้ความเข้าใจอย่างแจ่มแจ้งตามความเป็นจริงของธรรมชาติในสิ่งนั้น ๆ ในช่วงเวลาขณะพิจารณาธรรมอยู่ จิตได้พัฒนาตามสภาวะธรรมที่เกิดขึ้น จนสามารถบรรลุธรรมในขณะที่พิจารณาธรรมได้ ในคัมภีร์อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต มีปรากฏดังนี้

ศาสดาหรือเพื่อนพรหมจารีผู้ตั้งอยู่ในฐานะครุบางรูป ไม่ได้แสดงธรรมแก่ภิกษุแม้ภิกษุก็ไม่ได้แสดงธรรมตามที่ตนได้สดับมา ตามที่ตนได้เรียนมาแก่ผู้อื่นโดยพิสดาร ไม่ได้สาธยายธรรมตามที่ตนได้สดับมา ตามที่ตนได้เรียนมาโดยพิสดาร แต่ภิกษุตรึกตามตรงตามเพ่งตามด้วยใจซึ่งธรรมตามที่ตนได้สดับมา ตามที่ตนได้เรียนมา เธอรู้แจ้งอรรถ รู้แจ้งธรรม ในธรรมนั้นตามที่ภิกษุตรึกตามตรงตามเพ่งตามด้วยใจซึ่งธรรมตามที่ตนได้สดับมา ตามที่ตนได้เรียนมา เมื่อเธอรู้แจ้งอรรถ รู้แจ้งธรรม ย่อมเกิดปราโมทย์ เมื่อมีปราโมทย์ ย่อมเกิดปิติ เมื่อใจมีปิติ กายย่อมสงบเธอมีกายสงบ ย่อมได้รับสุข เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น นี่เป็นเหตุแห่งวิมุตติประการที่ ๔ ซึ่งเป็นเหตุให้จิตของภิกษุผู้ไม่ประมาท มีความเพียร มีความ อุทิศกายและใจอยู่ ที่ยังไม่หลุดพ้น ย่อมหลุดพ้น อาสวะที่ยังไม่สิ้นไปย่อมถึงความสิ้นไป หรือเธอย่อมบรรลุธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะอัน ยอดเยี่ยม ที่ยังไม่ได้บรรลุ^{๖๕}

การบรรลุธรรมในขณะที่พิจารณาธรรมนี้ มีนัยแบบเดียวกัน ต่างกันที่แสดงแก่ผู้แม้ไม่ได้ฟังไม่ได้แสดงธรรมที่ฟังมาโดยย่อให้พิสดาร ทั้งตนเองก็ได้ท่องสาธยายโดยพิสดาร แต่ได้ตรึกตรองใคร่ครวญธรรมนั้นด้วยใจ กล่าวคือ เจริญวิปัสสนากำหนดรูปนาม เป็นต้นไปจนกระทั่งเกิดความรู้ในอรรถและธรรมนั้น ๆ บรรลุมุติเช่นเดียวกับในขณะที่ฟังธรรม ในขณะที่แสดงธรรม และในขณะที่สาธยายธรรม ดังนั้น การเจริญวิปัสสนาโดยมิได้ท่องสาธยายก็เป็นเหตุแห่งความหลุดพ้นได้^{๖๖}

การบรรลุธรรมในขณะที่พิจารณาธรรม ดังมีตัวอย่างการบรรลุธรรมของพระวังคีสเถระท่านเริ่มต้นสั่งสมบารมีในสมัยปฐมุตตระ พระพุทธเจ้าท่านเห็นพระพุทธเจ้าทรงสถาปนาภิกษุรูปหนึ่งไว้ในตำแหน่งผู้เลิศในด้านปฏิภาณจึงกระทำกุศลปรารณา น้อมนึกรหมายได้ตำแหน่งนั้นบ้างและได้รับ

^{๖๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๕/๓๘๕.

^{๖๖} ขุ.ป.อ. (ไทย) ๑/๑๐๔/๔๗๑.

พยากรณ์ว่า ในอนาคตกาล ต้องสมประสงค์ดังความปรารถนา จนมาถึงชาติสุดท้ายท่านเกิดในตระกูลพรหมณ์ ได้ศึกษาวิชาไตรเพท และมีความรู้วิเศษในฉวีสมนต์ ต่อมาท่านได้บวชในพุทธศาสนาแล้วพิจารณาอาการ ๓๒ ในกายคตาสติเห็นไตรลักษณ์ คือ ความเกิดดับของรูปนาม จนเกิดปัญญารู้แจ้งด้วยวิปัสสนาญาณบรรลุประอรหัตต์เป็นผู้เลิศในทางปฏิภาณ^{๖๗} และการบรรลุธรรมของพระมหาปณณิกเถระ ขณะเป็นเด็กได้ตามคุณตามาฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า จึงได้รับการบวชเป็นสามเณร โดยมีพระภิกษุผู้ถือบิณฑบาตเป็นวัตร หลังจากอุปสมบท ท่านใส่ใจเพียรพยายาม ในสมณะและวิปัสสนา จนได้อรูปฌาน ๔ ออกจากองค์ฌานแล้วพิจารณาด้วยวิปัสสนา ได้บรรลุพระอรหัตต์ ท่านได้ชักชวนน้องชายคือท่านจูฬปณณิกมาบวช และได้บรรลุเป็นพระอรหัตต์ ทั้งสองท่านเป็นพระที่มีอภิญญา^{๖๘}

๒.๕.๕ การบรรลุธรรมด้วยอำนาจของสมาธิ

ผู้ปฏิบัติเจริญพระกรรมฐานด้วยการเจริญสมณะหรือวิปัสสนา อันเป็นการฝึกให้จิตใจมีสมาธิ ฝึกให้จิตใจตั้งมั่น ฝึกสติสัมปชัญญะให้มีกำลัง เมื่อใดจิตใจมีกำลัง มีสติสัมปชัญญะ มีสมาธิก็เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้เกิดปัญญา เมื่อปัญญาเกิดขึ้นมาแล้ว ก็สามารถแทงตลอดอริยสัจธรรมทั้ง ๔ ประการ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค พร้อมทั้งพระไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็สามารถบรรลุธรรมด้วยอำนาจของสมาธิ ในคัมภีร์อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต มีปรากฏดังนี้

ศาสดาหรือเพื่อนพรหมจารีผู้ตั้งอยู่ในฐานะครุบางรูป ไม่ได้แสดงธรรมแก่ภิกษุ แม้ภิกษุก็ไม่ได้แสดงธรรมตามที่ตนได้สดับมา ตามที่ตนได้เรียนมาแก่ผู้อื่นโดยพิสดาร ไม่ได้สาธยายธรรมตามที่ตนได้สดับมา ตามที่ตนได้เรียนมาโดยพิสดาร และไม่ได้ตริกตามตรงตามเพ่ง ตามด้วยใจซึ่งธรรมตามที่ตนได้สดับมา ตามที่ตนได้เรียนมา แต่เธอเรียนสมาธินิมิตอย่างใดอย่างหนึ่งมาดี มนสิการดี ทรงจำไว้ดี แหงตลอดดีด้วยปัญญา เธอรู้แจ้งอรรถ รู้แจ้งธรรม ในธรรมนั้นตามที่เธอได้เรียนสมาธินิมิตอย่างใดอย่างหนึ่งมาดี มนสิการดี ทรงจำไว้ดี แหงตลอดดีด้วยปัญญา เมื่อเธอรู้แจ้งอรรถรู้แจ้งธรรม ย่อมเกิดปราโมทย์ เมื่อมีปราโมทย์ ย่อมเกิดปีติ เมื่อใจเกิดปีติ กายย่อมสงบ เธอมีกายสงบ ย่อมได้รับสุข เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น นี่เป็นเหตุแห่งวิมุตติประการที่ ๕ ซึ่งเป็นเหตุให้จิตของภิกษุผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ ที่ยังไม่หลุดพ้น ย่อมหลุดพ้น อาสวะที่ยังไม่สิ้นไป ย่อมถึงความสิ้นไป หรือเธอย่อมบรรลุธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยม ที่ยังไม่ได้บรรลุ^{๖๙}

การบรรลุธรรมด้วยอำนาจของสมาธิ ได้นำศัพท์และความหมายมาไว้ให้ทราบดังนี้

๑. สมาธินิมิตอย่างใดอย่างหนึ่ง หมายความว่า สมาธิอย่างใดอย่างหนึ่งในบรรดาอารมณ์ ๓๘ นั้นเอง ชื่อว่า สมาธินิมิตอย่างใดอย่างหนึ่ง กล่าวคือ อารมณ์ของสมาธิก็เรียกว่า สมาธิเพราะเป็นเหตุให้เกิดสมาธิแม้สมาธิคืออารมณ์นั้นเอง ซึ่งถูกยกขึ้นในพระบาลีอันเป็นพระกรรมฐานก็เรียกว่า

^{๖๗} พระมหาเมธีนา ถาวโร (ไชยอุด), “ศึกษาการบรรลุธรรมของพระมหากัปปินเถระ”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘), หน้าบทคัดย่อ.

^{๖๘} พระสมรัตน์ โรจนพโล (เรืองบุญ), “ศึกษาการบรรลุธรรมของพระมหาปณณิกเถระ”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้าบทคัดย่อ.

^{๖๙} พุ.ป.อ. (ไทย) ๑/๒/๙๗.

สมาธินิมิต เพราะเป็นเหตุแห่งสมาธิคือภาวนาอันจะเกิดในลำดับต่อไปภายหน้า^{๗๐} และ ๒. มนสิการดี ทรงจำไว้ดี แห่งตลอดดีด้วยปัญญา คือว่า สมาธินิมิตนั้น อันภิกษุผู้เรียนกรรมฐานในสำนักอาจารย์ เรียนไว้ดีแล้ว ใส่ใจดีแล้ว ทรงจำไว้ดีแล้ว เป็นอันเธอได้ทำให้ประจักษ์แจ้งด้วยปัญญา

การบรรลุธรรมด้วยอำนาจของสมาธิ โดยนัยเดียวกัน ต่างกันที่แสดงภิกษุผู้แม้ไม่ได้ฟัง ไม่ได้แสดงธรรมที่ฟังมาโดยย่อให้พิสดาร ทั้งตนเองก็มีได้ทอสาธยายโดยพิสดาร มิได้ตรึกตรอง ใคร่ครวญธรรมนั้นด้วยใจ กล่าวคือ เจริญวิปัสสนากำหนดนามรูป ย่อมรู้สภาวะลักษณะของนามรูป ตามความเป็นจริง^{๗๑} เป็นต้น เหมือนกับในขณะที่ฟังธรรม ในขณะที่แสดงธรรม ในขณะที่สาธยายธรรม ในขณะที่พิจารณาธรรม แต่ภิกษุรูปนี้ได้ศึกษาเล่าเรียนสมาธินิมิตกล่าวคืออารมณ์กรรมฐาน ๓๘ ประการ ในวิสุทธิมรรคมี ๔๐ จนทรงจำได้และเข้าใจประจักษ์แจ่มแจ้ง โดยนัยต่าง ๆ แล้วเจริญสมถภาวนา ต่อมายกมานขึ้นสู่วิปัสสนาบรรลุอรหัตตผลสมาธิ ก็การศึกษาเล่าเรียนสมาธินิมิต จนกระทั่งลงมือภาวนาโดยนัยแห่งสมถภาวนา เป็นเหตุแห่งการบรรลุวิมุตติในประการสุดท้าย

การบรรลุธรรมด้วยอำนาจของสมาธิ ผู้ที่ปฏิบัติด้วยการเจริญสมถะ หรือวิปัสสนาอันเป็นการฝึกให้จิตใจมีสมาธิ ฝึกให้จิตใจตั้งมั่น ฝึกสติสัมปชัญญะให้มีกำลัง เมื่อใดจิตใจมีกำลังมีสติสัมปชัญญะ มีสมาธิก็เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้เกิดปัญญา หลักธรรมในโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ เป็นแนวทางในการปฏิบัติสมถกัมมัฏฐานและวิปัสสนากัมมัฏฐานที่มีความสมบูรณ์อยู่แล้ว แต่ยังขาดขั้นตอนการปฏิบัติและการประเมินผลการปฏิบัติของทั้งตนเองและผู้อื่น ได้ทั้งส่วนที่เป็นนามธรรม รูปธรรม^{๗๒}

สรุปว่า เหตุแห่งการบรรลุธรรมเป็นเหตุแห่งความหลุดพ้นหรือความดับกิเลส ด้วยการบรรลุธรรมในขณะที่ฟังธรรม ในขณะที่แสดงธรรม ในขณะที่สาธยายธรรม ในขณะที่พิจารณาธรรมและด้วยอำนาจของสมาธิ รู้แจ้งอรรถ รู้แจ้งธรรม เกิดปราโมทย์ เกิดปิติ กายสงบ มีสุข จิตย่อมตั้งมั่น ทำให้เป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียรจนบรรลุเป็นอริยบุคคล มีโสดาบัน เป็นต้น

๒.๖ ผลการบรรลุธรรม

ผลของการบรรลุธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทมี ๔ ระดับ คือ โสดาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล และอรหัตตผล ซึ่งผลของการบรรลุธรรมแต่ละระดับสามารถขจัดกิเลสได้ตามลำดับตั้งแต่กิเลสอย่างหยาบไปจนถึงกิเลสอย่างละเอียด พร้อมทั้งเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของบุคคลนั้น ๆ ไปด้วยสภาวะของการบรรลุธรรม และในการบรรลุธรรมนั้นมีความแตกต่างกันแล้วแต่ประสบการณ์และภูมิหลังของแต่ละบุคคล แต่ที่เหมือนกันคือเมื่อถึงจุดสุดท้ายของการบรรลุธรรมล้วนมองเห็นความจริงของสรรพสิ่งว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่มีตัวตน ไม่ควรยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นตัวเรา เป็นของเรา ทุกสิ่งเป็นไปตามเหตุปัจจัย ไม่มีใครบังคับบัญชาได้ จุดมุ่งหมายหรือความหวังสูงสุดของผู้ปฏิบัติธรรมในพุทธศาสนาเถรวาท คือการบรรลุมรรคผลพระนิพพาน หรือบรรลุคุณธรรมเป็นพระอริยบุคคลประเภทใดประเภทหนึ่งในบรรดาพระอริยบุคคลทั้ง ๔ มีพระโสดาบัน พระสกิทาคามี พระ

^{๗๐} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๔๖.

^{๗๑} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนาขุณี หลักการปฏิบัติวิปัสสนา (ฉบับสมบูรณ์), หน้า ๑๕๘.

^{๗๒} พระมหาอำนาจ อานนโท (จันทร์เปล่ง), “การศึกษาเรื่องการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้าบทคัดย่อ.

อนาคามี และพระอรหันต์ ผู้ปฏิบัติธรรมได้บรรลุมรรคผลขั้นใดนั้น ในคัมภีร์พระไตรปิฎกกล่าวถึงอาการบรรลุมรรคผลมีปรากฏในสังขารูปัตติสูตรว่า ภิกษุผู้ประกอบด้วยศรัทธา ประกอบด้วยศีล ประกอบด้วยสุตะ ประกอบด้วยจาคะ ประกอบด้วยปัญญา ภิกษุนั้นมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า โอหนอเพราะอาสวะสิ้นไป เราพึงทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน เพราะอาสวะสิ้นไป ภิกษุนั้นจึงทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะด้วยปัญญา อันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนี้ย่อมไม่เกิดในภพไหน ๆ อีก^{๗๓}

ดังนั้น ผลของการบรรลุธรรมก็คือการที่บุคคลได้รับผลของการปฏิบัติสำเร็จเป็นพระอริยบุคคล มี ๔ ระดับ เมื่อสรุปแล้ว สามารถจัดกิเลสได้ตามลำดับ ตั้งแต่กิเลสอย่างหยาบไปจนถึงกิเลสอย่างละเอียด ซึ่งพระอริยบุคคลแต่ละประเภทย่อมมีความแตกต่างกันตามแต่เหตุปัจจัยของแต่ละท่านนั้น ๆ และในตอนท้ายแห่งมหาสติปัฏฐานสูตร พระพุทธองค์ได้แสดงอานิสงส์แห่งการเจริญสติปัฏฐาน ๔ ประการไว้ว่า ผู้ใดเจริญสติปัฏฐานสูตรเป็นเวลา ๗ ปี ผู้นั้นย่อมหวังผลได้ ๒ อย่าง คือ อรหัตผลในปัจจุบันหรืออนาคามี และทรงลดระยะเวลาลงตามลำดับ คือ ๖ ปี ๕ ปี ๔ ปี ๓ ปี ๒ ปี ๑ ปี แล้วลดเหลือระยะเวลาเป็นเดือนตามลำดับคือ ๗ เดือน ๖ เดือน ๕ เดือน ๔ เดือน ๓ เดือน ๒ เดือน ๑ เดือน ๑๕ วัน และอย่างน้อยที่สุด ๗ วัน^{๗๔} จะเห็นได้ว่าหลักการเจริญสติตามแนวสติปัฏฐานสูตร มีหลักการปฏิบัติที่ง่ายและสะดวก โดยมีผู้ปฏิบัติตนเองเป็นเครื่องมืออุปกรณ์สำคัญในการปฏิบัติ โดยใช้สติคอยกำกับควบคุมเพียง ๔ แห่งเท่านั้น ในร่างกายชั้น ๕ สรุปคือ รูปกับนาม ผลในแง่ความเป็นอิสระ เมื่อมีสภาพจิตที่บริสุทธิ์ ก็ย่อมมีความเป็นอิสระด้วย โดยจะไม่หวั่นไหวไปตามอารมณ์ต่าง ๆ ที่เข้ามากระทบ จะหลุดพ้นจากการถูกบังคับด้วยกิเลสที่เป็นแรงขับ หรือแรงจูงใจไร้สำนึกต่าง ๆ เขาจะเป็นอยู่อย่างที่เราเรียกว่า ฌานวิเวก (คือไม่ขึ้นต่อตัณหาและทิฏฐิ) ไม่ถือมั่นสิ่งใดในโลก ผลในแง่ปัญญาเมื่ออยู่ในขบวนการทำงานของจิตเช่นนี้ปัญญาย่อมทำหน้าที่ได้ผลดีที่สุดเพราะจะไม่ถูกเคลือบ หรือหันเหไปด้วยความรู้สึก ความเอนเอียง และอคติต่าง ๆ ทำให้เห็นตามที่มีนเป็นคือรู้ตามความเป็นจริง ผลในแง่ความพันทุกข์เมื่อจิตอยู่ในสภาวะตื่นตัว เข้าใจในสิ่งต่าง ๆ ตามที่มีนเป็นและคอยรักษาทำที่ของจิตอยู่ได้เช่นนี้ ความรู้สึกเอนเอียงในทางบกหรือลบต่อสิ่งนั้น ๆ ที่มีใช่เป็นไปโดยเหตุผลบริสุทธิ์ ย่อมเกิดขึ้นไม่ได้ จึงไม่มีทั้งความรู้สึกใคร่กระหายอยาก (อภิขมา) และความขัดเคืองกระทบใจ (โทมนัส) ปราศจากอาการกระวนกระวายต่าง ๆ เป็นภาวะจิตที่พ้นจากความทุกข์ มีความโปร่งเบา ผ่อนคลาย สงบสุขผ่องใส และเป็นปฏิปทาเครื่องอยู่สำหรับบุคคลที่เห็นซึ่งอริยสัจธรรมตามความเป็นจริงนั้นตลอดไป^{๗๕}

ก่อนที่ผู้ปฏิบัติบรรลุมรรคผลถึงขั้นเป็นพระอรหันต์ได้นั้น จะต้องบรรลุมรรคผลเป็นพระอริยบุคคลตามลำดับ คือเป็นพระโสดาบัน เป็นพระสกิทาคามี เป็นพระอนาคามี และเป็นพระอรหันต์ ในอานาปานัสสติสูตรมีพระพุทธพจน์ว่า ภิกษุทั้งหลายในภิกษุสงฆ์นี้มีภิกษุผู้เป็นอรหันตชีณาสพ อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระได้แล้ว บรรลุประโยชน์ตนโดยลำดับแล้ว สิ้นภวสังโยชน์แล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ ภิกษุผู้เป็นอนาคามี เพราะสิ้นโอรัมภาคิย

^{๗๓} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๗๕/๒๑๔.

^{๗๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๔-๔๐๕/๓๓๘-๓๔๐.

^{๗๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุง**, หน้า ๗๗๑.

สังโยชน์ เกิดเป็นโอปปาติกะ จะปรินิพพานในโลกล้วน ๆ ไม่กลับมาจากโลกล้วนอีก ภิกษุผู้เป็น สกทาคามี เพราะสิ้นสังโยชน์ และเพราะทำราคะ โทสะ โมหะ ให้เบาบาง จะกลับมายังโลกนี้เพียงครั้ง เดียวเท่านั้นแล้วทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ ภิกษุผู้เป็นโสดาบัน เพราะสิ้นสังโยชน์ ไม่มีทางตกต่ำมีความ แน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า แต่ทั้งนี้การบรรลุมรรคผลดังกล่าวจะสำเร็จได้ ผู้ปฏิบัติธรรม จะต้องเจริญความเพียรในพรหมวิหาร ๔ เจริญอานาปาสติให้มาก เมื่อเจริญอานาปานสติให้มากแล้ว ย่อมทำสติปัฏฐาน ๔ ให้บริบูรณ์ เมื่อสติปัฏฐาน ๔ บริบูรณ์แล้วย่อมทำโพชฌงค์ ๗ ให้บริบูรณ์เมื่อ เจริญโพชฌงค์ ๗ ให้บริบูรณ์แล้วย่อมทำวิชชา และวิมุตติให้บริบูรณ์^{๗๖} ย่อมมีผลทำให้บรรลุธรรม เมื่ออรหัตมรรคจิตเกิดขึ้น บุคคลนั้นได้ชื่อว่า อรหัตตผลบุคคล อรหัตตผลจิตเป็นที่พ้นจากความข้องใน โลกใด ๆ กล่าวคือพระอรหันต์เมื่อปรินิพพานแล้ว ไม่ต้องไปปฏิสนธิที่ไหนอีกเลย เป็นการสิ้นภพ สิ้นชาติ พ้นจากสังสารวัฏ

๒.๗ สรุปท้ายบท

การบรรลุธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท คือการบรรลุโลกุตระธรรม ได้แก่ มรรค ๔ ผล ๔ และนิพพาน ๑ ผู้ที่บรรลุธรรมเป็นพระอริยบุคคลท่านรู้แจ้งแทงตลอดอริยสัจ ๔ โดยการปฏิบัติ ตามหลักไตรสิกขา เจริญสมณะภาวนาและวิปัสสนาภาวนา หรือกำหนดรู้ในรูปนามขั้น ๕ ให้เห็นเป็น ไตรลักษณ์ตามความเป็นจริง เมื่อวิปัสสนาญาณแก่กล้า ผู้ปฏิบัติสามารถละสังโยชน์ และอนุสัยต่าง ๆ ได้ตามกำลังของมรรค บรรลุธรรมจนสำเร็จเป็นพระอริยบุคคลในพระพุทธศาสนา ได้แก่ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ เหตุแห่งการบรรลุธรรม คือเหตุที่ทำให้เป็น พระอริยบุคคล มีโสดาบัน เป็นต้น คือสภาวะธรรมที่จะนำจิตเข้าสู่ความหลุดพ้นจนบรรลุธรรมได้ตาม พระพุทธดำรัสและทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ด้วยเหตุแห่งวิมุตติ ๕ ประการ คือการบรรลุธรรมใน ขณะที่ฟังธรรม การบรรลุธรรมในขณะที่แสดงธรรม การบรรลุธรรมในขณะที่สาธยายธรรม การบรรลุ ธรรมในขณะที่พิจารณาธรรม และการบรรลุธรรมด้วยอำนาจของสมาธิ

ผลของการบรรลุธรรม คือจิตหลุดพ้นจากโลกวิสัยเข้าสู่โลกุตระภูมิรับกระแสนิพพานเป็น ครั้งแรก บุคคลผู้ได้บรรลุมรรคญาณแล้ว คือ เคยหน่วงเอานิพพานมาเป็นอารมณ์ได้แล้ว มีปรากฏอยู่ใน โลก คือ อุภโตภาควิมุตติ ผู้หลุดพ้นทั้งสองส่วน ปัญญาวิมุตติ ผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา กายสักขี ผู้เป็น พยานในนามกาย ทิฐูปัตตะ ผู้บรรลุสัมมาทิฐิ ศรัทธาวิมุตติ ผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา ฌมมานุสारी ผู้แล่นไปตามธรรม (ปัญญา) และศรัทธาอนุสारी ผู้แล่นไปตามศรัทธา พระอริยบุคคลที่ยังต้องศึกษาหรือ ผู้ยังมีเชื่อคืออุปาทานเหลืออยู่ คือ พระเสขะหรือสุอุปาทิเสสบุคคล ได้แก่ พระโสดาบัน พระสกทาคามี และพระอนาคามี ส่วนผู้ที่ไม่ต้องศึกษาหรือผู้ไม่มีเชื่อคืออุปาทานเหลืออยู่เลยเป็น พระอเสขะ หรืออนุอุปาทิเสสบุคคล คือพระอรหันต์ เมื่อบรรลุธรรมขั้นสูงสุดคือเป็นพระอรหันต์ย่อมทำ ให้บุคคลนั้นไม่ต้องตกอยู่ในกระแสแห่งสังสารวัฏ คือการเวียนตายเวียนเกิด เป็นการสิ้นสุดแห่งทุกข์ ทั้งปวง ซื่อว่าเป็นเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง ดังนั้นสรุปว่า ผลของการบรรลุ ธรรมนั้นมีทั้งหมด ๔ ระดับตั้งแต่พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ โดยการละสังโยชน์และกิเลสต่าง ๆ ให้หมดไปจากจิต ตามกำลังของญาณปัญญาของแต่ละบุคคล

^{๗๖} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๔๗/๑๘๗.

ตั้งแต่สังโยชน์เบื้องต่ำจนถึงเบื้องสูง ผู้บรรลุธรรมขั้นสูงสุดสำเร็จเป็นพระอรหันต์จะเป็นอิสระจากเครื่องผูกมัดทั้งปวง สิ้นสุดการแสวงหาไม่มีกิจที่จะต้องศึกษาอีก

เหตุแห่งการบรรลุธรรมเป็นเหตุแห่งความหลุดพ้นหรือความดับกิเลส ดังที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายว่า หนึ่งในเหตุแห่งวิมุตติ ๕ ประการ การบรรลุธรรมในขณะที่ฟังธรรมเหมือนตัวอย่างเช่น ท่านพระมหากัจจายนเถระเป็นพระมหาสาวกหนึ่งในจำนวนอสีติมหาสาวก ๘๐ ท่านได้ฟังพระธรรมเทศนาจนสำเร็จเป็นพระอรหันต์พร้อมบริวาร ๗ คนแล้วทูลขอบวช พระองค์ทรงประทานการบวชให้ด้วยวิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทาที่มีความเป็นเลิศในการขยายความแห่งภาชิตโดยย่อให้พิสดารได้ถูกต้องตามพระพุทธพจน์ การสั่งสมบำเพ็ญบารมีและการบรรลุธรรมของพระมหากัจจายนเถระนี้ได้ศึกษาถึงประวัติความเป็นมา บุรพกรรมในอดีตชาติ ชาติภูมิปัจจุบัน และปัจจัยที่เกื้อหนุนต่อการบรรลุธรรม ซึ่งจะทำการศึกษาไว้ในบทที่ ๓ การบรรลุธรรมของพระมหากัจจายนเถระ

บทที่ ๓

การบรรลุลหกรรมของพระมหากัจจายนเถระ

พระมหากัจจายนเถระเป็นพระสาวกรูปหนึ่งในจำนวนอสีติมหาสาวก ๘๐ องค์ที่สำคัญยิ่ง ท่านได้ฟังพระธรรมเทศนาจนสำเร็จเป็นพระอรหันต์พร้อมบริวาร ๗ คน แล้วทูลขอบวช พระพุทธเจ้าทรงประทานการบวชให้ด้วยวิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทา มีความเป็นเลิศในการขยายความแห่งภิกษุโดยย่อให้พิสดารได้ถูกต้องตามพระพุทธานุญาต การบำเพ็ญบารมีและบรรลุลหกรรมของพระมหากัจจายนเถระนี้ได้ศึกษาถึงประวัติความเป็นมา บุรพกรรมในอดีตชาติ ชาติภูมิปัจจุบัน และปัจจัยที่เกื้อกูลต่อการบรรลุลหกรรม ผู้วิจัยได้ตั้งประเด็นศึกษาไว้ดังนี้

- ๓.๑ ประวัติและบุรพกรรมในอดีตชาติของพระมหากัจจายนเถระ
- ๓.๒ ประวัติและชาติภูมิในสมัยพระสมณะโคตมพุทธเจ้าของพระมหากัจจายนเถระ
- ๓.๓ การบรรพชาอุปสมบทของพระมหากัจจายนเถระ
- ๓.๔ การได้รับเอตทัคคะของพระมหากัจจายนเถระ
- ๓.๕ การบรรลุลหกรรมของพระมหากัจจายนเถระ
- ๓.๖ ผลงานและการเผยแผ่พระศาสนาของพระมหากัจจายนเถระ
- ๓.๗ สรุปท้ายบท

๓.๑ ประวัติและบุรพกรรมในอดีตชาติของพระมหากัจจายนเถระ

๓.๑.๑ บุรพกรรมอดีตชาติในสมัยปฐมุตตรพุทธเจ้า

ประวัติในอดีตชาติของพระมหากัจจายนเถระ ครั้นสมัยพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าปฐมุตตระ ท่านเป็นดาบสเที่ยวไปแต่ผู้เดียวโดยอาศัยอยู่ที่ภูเขาหิมพานต์ได้เข้าเฝ้าพระองค์แล้วท่านฟังธรรมเทศนา ซึ่งพระองค์ทรงกำลังพรรณนาคุณอันยิ่งใหญ่ของพระสาวกรูปหนึ่งว่า เราไม่เห็นสาวกองค์อื่นบางรูปในธรรมวินัยนี้เหมือนกับพระกัจจายนะนี้ ผู้ซึ่งประกาศธรรมที่เราแสดงไว้แล้วแต่โดยย่อให้พิสดาร^๑ ตามอรรถกถาคัมภีร์มโนรถปุณนิ^๒ พระเถระนี้เกิดในเรือนคฤหบดีผู้มั่งคั่ง ครั้นเจริญวัยแล้ววันหนึ่งท่านไปยังพระวิหารยีนฟังธรรมแล้วได้เห็นพระพุทธเจ้า ทรงยกย่องภิกษุรูปหนึ่งไว้ในตำแหน่งภิกษุผู้จำแนกอรรถของพระพุทธดำรัสที่พระองค์ตรัสไว้โดยย่อให้พิสดาร ท่านคิดว่า ภิกษุรูปนี้ได้รับคำตรัสชมเชยเช่นนี้ยิ่งใหญ่จริงหนอ ในอนาคตกาลเราเองก็ควรได้เป็นอย่างภิกษุรูปนี้ ในพระศาสนาของพระพุทธเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่งจึงได้กราบทูลนิมนต์พระศาสดา และภิกษุสงฆ์ทั้งหลายมารับมหาทานตลอดทั้ง ๗ วัน และในวันที่ ๗ พระศาสดาเสวยเสร็จแล้ว ท่านหมอบลงแทบพระบาทกราบ

^๑ ชุ.อป. (ไทย) ๓๓/๘-๙/๒๓๘.

^๒ อง.เอกก.อ. (ไทย) ๑/๑๙๗/๒๒๕.

ทูลความปรารถนาว่า พระพุทธเจ้าข้า ด้วยผลของการทำสักการะนี้ข้าพระองค์ไม่ปรารถนาสมบัติอื่น แต่ในอนาคตกาลแม้ข้าพระองค์พึงได้ฐานันดรนั้น เหมือนภิกษุที่พระองค์ทรงตั้งไว้ในฐานันดร ขอข้าพระองค์พึงได้ตำแหน่งนี้ในกาลของพระพุทธเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่ง พระศาสดาทรงตรวจดูอนาคตกาลแล้วทรงเห็นว่าไม่มีอันตรายจึงทรงพยากรณ์^๓

ประวัติในอดีตชาติของพระมหากัจจายนเถระ ท่านเล่าไว้หลังจากบรรลุพระอรหันต์แล้วว่าในสมัยพระพุทธเจ้าปทุมุตตระพระองค์นั้น พระเถระนี้บวชเป็นดาบส (อรรถกถาว่าไม่ได้บวชเป็นเพียงคฤหบดี) อยู่ในป่าหิมพานต์คนเดียว ท่านสัญจรทางอากาศระหว่างภูเขากับหมู่บ้าน ครึ่งหนึ่งท่านลงสู่หมู่บ้านก็ได้พบพระพุทธเจ้าจึงเข้าเฝ้าฟังพระธรรมเทศนา ซึ่งพระองค์ทรงกำลังพรรณนาคุณของพระสาวกรูปหนึ่งว่า เราไม่เห็นสาวกองค์อื่นใดในพระธรรมวินัยนี้จะเสมอเหมือนกับกัจจายนภิกษุนี้ ผู้ซึ่งประกาศ ธรรมที่เราแสดงแล้วแต่โดยย่อให้พิสดาร ทำบริษัทและเราให้เกิดความยินดี เพราะฉะนั้น กัจจายนภิกษุนี้ จึงเลิศในการกล่าวซึ่งอรรถแห่งภษิตที่เรากล่าวไว้แต่โดยย่อให้พิสดารได้ ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงทรงจำไว้อย่างนี้เถิด^๔

เมื่อดาบสฟังพระคำรัสแล้วไปยังป่าหิมพานต์ นำดอกไม้มาบูชาพระโลกนาถแล้วตั้งความปรารถนาตามฐานันดรอย่างภิกษุนี้บ้าง พระพุทธเจ้าทรงทราบอัธยาศัยของเราแล้วทรงพยากรณ์ว่า จงดูฤๅษีผู้ประเสริฐนี้ ซึ่งเป็นผู้มีผิวพรรณเหมือนทองคำที่โลมลทินออกแล้ว มีโลมชาติชุนและใจโสมนัส ท่านยืนประนมอัญชลีนิ่งไม่ไหวติง เขาได้สดับคุณของกัจจายนภิกษุแล้ว จึงปรารถนาฐานันดรนั้นก็ในอนาคตกาล ท่านฤๅษีผู้นี้จักได้เป็นธรรมทายาทของพระโคตมมหายานี เป็นโอรสอันธรรมเนรมิตจักเป็นพระสาวกของพระศาสดามีชื่อว่า กัจจายนะ เขาจะเป็นพหูสูตมีญาณใหญ่ และรู้วิธีอธิบายอย่างแจ่มชัดเป็นนักปราชญ์^๕ ท่านว่าด้วยการบูชาด้วยดอกไม้ นั้น ทำให้ท่านเกิดอยู่แต่ใน ๒ ภพ คือ เทวดาและมนุษย์ หากแม้เกิดเป็นมนุษย์ก็จะเกิดใน ๒ สกุล คือ สกุลกษัตริย์หรือไม่ก็สกุลพราหมณ์ พระมหากัจจายนเถระเล่าไว้อีกแห่งหนึ่งว่าในกาลแห่งพระปทุมุตตรพุทธเจ้านั้นท่านได้สร้างพระเจดีย์ (วิหารที่ประทับ) ชื่อปทุมะ ถวายพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ที่ประทับนั่งทำด้วยแผ่นศิลาห่อหุ้มด้วยแผ่นทองคำ กั้นฉัตรซึ่งทำด้วยรัตนะ และถวายงานพิศแต่พระพุทธเจ้า พระองค์ทรงพยากรณ์ว่า ผู้นี้จักเป็นจอมเทพเสวยเทวสมบัติอยู่นาน ๓๐ กัป ถ้าหากเกิดมาเป็นมนุษย์จะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิที่พระนามว่า ปกัสสระ และในกัปที่แสนจะเคลื่อนจากภพดุสิตเป็นบุตรพราหมณ์กัจจายนะ เมื่อภายหลังออกบวชแล้วจักรู้แจ้งไม่มีอาสวะ พระศาสดาโคตมะจึงทรงตั้งไว้ในตำแหน่งอันเลิศ^๖

^๓ จำเนียร ทรงฤกษ์, **ชีวประวัติพุทธสาวก (พระอสีติมหาสาวกหรือพระเถระ) เล่ม ๒**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิเพื่อนาวล แม่ฟ้า ทรงฤกษ์, ๒๕๕๖), หน้า ๑๙๓.

^๔ ปัญญา ใช้บางยาง, **๘๐ พระอรหันต์ (ฉบับสมบูรณ์)**, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๕๓), หน้า ๘๒๓.

^๕ ชู.เถร.อ. (ไทย) ๒/๓๖๖/๒๐๙.

^๖ ชู.อุป. (ไทย) ๓๒/๓๑/๑๕๔.

๓.๑.๒ บุรพกรรมอดีตชาติในสมัยสุเมธะพุทธเจ้า

ในกาลนั้นแห่งสมัยพระสุเมธะพุทธเจ้า พระเถระนี้เกิดเป็นวิทายาธ (ผู้ทรงวิทยา, ผู้มีฤทธิ์สำเร็จด้วยวิทยาอาคม) วันหนึ่งเหาะเที่ยวไปทางอากาศ ได้พบพระพุทธรูปสุเมธะประทับนั่งอยู่ในป่า ช้างแห่งหนึ่งใกล้ภูเขาคิมพานต์ เขามีใจเลื่อมใสศรัทธาได้นำดอกกรรณิการมาบูชา ด้วยผลแห่งกุศลกรรมนั้น เมื่อตายแล้วถึงสุคติ คือทำให้ท่านนั้นเกิดในสุคติสถานอย่างเดียวตลอดกาล

๓.๑.๓ บุรพกรรมอดีตชาติในสมัยกัสสปะพุทธเจ้า

ครั้งถึงสมัยพระพุทธรูปกัสสปะพระองค์นั้น พระเถระนี้มาเกิดในครอบครัวหนึ่งในกรุงพาราณสี เมื่อพระพุทธรูปประสูติแล้ว ท่านไปยังสถานที่ ๆ กำลังก่อสร้างพระเจดีย์ทอง จึงร่วมบริจาคทองคำเป็นอัฐมุลค่า ๑ แสนบูชา แล้วตั้งความปรารถนาว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ขอสรณะของข้าพระองค์จงมีความงามเหมือนทองคำในทุกที่ ๆ เกิดแล้วเกิด ตั้งแต่นั้นได้บำเพ็ญกุศลกรรมตลอดชีวิต เมื่อตายแล้วท่านก็เวียนว่ายไปมาระหว่างสวรรค์และมนุษย์ ได้ท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายตลอด ๑ พุทธันตร ในอรรถกถาท่านพระมหากัจจายนเถระกล่าวว่า ด้วยบุญกรรมนั้น ท่านวนเวียนไป ๆ มา ๆ ในสุคติ ในภพที่แสนแต่กับนี้ เราไม่รู้จักทุกคติเลย ท่องเที่ยวอยู่แต่ในสองภพ คือในเทวดาและมนุษย์ คติอื่นเราไม่รู้ และเราเกิดในสองสกุล คือ สกุลกษัตริย์ และสกุลพราหมณ์เราไม่เกิดในสกุลที่ต่ำทราม ด้วยบุญกรรมทั้งหมดนั้นเป็นผลแห่งพุทธานุชา^๗

สรุปว่า จากบุรพกรรมในอดีตชาติต่าง ๆ ของท่านที่ได้ทำการพุทธานุชาเคยสร้างพระเจดีย์ ทำอาสนะ ทำฉัตรที่หุ้มห่อด้วยทองคำถวายแด่พระพุทธรูป ด้วยการถวายทาน มีใจเลื่อมใสศรัทธา การบูชาด้วยดอกไม้กรรณิการเป็นอามิสบูชา นั้น ทำให้ท่านเกิดอยู่แต่ใน ๒ ภพเท่านั้น คือ เทวดาและมนุษย์แม้หากเกิดเป็นมนุษย์ก็จะเกิดใน ๒ สกุล คือ สกุลกษัตริย์หรือไม่ก็สกุลพราหมณ์ ไม่เกิดในสกุลที่ต่ำทราม ท่านได้รับพยากรณ์จากพระพุทธรูปปฐมุตตระว่าในอนาคตกาล ท่านฤษีผู้นี้จักได้เป็นธรรมทายาทของพระโคตมมหายานี้ จักเป็นพระสาวกมีชื่อว่า กัจจายนะ เป็นพหูสูต มีญาณใหญ่และรู้วิธีอธิบายอย่างแจ่มชัดเป็นนักปราชญ์

๓.๒ ประวัติและชาติภูมิในสมัยพระสมณโคตมพุทธเจ้าของพระมหากัจจายนเถระ

พระมหากัจจายนเถระ เกิดในตระกูลพราหมณ์ปุโรหิต อันเก่าแก่และเป็นที่เคารพนับถืออย่างมากของพราหมณ์เชื้อสายกัจจายนโคตรหรือกัจจายนโคตร ในเมืองอุชเชนี แคว้นอวันตี มีเมืองหลวงชื่ออุชเชนี ซึ่งเชื่อถือเป็น ๑ ใน ๓ เมืองศักดิ์สิทธิ์ของอินเดีย ได้แก่ ๑. ฮาร์ตาร์ ๒. อุชเชนี ๓. มธูรา ๔. อโยธยา ๕. ทวารกะ ๖. คอนจีเร่ม และ ๗. พาราณสี แคว้นอวันตีเป็นแคว้นใหญ่แคว้นหนึ่งใน ๑๖ แคว้นแห่งชมพูทวีป ตั้งอยู่ทางเหนือของภูเขาคิมพานต์ทางตะวันตกเฉียงใต้ของแคว้นวังสะ ซึ่งเป็นหนึ่งใน ๑๖ แคว้นในสมัยพุทธกาล บิดาของท่านชื่อติปิติวัจฉะ หรือติริกวัจฉะ ซึ่งเป็นปุโรหิตประจำราชสำนักของพระเจ้าจันตปัชโชตเมืองอุชเชนี ส่วนมารดาของท่านชื่อจันทปทุม หรือจันทิมา พระมหากัจจายนเถระแต่เดิมมีชื่อว่า กาญจนมาณพ หรือกาญจนะ เพราะเกิดมามีผิวพรรณดุจทองคำ มารดาบิดาจึงถือเอานิมิตนี้ตั้งชื่อท่านว่า กัญจนะ หรือกาญจนะ ซึ่งแปลว่า ทอง แต่ชาวเมืองนิยมเรียก

^๗ ขุ.เถร.อ. (ไทย) ๒/๓๖๖/๒๑๐.

ตามโคตรว่า กัจจายนะ หรือกัจจายนะ^๘ สมัยพุทธกาล พระมหากัจจายนเถระมาเกิดเป็นพราหมณ์ชื่อว่ากัจจนโคตรหรือกัจจายนโคตร บุโรหิตของพระเจ้าจันทปัชโชต ในกรุงอุชเชนี เมื่อเจริญวัยขึ้นแล้วได้เรียนจบไตรเพท เมื่อบิดาเสียชีวิตแล้วได้รับตำแหน่งบุโรหิตแทนบิดาและมีบางตอนท่านกล่าวว่า

ครั้งสมัยพระสมณโคดมสัมมาสัมพุทธเจ้าอุบัติขึ้น ท่านก็ได้มาเกิดเป็นบุตรของติปิติวัจฉพราหมณ์ ผู้เป็นบุโรหิตของพระเจ้าจันทปัชโชต ในพระนครอุชเชนี ส่วนผู้เป็นมารดาชื่อจันทนปทุมมา ในวันขนานนามท่าน มารดาบิดาปรึกษากันว่าบุตรของตนนั้นมีสรีระมีผิวดั่งทอง จึงขนานนามท่านว่ากาญจนมาณพ ดังนี้^๙ ครั้นเจริญขึ้นแล้วท่านก็ได้ศึกษาไตรเพทจนจบสิ้น ต่อมาเมื่อบิดาท่านวายชนม์แล้วท่านก็ได้รับตำแหน่งบุโรหิตสืบแทนท่านบิดา โดยนามโคตรว่ากัจจายนะ

พระสังกัจจายนะ ที่ชาวพุทธทั่วไปมักเรียกเพี้ยนไปเป็นพระสังข์กระเจียนนั้น แท้ที่จริงก็คือพระมหาสังกัจจายนเถระ หรือพระมหากัจจายนเถระซึ่งเป็นพระอรหันต์องค์หนึ่งในครั้งพุทธกาลที่เราเห็นกันทั่วไปในปัจจุบันเป็นภาพ หรือรูปปั้นที่อ้วน พุงพลุ้ย ใบหน้า อิ่มเอิบ ยิ้ม ร่าอย่างมีเมตตาเป็นการแสดงถึงการมีโชค มีลาภ มีเมตตาตามหา नियมแก่ผู้สักการบูชา ท่านเป็นผู้มีรูปร่างงดงาม ผิวพรรณผุดผ่องดุจทองคำ จนเป็นที่ต้องตา ต้องใจแก่คนทั่วไป ไม่ว่าชาย หรือหญิง เรียกว่าใคร ๆ ก็อยากเห็น อยากพบ อยากทำบุญด้วยเป็นเมตตาตามหา नियมที่เกิดขึ้นจากตัวท่านเอง จนสตรีเพศทั้งหลายต่างก็พากันหลงใหล คอยเฝ้าดู เฝ้าชมกันอย่างไม่ลืมหูลืมตา จนเป็นการขัดขวางการปฏิบัติสมณธรรม ท่านจึงไปทูลขออนุญาตจากพระพุทธองค์ เพื่อขอแปลงกาย ไม่ให้หล่อเหลางดงาม จึงใช้ฤทธิ์อภิญญาของท่านแปลงกายให้อ้วนพุงพลุ้ย แต่ใบหน้าก็ยังอวบอิ่มยิ้มร่าด้วยเมตตาบารมีแห่งความมีโชคมีลาภเปรียบได้กับพระสิวลี ซึ่งเป็นพระอรหันต์แห่งโชคลาภกว่าได้ ในเวลาที่หมู่สงฆ์จะต้องเดินทางจาริกไปที่ละมาก ๆ หากพระสิวลีไม่สามารถที่จะเดินทางไปด้วยได้หรือไม่อยู่ พระพุทธองค์ก็ทรงเรียกให้ท่านพระมหากัจจายนเถระไปด้วย เพื่อว่าหมู่สงฆ์จะได้ไม่ติดขัดเรื่องบิณฑบาต และอาหารก็จะเหลือไม่ขาดแคลน ถึงแม้ว่าหนทางที่จะไปนั้นจะมีหมู่บ้าน และผู้คนไม่มากนักก็ตาม เมื่อพระสิวลีไม่อยู่แต่มีพระมหากัจจายนเถระมาก็เหมือนกับมีพระสิวลีอยู่ด้วย

ด้านการศึกษาของพระมหากัจจายนเถระ ท่านศึกษาพระคัมภีร์ไตรเวท เนื่องจากท่านเกิดในตระกูลพราหมณ์บุโรหิต และเป็นความต้องการของตระกูลที่จะให้ท่านสืบตำแหน่งแทนในสมัยนั้น เมื่อเจริญวัยท่านจึงได้รับการศึกษาเป็นอย่างดี และเป็นผู้มีความสนใจใฝ่ในการศึกษา มีความเฉลียวฉลาดจนสามารถเรียนจบไตรเพท หรือไตรเวท เป็นคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์สูงสุดของศาสนาพราหมณ์ ได้แก่ ๑) ฤคเวท ว่าด้วยบทสวดสำหรับสรรเสริญพระเจ้า เป็นคำร้อยกรอง ๒) ยชุรเวท ว่าด้วยบทบูชาโยนิเป็นตำรากระทำพิธีต่าง ๆ เป็นคำร้อยแก้ว ๓) สามเวท ว่าด้วยบทสวดสั้น ๆ สำหรับใช้ในการประกอบพิธีกรรมของประชาชน และ ๔) อาถรรพเวท ว่าด้วยคาถาภาวนาในการเสกเป่า หรือรำยมนต์ในทางไสยศาสตร์^{๑๐}

^๘ ชู.อป. (ไทย) ๓๒/๒๐/๒๓๘.

^๙ ชู.เถร.อ. (ไทย) ๒/๓๖๖/๑๖๐.

^{๑๐} คุณ โทซันธ, ศาสนาเปรียบเทียบ, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ไอดีเอ็นเอสโตร์, ๒๕๓๗), หน้า ๙๒.

บรรจบ บรรณรุจิ ได้กล่าวถึงพระมหากัจจายนเถระไว้ในหนังสือสีติมหาสาวก ความว่า พระมหากัจจายนเถระ เดิมท่านมีชื่อว่า “กัจจายนะ” หรือ “กัญจนะ” เพราะท่านเกิดมา มีผิวพรรณงามดุจทอง เมื่อได้รับการอุปสมบทแล้วก็ได้กราบทูลนิมนต์พระพุทธเจ้าให้เสด็จไปแคว้นอวันตีเพื่อโปรดพระเจ้าจันทปัชโชตและชาวแคว้นอวันตี แต่พระพุทธเจ้าทรงมอบหมายให้เป็นภาระของท่าน เพราะเห็นว่าพระพุทธองค์ หรือพระมหากัจจายนเถระไปก็เหมือนกัน คือจะสามารถทำให้พระเจ้าจันทปัชโชตและชาวแคว้นอวันตีเลื่อมใสได้^{๑๑}

สรุปว่า ชาตินิคมของพระมหากัจจายนเถระในสมัยพระสมณโคตมพุทธเจ้า ท่านเกิดในตระกูลพราหมณ์เคยมีตำแหน่งเป็นองคมนตรี (ปุโรหิต) ของพระเจ้าจันทปัชโชต ท่านรูปร่างดีมีผิวพรรณสีทอง จึงได้ชื่อว่า กัญจนะ ต่อมาเป็นกัจจายนะตามสายญาติ (โคตร) สำเร็จการศึกษาระดับสูงเชี่ยวชาญในด้านต่าง ๆ เมื่อบิดาท่านซึ่งเป็นปุโรหิตของพระเจ้าจันทปัชโชตถึงแก่กรรมท่านจึงได้รับตำแหน่งปุโรหิตแทนบิดา โดยเป็นที่ปรึกษาในทางนิติ อันได้แก่ ขนบธรรมเนียมประเพณีและได้ปฏิบัติหน้าที่ด้วยดีมาโดยลำดับ จนเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยของพระเจ้าจันทปัชโชตเป็นอย่างยิ่ง เป็นคนฉลาดเรียนจบไตรเพท ท่านสนใจในการศึกษาวิชาไตรเพททั้ง ๓ ประเภท คือบทสวดสรรเสริญพระเจ้า บทสวดบูชายัญญุ ตำราทำพิธีกรรมต่าง ๆ และวิชาไสยศาสตร์ รักษาโรค พร้อมทั้งเป็นพิธีกรในงานต่าง ๆ

๓.๓ การบรรพชาอุปสมบทของพระมหากัจจายนเถระ

พระมหากัจจายนเถระ การออกบวชของท่านนั้นมีสาเหตุเกี่ยวกับพระเจ้าจันทปัชโชตได้ทรงสดับว่า พระพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้นในโลกแล้ว จึงส่งกัจจายนปุโรหิตไป เพื่อทูลอาราธนาพระศาสดาว่าท่านอาจารย์จงไปที่พระอารามนั้นแล้วทูลนิมนต์พระศาสดามาในวังนี้ ท่านปุโรหิตนั้นพร้อมกับบริวารอีก ๗ คน เดินทางออกจากนครอุชเชนีไปยังพระนครสาวัตถีเพื่อเฝ้าพระพุทธเจ้า ที่พระเชตวันมหาวิหาร ขณะนั้นพระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงธรรม กัจจายนปุโรหิตพร้อมกับคนทั้ง ๗ ได้บรรลุอรหัตผลพร้อมทั้งปฏิสัมภทา ๔ และในพระไตรปิฎกได้มีข้อความที่เหมือนกัน โดยมีปรากฏว่าท่านพระมหากัจจายนเถระออกบวช เพราะเหตุเลื่อมใสในคำสอนพระพุทธศาสนาเป็นพื้นเดิมอยู่ก่อนแล้ว เมื่อพระเจ้าจันทปัชโชตทรงทราบข่าวว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้นในโลกแล้ว เสด็จจาริกไปโปรดประชาชน ธรรมที่พระองค์ทรงสั่งสอนนั้น เป็นสัจธรรมที่แท้จริงให้สำเร็จประโยชน์แก่ผู้ประพฤติปฏิบัติตาม ทรงมีพระราชประสงค์จะกราบทูลพระพุทธเจ้าให้เสด็จมา ทรงประกาศพระศาสนา ณ เมืองอุชเชนี จึงตรัสส่งกัจจายนปุโรหิตให้ไปเชิญเสด็จว่า ท่านอาจารย์จงไปที่นั่นนำเสด็จพระพุทธเจ้ามาในที่นี้เถิด

เมื่อกัจจายนปุโรหิตกราบบังคมทูลรับอาสาพระราชประสงค์ พระเจ้าจันทปัชโชตจึงมอบหมายให้กัจจายนปุโรหิตเดินทางไปเฝ้าพระพุทธเจ้าที่วัดพระเชตวันมหาวิหาร กรุงสาวัตถีแคว้นโกศล^{๑๒} ส่วนฝ่ายกัจจายนปุโรหิตซึ่งมีจิตน้อมนำไปในการออกบวชเป็นพื้นเดิมอยู่แล้ว เมื่อได้รับ

^{๑๑} บรรจบ บรรณรุจิ, *สีติมหาสาวก*, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๒๖๗.

^{๑๒} ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๒๒/๒๔๐.

มอบหมายให้ท่านไปกราบทูลนิมนต์พระพุทธรเจ้า จึงเห็นเป็นโอกาสสมควรได้ทูลขอพระราชานุญาต ออกบวชในพระพุทธรศาสนาด้วย เมื่อท่านได้รับอนุญาตให้ออกบวชได้ ท่านพร้อมด้วยบริวารอีก ๗ คน ได้เดินทางเข้าเฝ้าพระพุทธรเจ้า ณ วัดพระเชตุวันมหาวิหาร ต่อจากนั้นท่าน และบริวารทั้ง ๗ ได้ฟัง พระธรรมเทศนาพร้อมด้วยกัน เมื่อจบพระธรรมเทศนาลงทุกคนต่างบรรลุธรรมสำเร็จเป็นพระอรหันต์ ท่านก็จางายณะและบริวารได้กราบทูลขออุปสมบทในพระพุทธรศาสนา พระองค์ทรงให้อุปสมบทเป็น ภิกษุด้วยวิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทา^{๑๓} โดยผมและหมวดของพระอรหันต์ทั้ง ๘ องค์ได้อันตรธานไป เครื่อง อัฐบริวารอันมีบาตร สบง จีวร เป็นต้น ได้บังเกิดขึ้นด้วยฤทธิ์ และบุญญาธิการอันสร้างสมมาดีแล้ว ตั้งแต่อดีตชาติ

สรุปว่า การออกบวชของพระมหากัจจายนเถระ เพราะพระเจ้าจันทรปัชโชตมีพระราช ประสงค์ให้พระพุทธรเจ้าเสด็จมาโปรดประชาชนที่เมืองอุชเชนี แคว้นอวันตี จึงโปรดให้จางายณะ บุโรหิตพร้อมผู้ติดตามอีก ๗ คน ประกอบกับจางายณะบุโรหิตมีจิตจะออกบวช จึงเป็นโอกาสที่จะได้ เข้าเฝ้าพระพุทธรเจ้าและขอบวช จึงรับการไปนิมนต์พระพุทธรเจ้า และท่านได้ขออนุญาตการบวชจาก พระเจ้าจันทรปัชโชต เมื่อได้รับอนุญาตแล้วก็จางายณะบุโรหิตกับบริวารได้ออกเดินทางไปยังกรุงสาวัตถี จากนั้นจางายณะบุโรหิต และบริวารได้ฟังพระธรรมเทศนาด้วยกันก็ได้บวช หลังจากบวชเป็นภิกษุ แล้วไม่นานนัก ท่านได้นิมนต์พระพุทธรเจ้าเสด็จไปโปรดชาวอุชเชนี แคว้นอวันตี ตามราชประสงค์ของ พระเจ้าจันทรปัชโชต พระพุทธรองค์มีรับสั่งว่า เธอไปเองเถิด เมื่อเธอไปแล้วพระเจ้าจันทรปัชโชตจักทรง เลื่อมใส ท่านจึงกลับไปสู่เมืองอุชเชนีพร้อมด้วยพระบริวาร ๗ องค์ ในขณะเดียวกันพระกัจจายนเถระ ทูลขอพระพุทธรานุญาตสิกขาบทธการบวชที่มีองค์ประชุมน้อยกว่า ๑๐ รูป และได้รับพุทธรานุญาต ตามนั้น ดังนั้น ศาสนาภิกษุส่วนหนึ่งท่านจึงเป็นผู้บริหารเกี่ยวกับการผ่อนปรนสิกขาบ

๓.๔ การได้รับเอตทัคคะของพระมหากัจจายนเถระ

พระมหากัจจายนเถระ ผู้เป็นเอตทัคคะด้านกล่าวจำแนกเนื้อความย่อแห่งภษิตให้พิสดาร พระมหาเถระรูปหนึ่งในจำนวนอสีติมหาสาวก ๘๐ องค์ ผู้ที่มีความสามารถอธิบายความหมายแห่งข้อ ธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้โดยย่อให้พิสดารได้ถูกต้องตามพุทธประสงค์ จนได้รับยกย่อง จากพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า เป็นหนึ่งไม่มีสองในการอธิบายธรรมะ และท่านเป็นผู้มีรูปงามที่สุด พระพุทธรเจ้าตรัสสรรเสริญพระมหากัจจายนเถระว่า ภิกษุทั้งหลาย กัจจายนะเป็นคนมีปัญญา ถ้าท่าน ถ้ามความนั้นกะเรา แม้เราก็คงแก้เหมือนกัจจายนะแก้แล้วอย่างนั้น ความของธรรมที่เราแสดงแล้วโดย ย่อนั้น อย่างนั้นแล ท่านทั้งปวงจำไว้เถิด พระกัจจายนะเป็นผู้ฉลาดในการอธิบายคำที่ย่อ ให้กว้างขวาง พระศาสดาทรงสรรเสริญในทางนั้น ด้วยเหตุนี้ท่านจึงได้รับยกย่องจากพระองค์ว่าเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุ ทั้งหลายผู้อธิบายเนื้อความย่อให้พิสดาร^{๑๔}

ย้อนกลับไประยะเวลาประมาณแสนกัป ในยุคสมัยของพระพุทธรเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ มีชายคนหนึ่งเกิดในตระกูลพ่อค้ามหาเศรษฐี ได้ยินฟังธรรมจากพระพุทธรองค์ ขณะนั้นพระพุทธรเจ้าได้ สถาปนามหาสาวกรูปหนึ่งผู้แสดงธรรมโดยย่อให้พิสดารได้ เขาจึงมีความปรารถนาเป็นเช่นเดียวกับ

^{๑๓} บรรจบ บรรณรุจิ, อสีติมหาสาวก, หน้า ๒๖๙.

^{๑๔} อ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๙๗/๒๖.

พระมหาเถระนั้นบ้าง จึงได้นิมนต์พระพุทธรเจ้าและหมู่ภิกษุประมาณ ๑ แสนรูปได้รับบิณฑบาตตลอด ๗ วัน ในวันที่ ๗ ได้ไปกราบแทบพระบาท และปรารภปรารณาเป็นพระอรหันต์เป็นเลิศด้านแสดงธรรมโดยย่อให้พิสดารเหมือนพระมหาเถระ พระพุทธรองค์ก็ทรงพยากรณ์ว่า “จักได้เป็นในยุคสมัยของพระพุทธรเจ้าพระนามว่า โคตมะ”^{๑๕} พระมหากัจจายนเถระเป็นพระสาวกที่มีสติปัญญาเฉลียวฉลาดอย่างยิ่ง ท่านสามารถอธิบายธรรมที่ย่อให้พิสดาร ให้ผู้ฟังเกิดความศรัทธาเลื่อมใสได้โดยไมยาก ทั้งนี้เพราะส่วนหนึ่งท่านเป็นผู้มีความเชี่ยวชาญในปฏิสัมภิทา ๔

พระมหากัจจายนเถระซึ่งมหาชนเลื่อมใสในธรรมกถา และความสามารถพิเศษในด้านต่าง ๆ ทั้งด้านวิชาการปฏิบัติกร หรือศาสตร์และศิลป์ สำหรับพระมหากัจจายนเถระเกิดในตระกูลสูงหรือบุโรหิต (องคมนตรี) สำเร็จการศึกษาสูง ท่านผ่านการบริหารตำแหน่งบุโรหิตมาเป็นอย่างดีพร้อมทั้งมีมนุษยสัมพันธ์เป็นอย่างดี มีเสน่ห์ในตัว (รูปมาติกา) ทำให้ผู้พบเห็นส่วนมากเกิดความศรัทธา ต้องการคบพุดคุย เป็นต้น คุณสมบัติเฉพาะนี้มีอยู่ในตัวของพระมหากัจจายนเถระอย่างสมบูรณ์ ได้มีการบวชในสำนักของท่าน ขณะนั้นทั่วพระนครก็รุ่งเรืองด้วยผ้ากาสาหวีสตรีสร้างชาวเมืองอุชเชนีให้เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ต่อมาภายหลังพระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ เขตวันมหาวิหาร ทรงกระทำพระสูตร ๓ สูตรเหล่านี้คือ มธูปินทิกสูตร ว่าด้วยธรรมเทศนาอันไพเราะ^{๑๖} กัจจายนเปยยาลสูตร การแสดงธรรมของพระเถระแก่ชนทั้งหลายทำพระศาสนาให้มั่นคง เช่น มหากัจจายนภัทเทกรัตตสูตร^{๑๗} ปรายนสูตร เป็นต้น ดังนั้น เหตุของเรื่องเพื่อที่จะทรงสถาปนาพระมหาเถระไว้ในตำแหน่งเป็นยอดของเหล่าภิกษุทั้งหลาย ผู้จำแนกอรธแห่งพระดำรัสที่ทรงตรัสโดยย่อให้พิสดาร

สรุปว่า พระมหากัจจายนเถระเป็นหนึ่งในพระมหาเถระลำดับต้น ๆ ของพระพุทธรเจ้า ซึ่งได้ตั้งความปรารถนาไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะนั้น ตั้งแต่สมัยของพระสัมมาสัมพุทธรเจ้าปฐมุตตระ ต่อมาชาติภูมิท่านในสมัยพระสมณโคตมพุทธรเจ้า พระองค์ทรงยกย่องให้เป็นเอตทัคคะทางด้านกรเทศนาขยายความแห่งธรรมที่พระองค์แสดงไว้โดยย่อให้พิสดาร โดยพระอรธกถาจารย์ได้พรรณาไว้ว่า ท่านสามารถทำพระดำรัสโดยย่อของพระตถาคตให้บริบูรณ์ พร้อมทั้งโดยอรธและโดยพยัญชนะได้

๓.๕ การบรรลุนิพพานของพระมหากัจจายนเถระ

ครั้งนั้น พระเจ้าจันทปชโชตทรงมีพระราชประสงค์จะกราบทูลอาราธนาพระพุทธรเจ้าเสด็จสู่กรุงอุชเชนีของพระองค์บ้าง จึงรับสั่งให้กัจจายนะบุโรหิตไปกราบทูลอาราธนา กัจจายนะบุโรหิตถือโอกาสกราบทูลลาเพื่ออุปสมบทด้วย เมื่อทรงอนุญาตแล้วจึงพร้อมด้วยบริวารติดตามอีก ๗ คนเดินทางไปเฝ้าพระบรมศาสดา พระองค์ทรงแสดงธรรมแก่หมู่อำมาตย์ซึ่งมีกาญจนพราหมณ์เป็นหัวหน้า เมื่อจบพระเทศนาทั้ง ๘ คนได้บรรลุนิพพานพร้อมทั้งปฏิสัมภิทา แล้วทูลขอบรรพชาอุปสมบท ต่อมาพระองค์ทรงเหยียดพระหัตถ์ตรัสว่า เอณะ ภิกษเว ท่านทั้งหลายจงเป็นภิกษุมารเกิด

^{๑๕} สมบูรณ์ ตาสนธิ, พระอรหันต์สาวกบรรลุนิพพานได้อย่างไร, (นนทบุรี: บริษัท จิงค์ ปิยอนต์ บุ๊คส์ จำกัด, ๒๕๕๕), หน้า ๑๕๐.

^{๑๖} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๙๙/๒๐๙.

^{๑๗} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๗๙/๓๓๐.

จบพระพุทธดำรัสสนั้น ทุกท่านก็มีผมและหนวดหายไป ทรงบาตรและจีวรสำเร็จด้วยฤทธิ์เป็นประจักษ์ พระเถระมีพรรษาตั้งร้อย^{๑๘} พระมหากัจจายนเถระเล่าไว้ภายหลังว่า เราอันพระเจ้าแผ่นดินทรงส่งไป เพื่อพิจารณาพระพุทธเจ้า ได้พบพระผู้นำซึ่งเป็นประตูของโมกขบุรี เป็นที่สังสมคุณอันยิ่งและได้สดับ พระพุทธภาษิตอันปราศจากมลทินเป็นเครื่องชำระล้างเปือกตมคือคติ จึงได้บรรลุอมตธรรมพร้อมกับ บุรุษ ๗ คนที่เหลือ^{๑๙} พระมหาสนธิ์ สนติกโร ได้กล่าวถึงการบรรลุธรรมของพระมหากัจจายนเถระไว้ ในการวิจัยเรื่อง การศึกษาบทบาทของพระมหากัจจายนเถระในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ความว่า ท่านเจริญวิปัสสนาตามกระแสธรรมจนบรรลุอรหัตผลพร้อมด้วยปฏิสัมภิตา อุปสมบทด้วยวิธี เอหิภิกขุอุปสัมปทา เป็นผู้ผู้มีผิวพรรณงดงาม เป็นผู้สාරวมอินทรีย์ ยกย่องการฟังธรรม ชอบความสงบ อยู่ผู้เดียว และนิพพานภายหลังพุทธปรินิพพาน^{๒๐}

สรุปว่า พระมหากัจจายนเถระในขณะที่ท่านพร้อมด้วยบริวารที่ติดตามอีก ๗ คนได้ เดินทางถึงวัดพระเชตุวัน มหาวิหาร ตอนนั้นพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมโปรดชาวกรุงสวตถ์ที่อยู่พอดี ท่านพร้อมกับบริวารอีก ๗ คน จึงได้หยุดฟังพระธรรมเทศนาอยู่นอกที่ประชุม พอจบพระธรรมเทศนา ได้พิจารณาธรรมจนเกิดความรู้แจ้งในอริยสัจ ๔ ได้บรรลุธรรมสำเร็จเป็นพระอรหันต์

๓.๕.๑ วิจัยหลักปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรมของพระมหากัจจายนเถระ

จากการศึกษาการบรรลุธรรมของพระมหากัจจายนเถระ และในบทที่ ๒ หลักปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท หลักการปฏิบัติหรือแนวทางในการปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรมอันเป็นจุดหมายสูงสุดในพุทธศาสนาเถรวาทมีอยู่ด้วยกัน ๔ วิธีคือ ๑) วิปัสสนามีสมณะนำหน้า ๒) สมณะมีวิปัสสนานำหน้า ๓) สมณะและวิปัสสนาเข้าคู่กัน และ ๔) วิธีปฏิบัติเมื่อจิตถูกชักให้เขวด้วย ธรรมุทธัจจ ด้วยวิธีหรือหลักการปฏิบัติเพื่อบรรลุธรรมทั้ง ๔ ประการนี้ จากการศึกษาผู้วิจัยพบว่า พระมหากัจจายนเถระ ท่านได้บรรลุถึงอรหัตผลด้วยวิธีปฏิบัติแบบสมณะมีวิปัสสนานำหน้า

การเจริญวิปัสสนาภาวนาเป็นการเจริญสติปัญญาอันเป็นแก่นแท้ของพุทธศาสนาเถรวาทซึ่ง ถือกำเนิดเกิดจากอุปนิสัยแห่งองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ได้ตรัสรู้อริยสัจ ๔ ด้วยการเจริญ วิปัสสนาเป็นที่สุด ผู้ใดก็ตามยอมทำให้แจ้งอรหัตด้วยมรรคครบทั้ง ๔ ประการ หรือมรรคใดมรรคหนึ่งใน บรรดามรรค ๔ ประการนี้ มีคำอธิบายเกี่ยวกับการปฏิบัติตามหลักสติปัญญา ๔ โดยท่านพระสารีบุตร นำพระสูตรมาแสดงเป็นอุทเทสไว้ในยุคนั้นทถกถา ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิตามรรค^{๒๑} มีการเจริญวิปัสสนา ภาวนาไว้ ๔ ประการ ดังนี้

๑) คัมภีร์ปฏิสัมภิตามรรค กล่าวการเจริญวิปัสสนามีสมณะนำหน้า ไว้ว่าเบื้องต้นจิตมี อารมณ์เป็นหนึ่งเดียว ไม่ฟุ้งซ่าน เป็นสมาธิ ด้วยอำนาจเนกขัมมะ (ความสลัดออก ไม่โลภ ไม่พัวพันอยู่

^{๑๘} วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๒/๓๗.

^{๑๙} ปัญญา ใช้บางยาง, ๘๐ พระอรหันต์ (ฉบับสมบูรณ์), หน้า ๘๒๖.

^{๒๐} พระมหาสนธิ์ สนติกโร (เกษมญาติ), “การศึกษาบทบาทของพระมหากัจจายนเถระในการเผยแผ่ พระพุทธศาสนา”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช วิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ก.

^{๒๑} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑/๔๑๓.

ในกาม) กิติ ด้วยอำนาจอภัยบาท (คิดเมตตา) กิติ อาโลกสัญญา (ทำใจนึกถึงแสงสว่าง ไม่หวัง
 เห่ง) กิติ อวิกเขปะ (ความไม่ฟุ้งซ่านปราศจากอุทธัจจะ) กิติ ธรรมวัตถาน (การกำหนดข้อธรรมซึ่ง
 ทำให้ไม่มีวิจิกิจฉา) กิติ ญาณ (ความรู้) กิติ ปราโมทย์ (ความชื่นใจ) กิติ ด้วยอำนาจปฐมฌาน ทุตติยาน
 ตติยาน จตุตถฌาน ด้วยอำนาจอากาศาณัญญายตนสมาบัติ วิญญาณัญญายตนสมาบัติ อากิญจัญญายตน
 สมาบัติ วิญญาณัญญายตนสมาบัติ อากิญจัญญายตนสมาบัติ เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ ด้วยอำนาจ
 กสิณ ๑๐ อนุสสติ ๑๐ อสุภะ ๑๐ หรือปฏิบัติต่าง ๆ เกี่ยวกับอานาปานสติ ๓๒ ประการ ไม่ว่าจะอย่างใด
 อย่างหนึ่งก็ตาม เกิดปัญญามองเห็นแจ้งซึ่งธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นแล้วในสมาธินั้น ๆ ว่าเป็นของไม่เที่ยง
 เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา อย่างนี้ สมณะจึงมีก่อน วิปัสสนามีภายหลัง หรือเรียกว่า สมณุปพพังคม
 วิปัสสนา^{๒๒} อรรถกถาอธิบายไว้ว่า ผู้ปฏิบัติทำสมณะ คือ สมาธิให้เกิดขึ้นก่อนจะเป็นอุچارสมาธิหรือ
 อัปนาสมาธิก็ได้ จากนั้นจึงพิจารณาสมณะ หรือสมาธินั้นกับธรรมทั้งหลายอื่น ๆ ที่ประกอบรวมกันกับ
 สมาธินั้นให้เห็นสภาวะที่เป็นของไม่เที่ยง เป็นต้น จนทำให้อริยมรรคเกิดขึ้น

๒) คัมภีร์ปฏิสัมภิตามรรค กล่าวการเจริญสมณะมีวิปัสสนานำหน้า^{๒๓} ไว้ว่า วิปัสสนาใช้
 ปัญญาพิจารณาเห็นสิ่งต่าง ๆ ตามสภาวะโดยความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ครั้นแล้วจิตเกิด
 ความปล่อยวางธรรมทั้งหลายที่เกิดในวิปัสสนานั้น ยึดเอาภาวะปล่อยวางนั้นเป็นอารมณ์ จิตจึงมีภาวะ
 อารมณ์เป็นหนึ่งเดียวไม่ฟุ้งซ่าน เป็นสมาธิ อย่างนี้วิปัสสนาจึงมีก่อน สมณะมีภายหลัง หรือเรียกว่า
 วิปัสสนาปุพพังคมสมณะ

๓) คัมภีร์ปฏิสัมภิตามรรค กล่าวการเจริญสมณะและวิปัสสนาเข้าคู่กันไว้ว่าผู้เจริญสมณะ
 และวิปัสสนาคู่กันไป ด้วยอาการ ๑๖ อย่าง^{๒๔} คือ

๑. ด้วยมีสภาวะเป็นอารมณ์
๒. ด้วยมีสภาวะเป็นโคจร
๓. ด้วยมีสภาวะละ
๔. ด้วยมีสภาวะสละ
๕. ด้วยมีสภาวะออก
๖. ด้วยมีสภาวะหลีกออก
๗. ด้วยมีสภาวะเป็นธรรมละเอียด
๘. ด้วยมีสภาวะเป็นธรรมประณีต
๙. ด้วยมีสภาวะหลุดพ้น
๑๐. ด้วยมีสภาวะไม่มีอาสวะ
๑๑. ด้วยมีสภาวะเป็นเครื่องข้าม
๑๒. ด้วยมีสภาวะไม่มีนิमित
๑๓. ด้วยมีสภาวะมีปณิหิตะ

^{๒๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย, พิมพ์ครั้งที่ ๓๖, (กรุงเทพมหานคร:
 สำนักพิมพ์ผลิธัมม์, ๒๕๕๕), หน้า ๔๔๕.

^{๒๓} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔/๔๑๘.

^{๒๔} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๕/๔๑๙.

๑๔. ด้วยมีสภาวะเป็นสุญญตะ
 ๑๕. ด้วยมีสภาวะมีรสเป็นอย่างเดียวกัน
 ๑๖. ด้วยมีสภาวะเป็นคู่กันไม่ล่วงเลยกัน

โดยอรรถแห่งอารมณ์ เป็นต้น ตัวอย่างเช่น เมื่อละอุทัจจะ (ความฟุ้งซ่าน) ก็เกิดสมาธิ คือ ภาวะที่จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่งเดียว ไม่ฟุ้งซ่าน อันมีนิโรธเป็นอารมณ์ เมื่อละอวิชชาที่เกิดวิปัสสนา คือ การตามรู้เห็นแจ้งอันมีนิโรธเป็นอารมณ์อย่างนี้ ทั้งสมณะและวิปัสสนาจึงมีหน้าที่เดียวกัน เป็นคู่กัน ไม่เกินกันโดยอรรถแห่งอารมณ์ ตัวอย่างเช่นในการเห็นแจ้งด้วยอำนาจสมาบัติ และอำนาจองค์ฌานของท่านพระสารีบุตรในอนุตตปฐสูตร^{๒๕} การเจริญวิปัสสนาสมณะและวิปัสสนาเข้าคู่กันมาซึ่งเป็นการเห็นแจ้งธรรมตามลำดับบท ตั้งแต่ปฐมฌานตลอดจนบรรลุมรรคผล

๔) คัมภีร์ปฏิสัมภิตามรรค หรือเรียกว่า ธัมมุตัจจวิคคหิตมานัส วิธีปฏิบัติเมื่อจิตเขว เพราะธรรมูทัจจ ได้แก่ วิปัสสนูปกิเลส คือ อุปกิเลสแห่งวิปัสสนา ๑๐ อย่าง กล่าววิธีการปฏิบัติเมื่อจิตถูกชักให้เขวด้วยธรรมูทัจจไว้ว่า เมื่อผู้ปฏิบัติมนสิการโอกาส โดยความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา โอกาสย่อมเกิดขึ้น เพราะนึกถึงโอกาสนั้น ความฟุ้งซ่านเป็นอุทัจจะ ผู้ปฏิบัติมีใจถูกอุทัจจะกั้นไว้ ย่อมไม่รู้ชัดความปรากฏโดยความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ตามความเป็นจริง ดังนั้น จึงเรียกว่า มีจิตถูกชักให้เขวไปด้วยธรรมูทัจจ^{๒๖}

เมื่อมนสิการโดยความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ญาณ (ความรู้) ปีติ (ความอิ่มใจ) ปัสสัทธิ (ความสงบกายสงบใจ) สุข (ความสุข) อธิโมกษ์ (ความน้อมใจเชื่อ) ปัคคหะ (ความเพียรที่พอดี) อุပ္ภูฐาน (สติแก่กล้า) อุเบกขา (มีใจเป็นกลาง) นิกันติ (ความตั้งใจ) ย่อมเกิดขึ้นเพราะถึงนิกันติ เป็นต้นนั้นว่า “นิกันติเป็นธรรม” (เข้าใจว่า เป็นมรรค ผล หรือนิพพาน) เพราะนึกถึงนิกันตินั้นความฟุ้งซ่านเป็นอุทัจจะ ผู้ปฏิบัติมีใจถูกอุทัจจะกั้นไว้ ย่อมไม่รู้ชัดความปรากฏโดยความไม่เที่ยงเป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ตามความเป็นจริง ดังนั้นจึงเรียกว่า มีจิตถูกชักให้เขวไปด้วยธรรมูทัจจ

เมื่อมนสิการรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาน จักขุ ชรา และมรณะ โดยความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา โอกาสย่อมเกิดขึ้น ญาณย่อมเกิดขึ้นนิกันติย่อมเกิดขึ้น ผู้ปฏิบัติถึงนิกันติเป็นต้นนั้นว่า “นิกันติเป็นธรรม” เพราะนึกถึงนิกันตินั้น ความฟุ้งซ่านเป็นอุทัจจะ ผู้ปฏิบัติมีใจถูกอุทัจจะกั้นไว้ ย่อมไม่รู้ชัดชราและมรณะซึ่งปรากฏโดยความเป็นอนัตตา ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ตามความเป็นจริง ดังนั้นจึงเรียกว่า มีจิตถูกชักให้เขวไปด้วยธรรมูทัจจในเวลาที่ยึดตั้งมั่นสงบอยู่ภายใน จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่งเกิดขึ้น ตั้งมั่นอยู่ มรรคก็เกิดแก่ผู้ปฏิบัติขึ้นได้

วิธีปฏิบัติที่จะให้จิตตั้งมั่นสงบเป็นสมาธิได้ คือ ต้องกำหนดด้วยปัญญารู้เท่าทันฐานะทั้ง ๑๐ มีโอกาส เป็นต้น ฐานะในที่นี้ หมายถึง วิปัสสนูปกิเลส ๑๐ ซึ่งเป็นเหตุให้จิตกวัดแกว่งหวั่นไหวเหล่านี้ เมื่อรู้เท่าทันแล้วก็ย่อมเป็นผู้ฉลาดในธรรมูทัจจ ย่อมไม่ถึงความหลงใหล จิตก็จะไม่หวั่นไหว จะบริสุทธิ์ ไม่เศร้าหมอง ไม่ฟุ้งซ่าน ภาวนาก็จะไม่เสื่อมเสีย ไม่เคลื่อน อย่างนี้เรียกว่า วิธีปฏิบัติเมื่อจิตถูกชักให้เขวด้วยธรรมูทัจจ

^{๒๕} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๙๓/๑๑๐.

^{๒๖} ข.ป. (ไทย) ๓๑/๖/๔๒๕.

สรุปว่า อ้างอิงจากหลักฐานตามพระไตรปิฎกในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค ด้วยวิธีหรือหลักการปฏิบัติเพื่อบรรลุธรรมทั้ง ๔ ประการนี้ จากการศึกษาวิจัยพบว่า พระมหากัจจายนเถระท่านได้บรรลุถึงอรรถผลด้วยวิธีปฏิบัติแบบสมณะมีวิปัสสนานำหน้า^{๒๗} เนื่องจากเพราะท่านเดินทางไปเฝ้าพระพุทธเจ้าตามพระบัญชาของพระเจ้าจันตปัชโชต เพื่อทูลอาราธนาพระพุทธเจ้าให้เสด็จมายังเมืองอุชเชนี ครั้นไปถึง พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมให้ท่านฟังพร้อมกับบริวารอีก ๗ คน ท่านและบริวารเจริญวิปัสสนาพิจารณาพระธรรมเทศนาเกิดความรู้อัจฉริยะได้บรรลุอรรถผล พร้อมกับเวลาที่พระองค์ทรงแสดงธรรมจบ แล้วทูลขอบวช ทรงประทานการบวชให้ด้วยวิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทา เพราะเหตุที่ท่านพร้อมด้วยบริวารพิจารณาตามพระธรรมเทศนา เบื้องแรกนั้นในการปฏิบัติวิปัสสนาใช้ปัญญาพิจารณาเห็นสิ่งต่าง ๆ ตามสภาวะโดยความไม่เที่ยง เป็นต้น ครั้นแล้วจิตเกิดความปล่อยวางธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นในวิปัสสนาญาณนั้น ยึดเอาภาวะปล่อยวางนั้นเป็นอารมณ์ จิตจึงมีภาวะอารมณ์เป็นหนึ่งเดียวไม่ฟุ้งซ่านเป็นสมาธิ อย่างนี้วิปัสสนาจึงมีก่อน สมณะมีภายหลัง หรือเรียกว่า วิปัสสนาบุพพังคมสมณะ

๓.๕.๒ วินิจฉัยการบำเพ็ญบารมีในอดีตและชาติภูมิปัจจุบันของพระมหากัจจายนเถระ

ในหัวข้อนี้จะกล่าวถึงการบำเพ็ญบารมี ซึ่งเกิดจากการสั่งสมกรรมดีในระหว่างบำเพ็ญบารมีเพื่อให้บรรลุเป้าหมายนั้น ๆ ในอนาคต จนบรรลุธรรมขั้นสูงสุดในพุทธศาสนาเถรวาทที่มีปรากฏหลักฐานในคัมภีร์พระไตรปิฎก และอรรถกถานั้น ท่านได้สร้างกุศลสั่งสมบารมี และตั้งความปรารถนา กับพระพุทธเจ้าพระองค์ก่อน ๆ เช่น บำเพ็ญบารมีในสมัยพระปทุมุตตรพุทธเจ้า พระสุเมธพุทธเจ้า พระกัสสปพุทธเจ้า ตลอดจนถึงพระโคตมพุทธเจ้า และอรรถกถาชาดกได้กล่าวบุพพจริยาของพระมหากัจจายนเถระในสมัยที่ท่านยังสร้างบารมี ท่านได้บังเกิดร่วมกับพระพุทธเจ้าขณะที่ทรงยังเป็นพระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมีเพื่อตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณอยู่ ดังมีเรื่องราวปรากฏในกัฐธรรมชาดก สรรงคชาดก อินทริยชาดก และเวสสันดรชาดก

ประวัติของพระมหากัจจายนเถระในด้านการบำเพ็ญบารมี ถ้านับย้อนไปในอดีตชาติและชาติภูมิปัจจุบันตามที่ปรากฏในคัมภีร์ต่าง ๆ ของพุทธศาสนาเถรวาท โดยเฉพาะในพระไตรปิฎกที่มีหัวข้อและรายละเอียดไว้เบื้องต้นอันมีเนื้อหาประวัติ ความเป็นมา การบำเพ็ญบารมีก่อนที่จะมาเป็นมหาอสีตีสาวกูปหนึ่งของพระสมณโคตมพุทธเจ้าได้นั้น ท่านต้องบำเพ็ญบารมีต่าง ๆ มาหลายภพชาติ ทั้งนี้เพื่อเป้าหมายอันสูงสุดในพุทธศาสนา ดังตามที่ท่านได้ปรารถนา และบำเพ็ญบารมีไว้ในสมัยปทุมุตตรพุทธเจ้า พระสุเมธพุทธเจ้า พระกัสสปพุทธเจ้า พระโคตมพุทธเจ้า และร่วมกับพระโพธิสัตว์ในชาดกต่าง ๆ

สรุปว่า การสั่งสมการบำเพ็ญบารมีของพระมหากัจจายนเถระ คือการสั่งสมบุญกุศล เพราะคำว่า บารมี เป็นความดี ความรู้พิเศษ เครื่องเติมเต็ม สิ่งที่ควรรักษาสิ่งที่ควรสั่งสม และสิ่งที่ควรอบรมให้เกิดความบริบูรณ์ในตน โดยบารมีดังกล่าวมีทั้งหมด ๑๐ ประการ ได้แก่ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา และอุเบกขา ซึ่งมีอยู่ ๓ ระดับ คือ ระดับต้น ระดับกลาง และระดับสูงสุด รวมกันเป็น ๓๐ ประการ แม้แต่พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า

^{๒๗} บรรจบ บรรณรุจิ, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องพระอสีตีสาวกกับการบรรลุธรรม”, *วิทยานพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๑๑๔.

พระอัครสาวก พระมหาสาวกและพระอรหันต์สาวกทั้งหลายก็ต้องบำเพ็ญให้บริบูรณ์จึงจะสามารถบรรลุธรรมได้ จากหลักฐานทางคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท มีปรากฏประวัติและการบำเพ็ญบารมีของพระมหากัจจายนเถระที่เด่นชัดมีอยู่ ๔ กาล คือพระปฐมุตตรพุทธเจ้า สุเมธะพุทธเจ้า กัสสปะพุทธเจ้าและได้เกิดร่วมกับพระโพธิสัตว์จนถึงสมัยของพระสมณโคดมพุทธเจ้า

๓.๕.๓ วินิจฉัยปฏิปทาการบรรลุธรรมของพระมหากัจจายนเถระ

ปฏิปทาของการบรรลุธรรม หรือแนวทางปฏิบัติในการดำเนินให้ถึงจุดมุ่งหมายสูงสุดคือการบรรลุธรรมจนถึงขั้นบรรลุอรหัตผลในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท นอกจากสัมพันธ์อยู่กับอุปนิสัยฝ่ายกุศลของแต่ละบุคคลผู้บรรลุธรรมว่าแก่กล้าเพียงใดแล้ว ยังขึ้นอยู่กับการได้ศึกษาธรรมและวิธีปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรมที่สอดคล้องกันอีกด้วย เพราะจุดมุ่งหมายของการศึกษาธรรมก็เพื่อทำศีลสมาธิ และปัญญาให้บริบูรณ์ ซึ่งการจะทำศีล สมาธิ ปัญญาให้บริบูรณ์ได้นั้นจะต้องอาศัยการปฏิบัติสมณะและวิปัสสนาเป็นหลักสำคัญสนับสนุนให้ปฏิบัติธรรมบรรลุตามเป้าหมาย พระมหากัจจายนเถระได้บำเพ็ญบารมีมาตามลำดับจนบรรลุธรรมขั้นสูงสุดสำเร็จเป็นพระอรหันต์พร้อมปฏิสัมภิทาญาณ ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ ด้วยการส่งกระแสจิตตามพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า ทรงประทานให้ตำแหน่งเอตทัคคะด้านขยายธรรมอธิบายเนื้อความภาษิตธรรมโดยย่อให้พิสดารได้

พระมหากัจจายนเถระเป็นผู้มีวัตรปฏิบัติอันดีงาม ใฝ่ใจอยู่ในกรรมฐานมีวิหารธรรมอันสงบอันปฏิปทาของพระอรหันต์สาวกทั้งหลาย วัตรปฏิบัติของพระมหากัจจายนเถระได้ทำมานำให้เกิดขึ้นด้วยอำนาจกายคตาสติกรรมฐานมาก่อน ดังในแห่งกัจจายนสูตร^{๒๘} ว่าด้วยพระมหากัจจายนะคัมภีร์ขุททกนิกาย อุทาน แสดงไว้ว่า

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ที่นครสาวัตถี พระมหากัจจายนเถระ กลับจากบิณฑบาตแล้ว ภายหลังการฉันอาหารท่านก็เข้าไปสู่พระวิหาร ทำวัตรแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ก็นั่งเข้าสมาบัติต่าง ๆ อยู่ในที่พักกลางวัน จนตลอดส่วนแห่งวัน ครั้นถึงเวลาเย็นท่านก็ออกไปสู่ท่ามกลางวิหาร ขณะนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ในพระคันธกุฎี ท่านเห็นว่า เวลานี้ไม่ใช่เวลาที่จะเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ท่านจึงได้กำหนดเวลาอันสมควรไว้แล้ว จึงเข้าสมาบัติอยู่ที่โคนต้นไม้แห่งหนึ่งในที่ใกล้พระคันธกุฎี ได้ยินว่าพระมหาเถระเจ้าได้ทำมานำให้เกิดขึ้นด้วยอำนาจกายคตาสติกรรมฐานมาก่อน และกระทำกายคตาสติกรรมฐานนั้นให้เป็นที่ตั้งแล้วเจริญวิปัสสนาต่อ โดยมีกายานุปัสสนาสติปัญญาเป็นประธาน แล้วก็ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ ต่อมาภายหลังพระมหาเถระเจ้าก็เข้ามานั้นโดยมากออกจากสมาบัติแล้วก็เข้าผลสมาบัติอันเกิดจากวิปัสสนา ในคราวนั้นพระพุทธองค์ได้ทอดพระเนตรเห็นพระมหาเถระเจ้า ทรงพิจารณาและทรงทราบถึงการเข้าสมาบัติของพระมหาเถระเจ้า ซึ่งทำมานำที่ได้ด้วยอำนาจสติปัญญาภาวนา ให้เป็นที่ตั้งโดยอาการทั้งปวง จึงทรงเปล่งอุทาน ปรรากกรรมฐานอันเป็นที่ตั้งของพระมหาเถระเจ้า มีความว่า ผู้ใดพึงตั้งกายคตาสติไว้แล้วเนื่อง ๆ ในกาลทุกเมื่อว่าอะไร ๆ อันพ้นจากชั้นปัญญาจักไม่พึงมี อะไร ๆ ที่ชื่อว่าตนอันพ้นจากชั้นไม่พึงมี และอะไร ๆ ที่เนื่องในตมจักไม่มีแก่เรา บุคคลผู้นั้นมีปกติอยู่ด้วยอนุปปุพพิหาร ตามเห็นอยู่ในสังขารนั้น พึงข้ามค้นหาได้ โดยการเกิดขึ้นแห่งอริยมรรค แล ฯ และในเรื่องท่านปรณินิบัติพระศาสดา เวลาว่างก็เข้าสมาบัติ สมัยหนึ่ง

^{๒๘} ขุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๖๘/๓๑๖.

พระมหากัจจายนเถระเที่ยวบิณฑบาตในกรุงสาวัตถี กลับแล้วฉัน จากนั้นท่านเข้าเฝ้าทำวัตรปฏิบัติแด่ พระผู้มีพระภาคเจ้า เสร็จแล้วไปนั่งพักกลางวันที่พักกลางวัน เข้าอยู่สมาบัติต่าง ๆ ตลอดวันถึงเวลา เที่ยงก็ออกจากที่พักแต่ยังเห็นว่า พระศาสดาอยู่ในพระคันธกุฎี ไม่ใช่เวลาจะเข้าเฝ้าท่านก็กำหนดเวลา ออกแล้วเข้าสมาบัติอยู่ที่โคนไม้แห่งหนึ่ง ท่านนั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง มีกายคตาสติมั่นดีแล้วเฉพาะ หน้าในภายใน พระพุทธเจ้าทอดพระเนตรเห็นแล้วทรงเปล่งอุทานว่า ผู้ใดพึงตั้งกายคตาสติไว้มั่นแล้ว บ่อย ๆ ในกาลทุกเมื่อว่า อะไร ๆ จะพ้นจากชั้น ๕ (ชั้นรูปฌายะ) ไม่พึงมี อะไร ๆ ที่ชื่อว่า เป็นของ เราก็ก่อนไม่พึงมี อะไร ๆ ที่ชื่อว่า ตนอันจะพ้นจากชั้น ๕ ไม่มี และอะไร ๆ ที่เนื่องในตนจะไม่มีแก่เรา ผู้นั้นมี ปกติอยู่ด้วยอนุปปพวิหารตามเห็นอยู่ในสังขารนั้น พึงข้ามตัณหาได้โดยกาลเกิดขึ้นแห่งอริยมรรค^{๒๙}

อรรถกถาเล่าว่า ตอนที่ท่านบรรลุพระอรหัตต์นั้น พระมหากัจจายนเถระนี้ทำสมาธิให้ เกิดขึ้น โดยท่านเริ่มในกายคตาสติกรรมฐานก่อน^{๓๐} จากนั้นท่านทำสมาธินั้นให้เป็นบาทเจริญวิปัสสนา ตามแนวภิกษุปฏิบัติปฏิฐานแล้วบรรลุพระอรหัตต์ผล กาลต่อมาท่านก็เข้าสมาธินี้แหละออกแล้ว พิจารณาเห็นโดยประการนั้น และเข้าผลสมาบัติ

พระสุตตันตปิฎก ปรมัตถทีปนี อรรถกถา ขุททกนิกาย อุทานวรรณา ในอรรถกถา มหากัจจายนสูตร มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ อชมตต ศัพท์นี้ ในบทว่า อชมตต นี้มาในอรรถว่า เกิดภายใน ในประโยคมีอาทิว่า อายุตนะภายใน ๖ ดังนี้

มาในอรรถว่า เกิดในตนในประโยคมีอาทิว่า ธรรมทั้งหลาย เกิดในตน หรือตามเห็นภายใน กายภายในตน มาในอรรถว่า เป็นภายในแห่งอารมณ์ ในประโยคมีอาทิว่า เพราะไม่มนสิการถึงนิमितทั้ง ปวง ภิกษุเข้าถึงสุญญตะอันเป็นภายในอยู่อธิบายว่า ในตำแหน่งที่เป็นใหญ่ จริงอยู่ ผลสมาบัติ ชื่อว่า เป็นฐานอันใหญ่ของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

มาในอรรถว่า เป็นภายในแห่งโคจรในประโยคมีอาทิว่า อานนท ภิกษุนั้น พึงตั้งจิตไว้ ด้วยดี เฉพาะภายใน ในสมาธินิमित อันเป็นเบื้องต้นนั้นเท่านั้น. แม้ในที่นี้ ท่านพึงเห็นว่ามา ในอรรถว่า มีโคจรเป็นภายในนั่นเอง เพราะฉะนั้นท่านจึงกล่าวว่า บทว่า อชมตต ได้แก่ ในอารมณ์กัมมัฏฐาน อันเป็นอารมณ์ภายใน

บทว่า ปริมุข แปลว่า ตรงหน้า บทว่า สุปุสฺสิตาย ได้แก่ มีสติไปในกายอันตั้งมั่นด้วยดี ก็ใน ที่นี้ ท่านกล่าวถึงสมาธิ โดยยกสติขึ้นเป็นประธาน. ท่านกล่าวคำอธิบายไว้ดังนี้ว่า ภิกษุเข้าสมาธินั้นเป็น ภายใน คืออันยิ่งที่ตนได้ โดยภิกษุปฏิบัติปฏิฐาน ก็พระเถระนี้ เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ อยู่ ณ กรุงสาวัตถีวันหนึ่ง เที่ยวบิณฑบาต ณ กรุงสาวัตถี กลับจากบิณฑบาตภายหลังฉันอาหารเสร็จ แล้วเข้าไปสู่วิหาร แสดงวัตรแด่พระผู้มีพระภาคเจ้า นั่งพักผ่อนในที่พักกลางวัน ยับยั้งอยู่ด้วยสมาบัติ ต่าง ๆ ตลอดวัน ในเวลาเย็นหึ่งลงสู่ท่ามกลางวิหาร เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งที่พระคันธกุฎี จึงคิดว่า นี่ไม่ใช่เวลาที่เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าก่อน กำหนดเวลาแล้วนั่งเข้าสมาบัติดังกล่าวแล้วที่ โคนต้นไม้แห่งหนึ่งไม่ไกลแต่พระคันธกุฎี พระศาสดาประทับนั่งในพระคันธกุฎีนั้นเอง ทอดพระเนตร เห็นเรอนั่งอยู่อย่างนั้น

^{๒๙} ปัญญา ใช้บางยาง, ๘๐ พระอรหัตต์ (ฉบับสมบูรณ), หน้า ๘๔๐.

^{๓๐} ขุ.อ.อ (ไทย) ๑/๖๘/๔๖๕-๔๖๘.

ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า เตน โข ปน สมเยน อายสฺสามหากจายโนฯเปฯ สุภฺภูติตาย
 ดังนี้ เป็นต้น บทว่า เอตมตถ วิทิตฺวา ความว่า พระองค์ทรงทราบโดยอาการทั้งปวง ถึงการทำน
 พระมหากัจจानเถระ เข้าฌานที่ตนบรรลุด้วยสติปัญฺฐานภาวนาให้เป็นบาท แล้วจึงทรงเปล่งอุทานนี้
 อันแสดงถึงความนั้น

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยสฺส ลียา สพฺพทา สติ สตฺต กายคตาอุภฺภูติตา ความว่า สติอัน
 ไปแล้วในกายทั้งสองอย่าง โดยความต่างแห่งนามและรูป คือมีกายเป็นอารมณ์ พึงเป็นคุณชาตอัน
 ภิกษุใด ผู้เริ่มบำเพ็ญวิปัสสนาดำรงไว้ด้วยอำนาจความพยายามอันเป็นไปติดต่อเนื่อง ๆ ไม่ขาดสาย
 โดยพิจารณาลักษณะ มีอนิจจลักษณะ เป็นต้น แห่งอุปาทานชั้น ๕ ในกาลทั้งหมด โดยแบ่งวันหนึ่ง
 ออกเป็น ๖ ส่วน เล่ากันว่า ท่านพระมหากัจจานะนี้ ยังมานให้บังเกิด โดยกายคตาสติก็มีภฺฐาน
 ก่อน แล้วกระทำมานนั้นให้เป็นบาท เริ่มตั้งวิปัสสนา โดยมุข คือกายานุปัสสนาสติปัญฺฐานแล้ว บรรลุ
 พระอรหัต ถึงในกาลต่อมา โดยมากท่านเข้าฌานนั้นนั่นแหละออกแล้ว พิจารณาเห็นโดยประการนั้น
 นั้นแล แล้วเข้าผลสมาบัติ พระศาสดาเมื่อทรงแสดงวิธีที่เป็นเหตุให้ท่านบรรลุพระอรหัต จึงตรัสว่า ผู้ที่
 มีสติในกาลทุกเมื่อพึงตั้งกายคตาสติไว้ติดต่อกัน เพื่อจะให้อาการที่กายคตาสตินั้นปรากฏแจ่มชัดจึง
 ตรัสว่า กิเลสกรรมอันพ้นจากชั้นปัญจก ไม่พึงมี กิเลสกรรมที่ชื่อว่า เป็นของเรา ไม่พึงมี กิเลสกรรมที่
 ชื่อว่าตนอันพ้นจากชั้นจกไม่มี และกิเลสกรรมที่เนื่องในตน จกไม่มีแก่เรา ดังนี้ ความข้อนั้น เมื่อว่า
 โดยพิจารณา พึงทราบโดยเป็น ๒ ส่วน คือด้วยส่วนเบื้องต้น ๑ ด้วยขณะพิจารณา ๑ ใน ๒ อย่างนั้น
 พึงทราบโดยส่วนเบื้องต้นก่อน

บทว่า โน จสฺสโน จ เม ลียา ความว่า หากว่า ในอดีตกาล กิเลสกรรมของเราไม่พึงมีไซ้
 ในกาลอันเป็นปัจจุบันนี้ อตภาพนี้ จะไม่พึงมีแก่เรา คือไม่พึงเกิดแก่เรา ก็เพราะเหตุที่กรรมและกิเลส
 ได้มีแก่เราในอดีตกาล ฉะนั้นอตภาพของเราในบัดนี้ ซึ่งมีกรรมกิเลสนั้นเป็นเครื่องหมาย ย่อมเป็นไป
 บทว่า น ภวิสฺสติ น จ เม ภวิสฺสติ ความว่า ในอตภาพนี้ เพราะปราศจากกรรมอันเป็นปฏิปักษ์นั้นและ
 กิเลสกรรม จกไม่มี คือจกไม่เกิดแก่เรา และวิปากวฺฏฺในอนาคต จกไม่มี คือจกไม่เกิดแก่เรา ในกาลทั้ง
 ๓ ดังกล่าวมาแล้วนี้ ชั้นปัญจกคืออตภาพของเราอันมีกรรมกิเลสเป็นเหตุไม่ใช่มิผู้ยิ่งใหญ่เป็นต้น
 เป็นเหตุ เป็นอันท่านประกาศ ถึงการเห็นนามแลรูปพร้อมทั้งปัจจัยว่า ของเรา ฉนฺใด ของสัตว์ทั้งปวง
 ก็ฉนนั้น แต่เมื่อว่าโดยเวลาพิจารณา พึงทราบความดังต่อไปนี้

บทว่า โนจสฺส โน จ เม ลียา ความว่า เพราะเหตุที่เบญจขันธ์นี้ ชื่อว่าไม่เที่ยงเพราะมีแล้ว
 กลับไม่มี ชื่อว่าเป็นทุกข์ เพราะอรรถว่าถูกความเกิดและความดับบีบคั้นเนื่องๆ ชื่อว่าอนตตาเพราะ
 อรรถว่า ไม่เป็นไปในอำนาจถ้าเมื่อเป็นอย่างนั้น สภาวะบางอย่างที่ชื่อว่าอตตานี้ ที่พ้นไปจากเบญจ
 ขันธ์ก็ไม่มี คือไม่พึงมี ไม่พึงเกิด เมื่อเป็นเช่นนั้น เบญจขันธ์บางอย่างที่ชื่อว่า เป็นของเราไม่พึงมีแก่เรา
 ไม่พึงเกิดแก่เรา จริงอยู่เมื่ออตตามีสิ่งที่เกิดในตนก็พึงมี เหมือนอย่างว่านามรูปนี้ที่เกิดในตนจักสูญไป
 ในปัจจุบัน และในอดีต ฉนฺใด สภาวะอะไร ๆ ที่ชื่อว่า เป็นอตตาที่พ้นไปจากขันธ์ ก็ฉนนั้น จกไม่มี จก
 ไม่เกิดแก่เรา คือจกไม่มี จกไม่เกิดแก่เราในอนาคต ต่อจากนั้นแล เบญจขันธ์นี้อะไร ๆ อันเป็นที่ตั้งแห่ง
 ความกังวล จกไม่มีแก่เรา คือธรรมชาติอะไร ๆ ที่เกิดในตน จกไม่มีแก่เราแม้ในอนาคต ด้วยคำนี้
 พระองค์แสดงถึงความไม่มีสิ่งที่จะพึงถือว่าเรา และจะพึงถือว่าของเราเพราะไม่มีใน ๓ กาล ด้วยคำนั้น
 เป็นอันทรงประกาศสุญญตามิ ๔ เดือน

บทว่า อนุப்புพวิหารี ตตถ โส ความว่า เมื่อพระโยคาวจรตามเห็น ความเป็นของว่าง อันมีในตน ในสังขารนั้น ในกาลทั้ง ๓ ดัง พรรณนามาจะนี้ เมื่อวิปัสสนาญาณ มีอุทัยพยุญาณเป็นต้นเกิดขึ้นโดย ลำดับ ชื่อว่าผู้มีธรรมเป็นเครื่องอยู่โดยลำดับ โดยอนุப்புพวิปัสสนาวิหารธรรม

บทว่า กาลเนว ตเร วิสตติก ความว่า พระโยคาวจรนั้น คือผู้ยังวิปัสสนาให้ถึงที่สุด ดำรงอยู่อย่างนี้ ชื่อว่าพึงข้ามค้นหา กล่าวคือค้นหาที่ชานไปในอารมณ์ต่าง ๆ เพราะสืบต่อวิภูษะ ๓ ทั้งสิ้น โดยเวลาที่ถึงความแก่กล้า โดยเวลาที่ภูษฐานคามินีวิปัสสนาสืบต่อด้วยมรรค และโดยเวลาที่อริยมรรคเกิดขึ้น อธิบายว่า พึงข้ามไปตั้งอยู่ ณ ฝั่งโน้นแห่งค้นหา นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงเปล่งอุทานอันแสดงถึงการที่ท่านพระมหากัจจายนะบรรลุพระอรหัต โดยอ้างถึงพระอรหัตผล ด้วยประการฉะนี้

องค์ธรรมที่สนับสนุนให้เกิดการบรรลุอรหัตผล จะมีหลายอย่างแต่ก็ไม่พ้นไปจากหลักการควบคุมสติหรือมหาสติปฏิฐาน ดังที่พระอาจารย์ภัททันตะ อาสภเถระกล่าวว่า ขึ้นชื่อว่าวิปัสสนาแล้ว ย่อมไม่แคล้วไปจากมหาสติปฏิฐานไปได้เลย ไม่พระพุทธานุภาพองค์ใดก็องค์หนึ่งของ ๔ องค์ ทางที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และพระอรหันต์ทั้งหลายได้อาศัยเป็นทางไปสู่พระนิพพาน^{๓๑} ความจริงแล้วในเรื่องที่ได้บรรลุธรรมขณะฟังธรรม หรือมีตัวอย่างเช่นในเรื่องอื่นทำนองเดียวกันนั้นเรื่องนี้ที่สันตติอำมาตย์ ลำพังการฟังธรรมอย่างเดียวโดยไม่กำหนดรูปนามในปัจจุบันขณะ ย่อมไม่อาจทำให้บรรลุธรรมได้ ท่านเหล่านั้นต้องกำหนดรูปนามในขณะนั้น แล้วบรรลุวิปัสสนาญาณชั้นต่าง ๆ เป็นพระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และอรหันต์ตามลำดับ การเจริญวิปัสสนาภาวนาที่พ้นจากการกำหนดรูปนาม หรือการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานที่พ้นจากหลักสติปฏิฐาน ๔ ไม่มีเลย ดังคัมภีร์อรรถกถาแสดงไว้ว่า ยสฺมา ปน กายเวทนาจิตตมเมสุ กญฺจิ รมฺมํ อนามสิตฺวา ภาวนา นาม นตฺถิ. ตสฺมา เตปิ อิมินาว มคเคน โสกปริเทเว สมตฺถิกนตฺถิ เวทิตพฺพา. อนึ่งขึ้นชื่อว่า ภาวนาย่อมไม่มีโดยมิได้กำหนดธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งในกองรูป เวทนา จิตและสภาวะธรรม ดังนั้นควรทราบว่ามีสันตติอำมาตย์และนางปฐาจาราได้ล่วงพ้นความเศร้าโศกและความคร่ำครวญด้วยหนทางคือสติปฏิฐานนี้^{๓๒}

ด้วยเหตุผลข้อความในคัมภีร์ดังกล่าวที่อ้างไว้นั้น ผู้วิจัยวินิจฉัยปฏิบัติภาวนาการบรรลุธรรมของพระมหากัจจายนเถระว่า วิธีการบรรลุธรรมแล้วสำเร็จเป็นพระอรหันต์ ท่านต้องกำหนดสภาวะอย่างใดอย่างหนึ่งในกองรูป เวทนา จิตและสภาวะธรรม ตามแนวทางของการเจริญสติปฏิฐาน ๔ นั้นเอง จึงสามารถบรรลุธรรมล่วงพ้นความเศร้าโศก และความคร่ำครวญได้โดยสิ้นเชิง

แม้ว่าองค์ธรรมที่สนับสนุนช่วยให้การบรรลุอรหัตผลจะมีหลายอย่างก็ตาม แต่ก็ไม่พ้นไปจากสติปฏิฐาน ๔ กล่าวโดยด้วยวิธีการปฏิบัติกรรมฐานทั้ง ๒ อย่าง คือ สมถกรรมฐาน และวิปัสสนากรรมฐานแล้ว ผู้ปฏิบัติอาจเจริญสมถกรรมฐานก่อนแล้วจึงเจริญวิปัสสนา หรือเจริญวิปัสสนากรรมฐานก่อนแล้วเจริญสมถกรรมฐานทีหลัง หรืออาจเจริญทั้งสองอย่างควบคู่กันไปก็ได้ เพราะกรรมฐานทั้ง ๒ อย่างเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กัน และเป็นเหตุปัจจัยสนับสนุนแก่กันและกันเพื่อบรรลุจุดมุ่งหมายสูงสุดในพุทธศาสนาเถรวาท ซึ่งกล่าวได้ว่ามานุชโยมไม่มีแก่ผู้ไม่มีปัญญา ปัญญาที่ย่อมไม่มี

^{๓๑} พระอาจารย์ ภัททันตะอาสภเถระ, *แนวทางปฏิบัติวิปัสสนา*, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐), หน้า ๔๑.

^{๓๒} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), *วิปัสสนานัย เล่ม ๑*, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๕), หน้า ๓๐.

แก่ผู้ไม่มีมาน ผู้มีทั้งมาน และปัญญา นั้นแลจึงนับว่าอยู่ใกล้พระนิพพาน

จากการศึกษาวิจัยพบว่า พระมหากัจจายนเถระท่านได้บรรลุถึงอรหัตผลด้วยวิธีปฏิบัติแบบ สมณะมีวิปัสสนานำหน้า พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมให้ท่านฟังพร้อมกับบริวารอีก ๗ คน ท่านและ บริวารเจริญวิปัสสนาพิจารณาพระธรรมเทศนาเกิดความรู้แจ้งได้บรรลุอรหัตผล พร้อมกับเวลาที่ พระองค์ทรงแสดงธรรมจบ แล้วทูลขอบวช ทรงประทานการบวชให้ด้วยวิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทา เพราะ เหตุที่ท่านพร้อมด้วยบริวารพิจารณาตามพระธรรมเทศนา เบื้องแรกนั้นในการปฏิบัติวิปัสสนาใช้ ปัญญาพิจารณาเห็นสิ่งต่าง ๆ ตามสภาวะโดยความไม่เที่ยง เป็นต้น ครั้นแล้วจิตเกิดความปล่อยวาง ธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นในวิปัสสนาญาณนั้น ยึดเอาภาวะปล่อยวางนั้นเป็นอารมณ์ จิตจึงมีภาวะ อารมณ์เป็นหนึ่งเดียวไม่ฟุ้งซ่านเป็นสมาธิ อย่างนี้วิปัสสนาจึงมีก่อน สมณะมีภายหลัง หรือเรียกว่า วิปัสสนาปุพพังคมสมณะ

วิปัสสนาปุพพังคมสมณภวานานี้ ผู้เจริญสมณะอันมีวิปัสสนานำหน้าจนได้มรรคแล้วเสพ เจริญมรรคนั้น ทำให้มากจนละสังโยชน์ อนุสัยหมดสิ้นไป คัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค ยุคต้นทกกา สุตตันต นิทเทส ขยายความว่า เบื้องแรกเจริญวิปัสสนาก่อน โดยพิจารณาเห็นแจ้งชั้น ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณและอุปทานชั้น ๕ ว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เมื่อจิตมีความ ปล่อยวางธรรมทั้งหลายที่เกิดในวิปัสสนานั้นเองเป็นอารมณ์ จิตจะเกิดสภาวะเป็นเอกัคคตารมณ์ไม่ ฟุ้งซ่านเป็นสมาธิ คือ มีความตั้งมั่นอันเป็นส่วนแห่งการแทงตลอด ให้สมาธิเกิดในภายหลังด้วย ประการดังนี้ วิปัสสนาจึงมีก่อน สมณะมีภายหลัง^{๓๓} อย่างไรก็ตาม ไม่ว่าจะเจริญวิปัสสนาโดยมีสมณะ นำหน้า หรือเจริญสมณะโดยมีวิปัสสนานำหน้าก็ตาม เมื่อถึงขณะที่อริยมรรคเกิดขึ้น ทั้งสมณะและ วิปัสสนาจะต้องเกิดขึ้นด้วยกันอย่างควบคู่เป็นการแน่นอนเสมอไป ที่เป็นเช่นนี้ เพราะว่าโดยหลัก พื้นฐานแล้ว สมณะและวิปัสสนาก็คือองค์ของมรรคนั่นเอง วิปัสสนา ได้แก่ สัมมาทิฐิและสัมมา สังกัมปะ สมณะ ได้แก่ องค์มรรคที่เหลืออีก ๖ ข้อ ซึ่งเป็นธรรมดาอยู่แล้วที่องค์มรรคเหล่านี้จะต้อง เกิดขึ้นพร้อมกันในขณะบรรลุอริยมรรค^{๓๔}

การบรรลุธรรมจนสำเร็จเป็นพระอรหันต์ของพระมหากัจจายนเถระนั้น อดีตชาติในสมัย พระพุทธเจ้าปทุมุตตระ ได้เข้าไปในสำนักของพระพุทธองค์ เมื่อได้ฟังธรรมแล้วมีจิตเลื่อมใส ท่านต้อง เป็นผู้ที่สะสมอบรมเจริญปัญญา สะสมการสดับฟังพระธรรมจากพระพุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ มาเป็น ระยะเวลาที่ยาวนาน และต้องเป็นผู้ดำเนินตามทางที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้ คือ การอบรม เจริญอริยมรรค ถ้าไม่มีปัญญาแล้วก็ไม่สามารถบรรลุถึงความเป็นพระอรหันต์ได้เลย การบรรลุธรรม ที่ปัจจัยสนับสนุนของท่านจึงมีองค์ประกอบที่มีส่วนสำคัญ คือ ได้พบกับสัตบุรุษ คือ พระพุทธเจ้า ซึ่งใน คัมภีร์พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค ปรากฏข้อความไว้ว่า เพราะอาศัยพระพุทธเจ้าเป็น กัลยาณมิตรทำให้สามารถพ้นจากทุกข์ทั้งปวง เพราะพระพุทธเจ้าเป็นกัลยาณมิตรที่สมบูรณ์ด้วย คุณสมบัติทุกประการ^{๓๕} ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคปรากฏข้อความว่า ผู้ปฏิบัติวิปัสสนาที่เรียนจากสำนักของ พระพุทธองค์ถือว่าได้เรียนอย่างสมบูรณ์ เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานควรเรียนจากพระอรหันต์สาวก

^{๓๓} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔/๔๑๘-๔๑๙.

^{๓๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยายความ, หน้า ๔๔๗.

^{๓๕} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๒๙/๑๕๒.

๘๐ รูป เมื่อท่านทั้งหลายนิพพานแล้วควรเรียนจากผู้เชี่ยวชาญปิฎก ๓ ปิฎก ๒ ปิฎก ๑ หรือหาผู้เชี่ยวชาญในปิฎกไม่ได้อย่างน้อยควรเรียนจากสำนักผู้เป็นพหูสูต มีความเป็นกัลยาณมิตรแล้วเจริญวิปัสสนาจนสิ้นอาสวกิเลส^{๓๖}

เหตุแห่งการบรรลุธรรมในพุทธศาสนาเถรวาท ผู้ปฏิบัติธรรมจะต้องดำเนินไปตามไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา โดยต้องมีการอบรมจิตทั้งสมถะ และวิปัสสนา จนเกิดการพัฒนาจิต รู้แจ้ง ในช่วงระยะเวลาที่แตกต่างกันไปตามสภาพแวดล้อม การบรรลุธรรมในขณะที่ฟังธรรมมีปรากฏอยู่เป็นจำนวนมากในพระไตรปิฎก ที่พระพุทธรูปเจ้าทรงแสดงไปตามวาระจิตผู้ฟังจนสามารถบรรลุธรรมทันทีในขณะนั้น หรือฟังธรรมแล้วปฏิบัติตามก็บรรลุธรรมในภายหลัง ในคัมภีร์อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต มีปรากฏว่า

พระศาสดาหรือเพื่อนพรหมจารีผู้ตั้งอยู่ในฐานะครูบางรูป แสดงธรรมแก่ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เธอรู้แจ้งอรรถ รู้แจ้งธรรม ในธรรมนั้น ตามที่ศาสดาหรือเพื่อนพรหมจารี ผู้ตั้งอยู่ในฐานะครูบางรูปแสดงแก่เธอ เมื่อเธอรู้แจ้งอรรถ รู้แจ้งธรรม ย่อมเกิดปราโมทย์ เมื่อมีปราโมทย์ ย่อมเกิดปิติ เมื่อใจมีปิติ กายย่อมสงบ เธอมีกายสงบย่อมได้รับสุข เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น นี่เป็นเหตุแห่งวิมุตติประการที่ ๑ ซึ่งเป็นเหตุให้จิตของภิกษุผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ ที่ยังไม่หลุดพ้นย่อมหลุดพ้น อาสวะที่ยังไม่สิ้นไปย่อมถึงความสิ้นไป หรือเธอย่อมบรรลุธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยม ที่ยังไม่ได้บรรลุ^{๓๗}

ในวิมุตตายนสูตร กล่าวถึงเหตุของการบรรลุธรรม เมื่อฟังธรรมย่อมเรียนรู้อานวิปัสสนา มรรคและผล เมื่อเรียนรู้อย่างนี้ได้ศรัทธา ปิตีกีย่อมเกิดไม่ปล่อยให้ปิตินั้นเสื่อมไปในระหว่างนั้น บำเพ็ญกรรมฐานจนได้อุปปารมณ เจริญวิปัสสนาแล้วบรรลุสำเร็จเป็นพระอรหันต์ กล่าวคือความเป็นวิมุตตายนะ ข้อที่การฟังธรรมแล้วเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่ตน ปัญญาที่เป็นไปในการรู้เห็นกิเลสที่ถูกกำจัดแล้ว ชื่อว่า วิมุตติญาณ^{๓๘} ส่วนบุคคลใดผู้มีศรัทธาตั้งมั่น มีความรักตั้งมั่น บรรลุที่สุดมีความเลื่อมใสอย่างยิ่ง ไปเพื่อฟังธรรมของตถาคตหรือสาวกของตถาคต การฟังของบุคคลนั้นเป็นการฟังที่อันยอดเยี่ยมกว่าการฟังทั้งหลาย เป็นไปเพื่อความบริสุทธิ์และเพื่อทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน^{๓๙}

ผู้ที่สามารถบรรลุธรรมเรียกว่า เวไนยบุคคลมี ๓ จำพวก คือ ๑) อุกมภูติญาณ ผู้บรรลุธรรมเร็วด้วยการฟังอุเทศ คือหัวข้อ ๒) วิปจิตญาณ ผู้บรรลุธรรมช้าด้วยการฟังนิเทศ คือการอธิบายความโดยสังเขป ๓) เนยยะ ผู้อาจบรรลุธรรมได้ด้วยการฟังปฏินิเทศ คืออธิบายความโดยพิสดารและพากเพียรปฏิบัติธรรมด้วยโยนิโสมนสิการและคบหากัลยาณมิตร บางคนกล่าวว่าบุคคลเหล่านั้นเป็น อุกมภูติญาณ หรือวิปจิตญาณจึงบรรลุธรรมได้โดยไม่ต้องรักษาศีลมาก่อน แต่ผู้ที่เป็นเนยยะต้องรักษามาก่อนเป็นเวลานาน ความเห็นนั้นก็เพียงอัตโนมติ ไม่พบในพระบาลี อรรถกถาและฎีกา อนึ่งใน

^{๓๖} พระพุทธโฆสเถระ รัตนา, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลโดย สมเด็จพระพุทธมาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๑๖๒.

^{๓๗} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๖/๓๓.

^{๓๘} พระอนนรุทธะ และพระญาณธชะ, อภิธัมมัตถสังคหะและปรมัตถทีปนี, แปลโดย พระคันธสาราภิงค์, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวัน กราฟฟิคเพลท, ๒๕๕๖), หน้า ๙๓๖.

^{๓๙} อัง.ฉก. (ไทย) ๒๒/๓๐/๔๓๓.

อรรถกถาของเนติปกรณ์กล่าวว่า วิปัสสนาที่มีสมณะอยู่หน้าเหมาะแก่อุคฆฏิตัญญู สมณะที่มีวิปัสสนา
นำหน้าเหมาะแก่เนยยะ สมณะและวิปัสสนาที่ประกอบพร้อมกันเหมาะแก่วิปจิตัญญู อธิปัญญาสิกขา
เหมาะแก่อุคฆฏิตัญญู อธิจิตตสิกขาและอธิปัญญาสิกขาเหมาะแก่วิปจิตัญญู อีสลสิกขา อธิจิตตสิกขา
และอธิปัญญาสิกขาเหมาะแก่เนยยะ^{๕๐} เนยยบุคคลเป็นผู้ที่ปฏิบัติธรรมเป็นเวลานาน บางขณะเมื่อ
พิจารณาศีลของตนแล้วทราบว่าจะไม่หมดจด ก็จะเกิดความเดือดร้อนใจถึงเรื่องในอดีตได้ และถ้าแก้ไข
ไม่ได้ก็จะเป็นผู้อุปสรรคต่อการเจริญวิปัสสนา ส่วนผู้ที่มีศีลหมดจดเป็นเวลานานหรือตั้งแต่เริ่มเข้า
กรรมฐานเป็นต้นมา ทราบว่าศีลของตนไม่ต่างพร้อยก็จะเกิดความปิติปราโมทย์ ความสงบ (ปัสสัทธิ)
ความสุขใจ และสมาธิพร้อมทั้งวิปัสสนาปัญญาต่อมา ศีลที่หมดจดเป็นเวลานานหรือตั้งแต่เริ่มเข้า
กรรมฐานจึงเกื้อกูลแก่เนยยบุคคลเป็นพิเศษ

ดังนั้นเหตุผลที่อ้างไว้ ผู้วิจัยวินิจฉัยปฏิบัติการบรรลุดรรมของพระมหากัจจายนเถระท่าน
เป็นอุคฆฏิตัญญูปุคคล บรรลุดรรมเร็วด้วยการฟังอุเทศคือหัวข้อประโยคเท่านั้นไม่ต้องอธิบายเพิ่มและ
กำหนดรู้สภาวะธรรมในขณะนั้นแล้วสามารถยังวิปัสสนา และมรรคปัญญาให้เกิดขึ้นทันทีเมื่อสดับธรรม
โดยสังเขป อีกนัยหนึ่งเกิดจากภวานาจิตที่กำหนดรู้เท่าทันสภาวะธรรมปัจจุบันตามหลักของวิปัสสนา

สรุปว่า ปฏิภาของการบรรลุดรรม หรือแนวทางปฏิบัติในการดำเนินให้ถึงจุดหมายคือ
บรรลุดรรมหัตผล พระมหากัจจายนเถระกล่าวเตือนผู้ที่จะเริ่มฝึกฝนปฏิบัติว่า ภิกษุไม่พึงก่อสร้างให้มาก
เพราะทำให้ขัดต่อการบำเพ็ญสมณธรรม ห่างจากหมู่ชน ไม่ประจบชาวบ้าน ไม่ชวนชวายนในการติตรส
การติดกัษยศ ลาภ สักการะ คือตัณหาและโลภะเป็นสิ่งที่ชั่วสกปรกตั้งเปือกตม เน่าเหม็น ยิงอยู่ยงจม
เรื่อย ๆ^{๕๑} คำสอนของพระเถระท่านนี้สรุปก็คือ ให้ละนิวรณ์ธรรมเครื่องกั้นไม่ให้จิตใจพัฒนาการไปสู่
พระอรียบุคคล และสิ่งเหล่านี้ทั้งหมดล้วนเป็นสิ่งตรงกันข้ามกับมรรคผลนิพพานทั้งสิ้น

พระมหากัจจายนเถระ โดยปกติแล้วชอบอยู่ในที่สงัดผู้เดียว ไม่ชอบอยู่ด้วยการคลุกคลีกับ
หมู่คณะ เหมือนกับพระสารีบุตร พระโมคคัลลานะ และพระอานนท์ ท่านมักจะอยู่เพียงลำพัง แต่ก็ไม่
สลัดออกจากหมู่เลยทีเดียว เหมือนกับพระมหากัสสปะ เอกลักษณะดังกล่าวผู้มีจิตศรัทธาในวิเวกธรรม
ที่จิตเอื้อต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ท่านก็ยังหาโอกาสบรรยายธรรม และติดตามพระพุทธเจ้าใน
การประกาศธรรม ดังเนื้อความที่ปรากฏในพระสูตรต่าง ๆ พบว่าท่านชอบอยู่ในป่าและภูเขา เช่น
ในกัจจายนสูตร ท่านเที่ยวบิณฑบาตในกรุงสาวัตถี กลับมาทำภักติกเสร็จเรียบร้อยแล้ว ได้เข้าไปสู่วิหาร
แสดงวัตรแต่พระพุทธเจ้าแล้ว ก็กลับไปนั่งพักนอนในที่พักกลางวัน ยับยังอยู่ด้วยสมาบัติต่าง ๆ ตลอด
ทั้งวันในเวลาเย็นท่านนั่งคู้บัลลังก์ตั้งกายตรง เจริญกายคตาสติที่โคนต้นไม้แห่งหนึ่งในที่ไม่ไกลจาก
พระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ทรงทอดพระเนตรเห็น พระเถระนั่งอยู่อย่างนั้น จึงทรงเปล่งอุทานว่า ผู้ใด
พึงเข้าไปตั้งกายคตาสติไว้ในกาลทุกเมื่อว่า ถ้าในอดีต กรรมกิเลสไม่พึงมีแก่เรา ในปัจจุบัน อตภาพนี้ก็
ไม่พึงมีแก่เรา ในอนาคต วิปากวิภูก็จักไม่มีแก่เรา ผู้นั้นมีปกติอยู่ด้วยอนุปปวิหาร ในกาลทั้ง ๓ นั้น
พึงข้ามพ้นต้นหาที่ชื่อวิสัตติกาได้ โดยเวลาที่อริยมรรคเกิดขึ้นนั้นแล^{๕๒}

^{๕๐} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๑, หน้า ๓๖.

^{๕๑} ชุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๔๙๔/๔๒๔.

^{๕๒} ชุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๖๘/๓๑๗.

และท่านก็กล่าวหลักแห่งการปฏิบัติไปสู่มรรคผลนิพพานว่า นักปราชญ์ถึงมีตาดี ก็พึงทำ เป็นเหมือนคนตาบอด ถึงมีหูก็พึงทำเป็นคนหูหนวก ถึงมีปัญหา ก็พึงทำเหมือนคนใบ้ ถึงมีกำลังก็พึง ทำเหมือนคนอ่อนแอ ถึงจะสำเร็จประโยชน์ (นิพพาน) ได้ หมายความว่า คนเรามีตาไว้เพื่อดูแต่ไม่ให้ ประุ่งแต่งว่าเป็นอะไร มีสติรับรู้ว่าเป็นเพียงสี่สันต่าง ๆ ที่มากระทบกับตา และจิตก็มารับรู้คลื่นแสงหรือ สีเท่านั้น ไม่ปรุ่งแต่งว่าเป็นสีอะไร ยี่ห่ออะไร ใคร อย่างนี้เป็นต้น (เสียงที่มากระทบกับหูก็สักแต่ว่าเสียง ต่าง ๆ เท่านั้น ไม่ปรุ่งแต่งว่าเป็นเสียงหญิงชาย สัตว์ ต้นไม้ กำหนดรู้เสียงที่ตั้ง เบา ยาว สั้น ตามความ เป็นจริงที่มาปรากฏกับหูเท่านั้น ดังที่กล่าวไว้ว่า เห็นสักแต่ว่าเห็น ได้ยินก็สักแต่ว่าได้ยิน) หลักการนี้ได้ นำไปปฏิบัติเจริญสติปัญญาในวิปัสสนานั่นเอง พระมหากัจจายนเถระประกาศการศึกษาที่ได้รับมา จากพระผู้มีพระภาคเจ้า และการปฏิบัติของท่านตามแนวทางอย่างนี้จึงบรรลุมรรคผลนิพพานได้^{๕๓}

๓.๕.๔ วินิจฉัยคุณธรรมวิเศษความเป็นพระอรหันต์ของพระมหากัจจายนเถระ

การบรรลุธรรมของพระมหากัจจายนเถระ ส่งผลให้ท่านได้บรรลุคุณวิเศษซึ่งเป็นผลที่ เกิดขึ้นจากการอบรม และบำเพ็ญบารมีมาในอดีตชาติ ในคัมภีร์ขุททกนิกาย อปทาน ปรากฏข้อความ ไว้ว่า คุณวิเศษเหล่านี้ คือ ปฏิสัมภทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ ข้าพเจ้าได้ทำให้แจ้งแล้วคำสั่งสอน ของพระพุทธเจ้าข้าพเจ้าก็ได้ทำสำเร็จแล้ว^{๕๔} เนื้อความแห่งคุณวิเศษเหล่านี้มีอธิบายว่า

๑) ปฏิสัมภทา ๔ หมายถึง ปัญญาหรือความรู้แตกฉาน ๔ อย่าง ความถึงพร้อมด้วย ความรู้อันแตกฉาน ดังมีรายละเอียดโดยสังเขป ดังนี้

(๑) อัตถปฏิสัมภทา ปัญญาแตกฉานในอรรถ ปรีชาแจ้งในความหมาย เห็นข้อธรรม หรือความย่อก็สามารถแยกแยะอธิบายขยายออกไปได้โดยพิสดาร หรือเห็นเหตุอย่างหนึ่งก็สามารถคิด แยกแยะกระจายเชื่อมโยงต่อออกไปได้จนล่วงรู้ถึงผลได้

(๒) ธัมมปฏิสัมภทา ปัญญาแตกฉานในธรรม ปรีชาแจ้งในหลัก เห็นอรรถอธิบาย พิสดารก็สามารถจับใจความมาตั้งเป็นกระทู้หรือหัวข้อได้ หรือเห็นผลอย่างหนึ่งก็สามารถสืบสาว กลับไปหาเหตุได้

(๓) นิรุตติปฏิสัมภทา ปัญญาแตกฉานในนิรุตติ ปรีชาแจ้งในภาษา รู้ศัพท์ ถ้อยคำ บัญญัติและ เข้าใจในภาษาต่าง ๆ สามารถใช้คำพูดชี้แจงให้ผู้อื่นเข้าใจ และเห็นตามได้อย่างแจ่มแจ้ง

(๔) ปฏิภาณปฏิสัมภทา ปัญญาแตกฉานในปฏิภาณ ปรีชาแจ้งในความคิดทันการ มีไหว พริบซึ้งซาบในความรู้ที่มีอยู่แล้วเอามาเชื่อมโยงเข้ากับสถานการณ์เพื่อสร้างความคิดและเหตุผลขึ้นใหม่ ใช้ประโยชน์ในความรู้ความสามารถที่มีอยู่ได้อย่างเหมาะสม เข้ากับกรณีหรือเหตุการณ์ สามารถแก้ไข สถานการณ์เฉพาะหน้าได้อย่างน่าสรรเสริญและชื่นชม^{๕๕}

ในคัมภีร์วิสุทฺธิมรรค ปฏิสัมภทา ๔ มีข้อความไว้ว่า ความรู้ ๔ อย่างที่ถึงความแตกฉานใน วัตถุ ๔ มีอรรถเป็นต้น ชื่อว่าปฏิสัมภทา ๔ คือ ความรู้ในอรรถชื่อว่าอัตถปฏิสัมภทา ความรู้ใน ธรรมชื่อว่า ธัมมปฏิสัมภทา ความรู้ในการกล่าวอรรถและธรรมตามหลักภาษา คือภาษาที่ตี ภาษาที่

^{๕๓} สมบูรณ์ ตาสนธิ, พระอรหันต์สาวกบรรลุธรรมได้อย่างไร, หน้า ๑๕๓.

^{๕๔} ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๒๗/๒๔๑.

^{๕๕} ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๕๐/๑๗๕.

ถูกต้องชื่อนานิรุตติปฏิสัมภิตา ความรู้ในญาณทั้งหลาย ชื่อว่า ปฏิสัมภิตา^{๔๖}

จากการศึกษาผู้วิจัยพบว่า พระมหากัจฉายนเถระเป็นผู้ที่สมบุรณ์ด้วยปฏิสัมภิตา ๔ คือ เห็นข้อธรรม หรือความย่อ เห็นเหตุการณ์ก็สามารถเชื่อมโยงไปหาผลได้ อธิบายขยายความแห่งภษิตออกไปได้โดยย่อให้พิสดาร สามารถใช้คำชี้แจงอรรถ และธรรมให้ผู้อื่นเข้าใจ เห็นตามได้และความรู้ที่สามารถกำหนดลักษณะเฉพาะ บุรณาการเชื่อมโยงความคิดเหตุผลให้ผู้ฟังเข้าใจถูกต้องตามเป็นจริง

สรุปว่า ในประวัติของพระเถระและพระเถรีเอตทัคคะทั้งหลาย เมื่อท่านบำเพ็ญวิปัสสนากรรมฐานจนบรรลุธรรมมักจะมีข้อความต่อว่า สำเร็จเป็นพระอรหันต์พร้อมด้วยปฏิสัมภิตาทั้งหลาย เป็นคุณวิเศษที่ปรากฏในเฉพาะพุทธกาล พระมหากัจฉายนเถระมีความเป็นเลิศในการขยายความแห่งภษิตาโดยย่อให้พิสดารได้ถูกต้องตามพระพุทพจน์ ดังนั้นเป็นผู้ที่สมบุรณ์ด้วยปฏิสัมภิตา ๔ เมื่อได้บรรลุพระอรหันต์ผลจึงเป็นเรื่องไม่เหลือวิสัยที่จะเชี่ยวชาญในปฏิสัมภิตา คือ ปัญญาแตกฉานทั้ง ๔

๒) วิโมกข์ ๘

วิโมกข์ หมายถึง ความหลุดพ้น ภาวะที่จิตหลุดพ้นจากสิ่งรบกวนและโน้มดิ่งไปในอารมณ์นั้นเป็นความรู้เหนือพื้นฐานทั่วไป เป็นภาวะที่พระมหากัจฉายนเถระ และพระอรหันต์สาวกทั้งหลาย ฟังเข้าถึงได้ หมายถึง คุณวิเศษที่ควรเข้าถึงในการบรรลุธรรมขั้นสูง ในคัมภีร์ที่ขนิทาย ปาฎิกวรรค ปรากฏข้อความ วิโมกข์ ๘^{๔๗} ประการ ดังนี้คือ

(๑) บุคคลผู้ได้รูปฌานโดยทำกรรมในรูปภายในตน ย่อมเห็นรูปทั้งหลาย นี้ชื่อว่า วิโมกข์ ผู้มีรูป มองเห็นรูปทั้งหลาย (ได้แก่ รูปฌาน ๔ ของผู้ได้ฌานโดยเจริญกสิณ เป็นต้น)

(๒) บุคคลผู้ได้รูปฌาน โดยทำกรรมในรูปภายในตน ย่อมเห็นรูปทั้งหลาย ในภายนอกตนนี้ชื่อว่า วิโมกข์ ผู้มีรูปสัญญาภายใน มองเห็นรูปทั้งหลายภายนอก (ได้แก่ อรูปฌาน ๔ ของผู้ได้ฌาน โดยเจริญกสิณอารมณ์ภายนอก)

(๓) บุคคลเป็นผู้โน้มจิตไปว่างามแท้ชื่อว่าวิโมกข์ โนมดิ่งไปว่างาม (ได้แก่ อรูปฌาน ๔ ของผู้ได้ฌานโดยเจริญกสิณ เป็นต้น)

(๔) บุคคลก้าวล่วงรูปสัญญา (ออกจากรูปฌาน) ได้โดยประการทั้งปวง เพราะความดับไปแห่งปฏิฆสัญญา และเพราะไม่ได้มนสิการ ซึ่งนานัตตสัญญา โยคาวจรบุคคลจึงบรรลุอากาศานัญจายตนฌาน (อรูปฌาน) โดยบริกรรมว่าอากาศไม่มีที่สุด ดั่งนี้อยู่ นี้ชื่อว่า วิโมกข์ คือ ล่วงเสียจากรูปสัญญา (ออกจากรูปฌาน) เข้าสู่อากาศานัญจายตนะ (อรูปฌาน) โดยมนสิการว่า อากาศหาที่สิ้นสุดไม่ได้

(๕) เพราะก้าวล่วงอากาศานัญจายตนะได้โดยประการทั้งปวง โยคาวจรบุคคลจึงบรรลุวิญญาณัญจายตนะฌานโดยบริกรรมว่าวิญญาณไม่มีที่สุด นี้ชื่อว่า วิโมกข์ คือ ล่วงจากอากาศานัญจายตนะ เข้าสู่วิญญาณัญจายตนะ

(๖) เพราะก้าวล่วงวิญญาณัญจายตนะได้โดยประการทั้งปวง โยคาวจรบุคคลจึงบรรลุอาภิญญัญจายตนะฌานโดยบริกรรมว่า อะไร ๆ ก็ไม่มี ดั่งนี้อยู่ นี้ชื่อว่า วิโมกข์ คือ ล่วงจากวิญญาณัญจายตนะ เข้าสู่อาภิญญัญจายตนะ

^{๔๖} พระพุทธโฆสเถระ วจนา, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๗๓๗.

^{๔๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๘/๓๕๐-๓๕๑.

(๗) เพราะก้าวล่วงอาภิญญาตนะได้โดยประการทั้งปวง โยคาวจรบุคคลจึงบรรลุเนวส์ญานาสนัญญาตนะอยู่ นี้ชื่อว่า วิโมกข์ คือ ล่วงจากอาภิญญาตนะ เข้าสู่เนวส์ญานาสนัญญาตนะ

(๘) เพราะก้าวล่วงเนวส์ญานาสนัญญาตนะได้โดยประการทั้งปวง โยคาวจรบุคคลจึงบรรลุสัญญาเวทิตนโรธอยู่ นี้ชื่อว่า วิโมกข์^{๔๘} คือ ล่วงจากเนวส์ญานาสนัญญาตนะ เข้าสู่สัญญาเวทิตนโรธ

จากการศึกษาผู้วิจัยพบว่า วิโมกข์ ๘ ความหลุดพ้นภาวะที่จิตปลอดพ้นจากสิ่งรบกวนและน้อมดึงเข้าไปในอารมณ์นั้น ๆ ของพระมหากัจจายนเถระ เกิดขึ้นภายหลังจากการบรรลุปฏิสัมภิตา ๔ ตามลำดับ ซึ่งถือว่าเป็นการบรรลุถึงสมาธิขั้นระดับสูงสุด สรูปวิโมกข์ ๘ คือ ท่านเป็นพระอรหันต์ที่ได้รูปฌาน ๔ หรือ ๕ และอรุณฌาน ๔ แล้วเจริญวิปัสสนาคู่ฌานสมาบัติ ๘ หรือ ๙

๓) ฉฬภิญโญ พระอรหันต์ผู้ได้อภิญญา ๖

พระมหากัจจายนเถระเป็นพระอรหันต์ผู้ทรงคุณพิเศษอีก ๖ ประการ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่าพระฉฬภิญโญบุคคล อภิญญา คือ ความรู้ยิ่ง หมายถึงความรู้ยิ่งยวด ความรู้ขั้นสูงจัดเป็นคุณสมบัติของพระมหากัจจายนเถระมี ๖ ประการ ประกอบด้วย

(๑) อิทธิวิธี ความรู้ทำให้แสดงฤทธิ์ต่างๆ ได้ เช่น คนเดียวเนรมิตเป็นหลายคนได้

(๒) ทิพโสต ญาณที่ทำให้มีหูทิพย์ สามารถได้ยินเสียงทิพย์ มนุษย์ทั้งไกลและใกล้

(๓) เจตปริยญาณ ญาณที่ทำให้กำหนดใจ หรือรู้ใจผู้อื่นได้ อ่านความคิดผู้อื่นได้

(๔) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ญาณที่ทำให้ระลึกชาติได้ ถอยหลังระลึกชาติได้

(๕) ทิพพจักขุ ญาณที่ทำให้มีตาทิพย์ จุตูปปาตญาณ รู้ชัดว่าล้วนเป็นไปตามเวรกรรม

(๖) อาสวักขยญาณ ญาณที่ทำให้อาสวะสิ้นไป คือ รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์นี้ทุกขสมุทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เป็นโลกุตตระ หรือโลกุตตรอภิญญา เป็นปัญญาปราบกิเลสให้หมดสิ้นไป รู้แจ้งในธรรมทั้งฝ่ายเกิด-ดับเหมือนพระพุทธเจ้า และพระสาวก มีเฉพาะในพระพุทธศาสนาเท่านั้น เกิดจากการเจริญวิปัสสนา^{๔๙}

อภิญญา ๕ เป็นโลกียะ หรือโลกียอภิญญา ที่ยังไม่พ้นวิสัยของโลก เป็นอภิญญาที่ปุถุชนก็อาจแสดงได้มีก่อนทุกศาสนา และเกิดจากการเจริญสมถกัมมัฏฐาน^{๕๐} (อุปรกณีในการกำหนดเพื่อเป็นบาทฐานสู่วิปัสสนาแล้วบรรลุมรรค ผล พระนิพพาน) แต่อภิญญาที่ยิ่งใหญ่และมีความสำคัญยิ่งในทางพุทธศาสนาคือการทำจิตหมดจดจากกิเลสทั้งมวลซึ่งเป็นคุณสมบัติของพระอรหันต์ทุกประเภท

ความพิสดารแห่งอภิญญา ๖ ปรากฏในอรรถกถาว่า ชื่อว่า เป็นจิตอ่อนเพราะถึงความชำนาญ ชื่อว่า ควรแก่การงาน เพราะเข้าถึงความเป็นบาทแห่งฤทธิ์ ชื่อว่า ตั้งมั่นถึงความไม่หวั่นไหว เพราะเข้าถึงความเป็นธรรมชาติ ประณีต ด้วยความเต็มบริบูรณ์แห่งภาวนาจิตย่อมถึงความไม่หวั่นไหวฉันทใด ความตั้งมั่นแล้วฉันทนั้น จิตที่ประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ แม้ตั้งพรณามาแล้วนี้

^{๔๘} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๒๘/๕๓๐-๕๓๑.

^{๔๙} ที.สี. (ไทย) ๙/๒๔๘-๒๔๙/๘๔.

^{๕๐} ที.สี. (ไทย) ๙/๒๓๘-๒๔๖/๗๙-๘๓.

ย่อมเป็นของควรแก่กนิหารเป็นบาท เป็นปทัฏฐานแห่งการทำให้แจ้งด้วยอภิญญา ซึ่งธรรมทั้งหลาย ที่ควรทำให้แจ้งด้วยอภิญญา

อธิบายว่า น้อมจิต (ที่เป็นสมาธิอย่างนั้น) ไปเพื่อกระทำให้แจ้งด้วยอภิญญา (ความรู้ยิ่ง ความรู้เกินวิสัยคนสามัญ) ซึ่งอภิญญาสังคิณียธรรม (ธรรมอันพึงกระทำให้แจ้งด้วยอภิญญา) ไต ๆ ในเมื่อความพยายามมีอยู่ ย่อมถึงความเป็นผู้อาจทำให้ประจักษ์ได้ อภิญญา ๖ ปราภฏข้อความได้ แสดงไว้แล้วในเบื้องต้นพอที่จะสรุปได้ว่า อภิญญาห้าข้อแรกเป็นโลกียะ (โลกียอภิญญา) ข้อท้าย เป็นโลกุตตระ คือ อาสวักขยญาณ ญาณที่ทำให้อาสวะสิ้นไป^{๕๑}

จากการศึกษาผู้วิจัยพบว่า ผลที่เกิดขึ้นจากการบรรลุธรรมของพระมหากัจจายนเถระคือการเป็นพระอรหันต์ผู้ทรงคุณวิเศษ ท่านก็ได้บรรลุปฏิสัมภทา ๔ จึงมีชื่อเรียกว่า พระปฏิสัมภทปัตตบุคคล ตามมาด้วยการบรรลุวิโมกข์ ๘ ซึ่งเป็นบาทฐานให้บรรลุอภิญญา ๖ เป็นลำดับสุดท้าย ท่านจึงมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า พระฉฬภิญญบุคคล ซึ่งผลที่เกิดขึ้นจากการบรรลุคุณวิเศษดังกล่าวนี้ แต่การปฏิบัติของท่านนั้นเป็นการปฏิบัติแบบวิปัสสนายานิก ผู้ซึ่งไม่เคยบำเพ็ญสมณธรรมฐาน ไม่เคยได้บรรลุฌานสมาบัติมาก่อน เพราะเหตุที่ท่านพร้อมด้วยบริวารพิจารณาตามพระธรรมเทศนา เบื้องแรกนั้นในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาใช้ปัญญาพิจารณาเห็นสิ่งต่าง ๆ ตามสภาวะโดยความไม่เที่ยง เป็นต้น ครั้นแล้วจิตเกิดความปล่อยวางธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นในวิปัสสนาญาณนั้น ยึดเอาภาวะปล่อยวางนั้นเป็นอารมณ์ จิตจึงมีภาวะอารมณ์เป็นหนึ่งเดียวไม่ฟุ้งซ่านเป็นสมาธิ อย่างนี้วิปัสสนาจึงมีก่อน สมถะมีภายหลังหรือเรียกว่า วิปัสสนาปุพพังคมสมถะ คือเมื่อทำสมถะมีวิปัสสนานำหน้า มรรคย่อมเกิดควรปฏิบัติให้มาก เมื่อปฏิบัติให้มากซึ่งมรรคนั้น ย่อมละสังโยชน์ได้อนุสัยย่อมสิ้นไป^{๕๒}

สรุปว่า พระมหากัจจายนเถระได้บรรลุถึงอรหัตผลด้วยวิธีปฏิบัติแบบสมถะมีวิปัสสนา นำหน้าเป็นพระอรหันต์อุภโตภาควิมุตติ เพราะหลุดพ้นทั้งสองส่วน บรรลุคุณธรรมวิเศษคือผู้บรรลุปฏิสัมภทา ๔ วิโมกข์ ๘ อภิญญา ๖ ด้วยอำนาจแห่งบุญญาธิการแต่ปางก่อน เรียกว่า มรรคสิทธิฌาน ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า เพราะมรรคสิทธิฌาน คือฌานสมาธิที่ได้เคยสั่งสมอบรมไว้ตั้งแต่ชาติปางก่อนเมื่อท่านบรรลุธรรมในชาตินี้คุณธรรมวิเศษดังกล่าวจึงส่งผลให้ได้รับในขณะนั้น เป็นบุคคลผู้ให้วงจรรแห่งการเกิดการตายไปเสียได้ ทำลายกิเลสหรืออกุศลมูล คือโลภะ โทสะ โมหะ ได้โดยเด็ดขาด

๓.๖ ผลงานและการเผยแผ่พระศาสนาของพระมหากัจจายนเถระ

การเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระมหากัจจายนเถระ ได้ศึกษาถึงภารกิจ วิธีการและรูปแบบในการเผยแผ่ของพระมหากัจจายนเถระ ดังนี้

ภารกิจในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระมหากัจจายนเถระ ได้เทศนาโปรดบุคคลสำคัญ ๆ ในสมัยนั้น ดังนี้

^{๕๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๑๘.

^{๕๒} พุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑/๔๑๓.

๑) การเทศนาโปรดพระเจ้ามธรรราชอวันตี

เมื่อองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว พระมหากัจจายนเถระอยู่ที่ป่าไม้คันทวัน แขวงมธรรราชธานี พระเจ้ามธรรราชอวันตีบุตรเข้าไปหา ตรัสถามถึงเรื่องที่พวกพราหมณ์ลือว่า วรรณะพราหมณ์ประเสริฐที่สุด วรรณะอื่นเลว วรรณะพราหมณ์ขาว วรรณะอื่นดำ วรรณะพราหมณ์เป็นบุตรของพระพรหม เกิดจากปากพรหมอันพระพรหมสร้างสรรค์เป็นทายาทของพระพรหม

พระเถระตอบว่า นั่นเป็นเพียงคำโฆษณาเท่านั้น แล้วได้อธิบายให้พระเจ้ามธรรราชอวันตีบุตรยอมรับว่า วรรณะทั้ง ๔ เสมอกันตามความจริงแล้วยกตัวอย่างเป็นข้อ ๆ ดังนี้

(๑) ในวรรณะ ๔ เหล่านี้ วรรณะใดเป็นผู้ร่ำรวย มั่งมีเงินทอง วรรณะเดียวกัน และวรรณะอื่นยอมเข้าไปหา ยอมเป็นบริวารของวรรณะนั้น

(๒) วรรณะใดประพฤติกุศลกรรมบถ เมื่อตายไป วรรณะนั้นยอมเข้าสู่อบายเสมอเหมือนกันทั้งหมด

(๓) วรรณะใดประพฤติกุศลกรรมบถ เมื่อตายไป วรรณะนั้นยอมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์เหมือนกันทั้งหมด

(๔) วรรณะใดทำโจรกรรม ทำปรทวาริกรรม วรรณะนั้นต้องรับราชอาญาเหมือนกันทั้งหมดไม่มียกเว้น

(๕) วรรณะใดออกบวช ตั้งอยู่ในศีลในธรรม วรรณะนั้นต้องได้รับความนับถือ การบำรุง และการคุ้มครองรักษาเสมอเหมือนกันทั้งหมด

เมื่อพระเถระแสดงเทศนามธรรสูตรสูตรจบลงแล้ว พระเจ้ามธรรราชก็เกิดศรัทธาเลื่อมใส ประกาศพระองค์เป็นอุบาสกในพระพุทธศาสนา^{๕๓} ในมธรรสูตรระบุว่า ท่านอยู่มาถึงภายหลังพุทธปรินิพพาน โดยได้แสดงหลักฐานว่า เมื่อพระมหากัจจายนะอยู่ที่คันทวัน แขวงมธรรราชธานี พระเจ้ามธรรราชอวันตีบุตรเสด็จไปหา แล้วตรัสว่า ข้าแต่ท่านพระกัจจายนะผู้เจริญ พวกพราหมณ์ลือว่าพวกเขาเป็นผู้ประเสริฐบริสุทธิ์เกิดจากพรหม ท่านเข้าใจว่าอย่างไร ท่านพระมหากัจจายนะทูลตอบแล้วแสดงวรรณะสี่เหล่าว่าไม่ต่างกัน ครั้นนั้นพระเจ้ามธรรราชได้สดับแล้วก็เกิดความเลื่อมใสแสดงพระองค์เป็นอุบาสก ถึงพระเถระเจ้ากับพระธรรม พระสงฆ์เป็นสรณะ พระเถระเจ้าทูลห้ามว่า อย่าถึงท่านเป็นสรณะเลย จงถึงพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นสรณะของอตมภาพ เป็นสรณะเถิด พระเจ้ามธรรราชตรัสถามว่า เดียวนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ อยู่ ณ ที่ไหน ท่านทูลว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าปรินิพพานเสียแล้ว พระเจ้ามธรรราชตรัสว่า ถ้าพระองค์ได้ทรงสดับว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ในที่ใด แม้นไกลไกลเท่าใด พระองค์คงจักเสด็จไปเฝ้าให้จงได้ พระผู้มีพระภาคเจ้าปรินิพพานเสียแล้ว ข้าพระองค์ขอถึงพระผู้มีพระภาคเจ้าแม้ปรินิพพานแล้วกับพระธรรม และพระสงฆ์เป็นสรณะที่พึง^{๕๔}

^{๕๓} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๑๗/๓๘๒.

^{๕๔} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๑๗/๓๘๑.

๒) การเทศนาโปรดสุชาติกุมาร

สุชาติกุมารผู้เป็นเป็นราชโอรสของพระเจ้าอัสสกะ ผู้เป็นใหญ่ในแคว้นอัสสกรัฐ ให้มีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นการเทศนาภายหลังที่พระพุทธองค์ทรงดับขันธปรินิพพานไปแล้ว เช่นกัน และพยากรณ์ว่าสุชาติกุมารจะสิ้นชีวิต ภายในห้าเดือนข้างหน้า และได้ให้พระบรมสารีริกธาตุแก่สุชาติกุมาร โดยให้สุชาติราชกุมารบูชาพระบรมสารีริกธาตุนั้นแล้วจะเป็นประโยชน์แก่ตนเอง สุชาติกุมารได้บูชาพระบรมสารีริกธาตุนั้น ด้วยของหอมและพวงมาลัยและชวนชวายเป็นการทำบุญให้ทาน เมื่อสิ้นชีวิตแล้ว ได้ไปบังเกิดในสวนนันทวัน ที่ดาวดึงส์เทวโลก และมีราชรถทองเป็นสมบัติ ปรากฏเรื่องในจุฬารัตนสูตร^{๕๕}

นอกจากการขยายพระพุทธพจน์ที่ตรัสไว้โดยย่อให้พิสดารแล้ว ในการเผยแผ่พุทธศาสนา นอกจากที่ท่านก็ได้ปลุกฝังความเลื่อมใสให้เกิดแก่ชาวนครอุชเชนี ให้เลื่อมใสในพระบวรพุทธศาสนา แล้วท่านยังได้เทศน์โปรดพระเจ้ามธูราชอวันตีบุตร แห่งเมืองมธูรา ซึ่งเป็นการเทศนาภายหลังที่พระพุทธองค์ทรงดับขันธปรินิพพานไปแล้วในมธูรสสูตร

จนได้เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ยึดเอาพระพุทธพระธรรม และพระสงฆ์เป็นสรณะจนตลอดชีวิต และเทศน์โปรดสุชาติกุมาร ผู้เป็นเป็นราชโอรสของพระเจ้าอัสสกะ ผู้เป็นใหญ่ในแคว้นอัสสกรัฐ ให้มีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นการเทศนาภายหลังที่พระพุทธองค์ทรงดับขันธปรินิพพานไปแล้ว เช่นกัน และพยากรณ์ว่าสุชาติกุมารจะสิ้นชีวิตภายในห้าเดือนข้างหน้า และได้ให้พระบรมสารีริกธาตุแก่สุชาติกุมาร โดยให้สุชาติราชกุมาร บูชาพระบรมสารีริกธาตุนั้นแล้วจะเป็นประโยชน์แก่ตนเอง สุชาติกุมารได้บูชาพระบรมสารีริกธาตุนั้น ด้วยของหอมและพวงมาลัย และชวนชวายเป็นการทำบุญให้ทาน เมื่อสิ้นชีวิตแล้ว ได้ไปบังเกิดในสวนนันทวัน ที่ดาวดึงส์เทวโลก และมีราชรถทองเป็นสมบัติ ปรากฏเรื่องในจุฬารัตนสูตร สมัยท่านอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำกัทมทหะ ใกล้พระนครวรวณะ ท่านได้เทศน์โปรดพราหมณ์ที่ชื่อ อารามทัณฑะ จนได้เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา สมัยท่านอยู่ที่ป่าคันทวัน ใกล้เมืองมธูรา ท่านได้เทศน์โปรดพราหมณ์ที่ชื่อ กัณฑรายณะ จนได้เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ยึดเอาพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์เป็นสรณะจนตลอดชีวิต สมัยท่านอยู่ ณ อรัญญกุฎี ใกล้มกกรกฏนคร ในอวันตีชนบท ท่านได้เทศน์โปรดพราหมณ์ที่ชื่อ โลหิจจ ผู้เป็นเจ้าของสำนักมีศิษย์มากมาย จนได้เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ยึดเอาพระพุทธพระธรรม และพระสงฆ์เป็นสรณะจนตลอดชีวิต^{๕๖}

๓) การเทศนาโปรดธิดาเศรษฐีผู้มีผมงาม

การเทศนาโปรดธิดาเศรษฐีผู้มีผมงาม แต่มีความแปรผันชีวิต ทำให้เศรษฐีจืดจางกลายเป็นคนตลกยาก ในหมู่บ้านหรือในนิคมนั้น มีธิดาเศรษฐี ๒ คน คนหนึ่งเกิดในตระกูลเก่าแก่ เชี่ยวชาญ เมื่อมารดาบิดาสิ้นชีพไปแล้ว ก็อาศัยเป็นนางนมเลี้ยงชีพ แต่รูปร่างของเธอนั้นบึกบึน ผมยาวเกินคนอื่น ๆ ในนิคมนั้น และยังมีธิดาของตระกูลอิศเรศเศรษฐีอีกคนหนึ่ง เป็นคนไม่มีผม เมื่อก่อนนั้นมา

^{๕๕} ขุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๔๘๑/๑๒๐.

^{๕๖} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๑๗/๔๐๑.

แม้นางธิดาผู้นี้จะขอซื้อผมจากนางผมดกในราคา ๑๐๐ กหาปณะ หรือ ๑,๐๐๐ กหาปณะแก่เธอ ก็ไม่สำเร็จ

ในวันนั้น ธิดาเศรษฐีผู้มีผมดกนั้นเห็นพระมหากัจจายนเถระมีภิกษุ ๗ รูป เป็นบริวารเดิน มามีบาตรเปล่า คิดว่าภิกษุผู้เป็นเผ่าพันธุ์พราหมณ์รูปหนึ่ง มีผิวตั้งทองรูปนี้เดินไปบาตรเปล่าทรัพย์ อย่างอื่นของเราก็ไม่มี แต่ว่าธิดาเศรษฐีผู้ไม่มีผมบ้านโน้นเคยส่งคนมาเพื่อต้องการซื้อผมจากเรา ตอนนี้ เราอาจถวายไทยธรรมแก่พระเถระได้ด้วยทรัพย์ที่เกิดจากที่ได้ค่าผมนี้

เมื่อคิดดังนั้นแล้วจึงส่งสาวใช้ ไปนิมนต์พระเถระทั้งหลายให้นั่งภายในเรือนของตน พอพระเถระนั่งแล้ว นางก็เข้าห้องตัดผมของตน แล้วกล่าวแก่สาวใช้ว่า เจ้าจงเอาผมเหล่านี้ให้แก่ธิดาเศรษฐีบ้านโน้น แล้วเอาของที่นางให้มา เราจะถวายบิณฑบาตแก่พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าทั้งหลาย สาวใช้ถือผม นั้นไปยังสำนักของธิดาเศรษฐี

ธรรมดาขึ้นชื่อว่าของที่ขายนั้น จะมีราคาก็ต่อเมื่อผู้ต้องการซื้อธิดาเศรษฐีผู้ไม่มีผมคิดว่า เมื่อก่อนเราขอซื้อด้วยทรัพย์เป็นอันมาก แต่นางก็ไม่ยอมขาย แต่บัดนี้ เมื่อนางมาเสนอขายเอง ก็ไม่ได้ตามราคาเดิม จึงให้ไป ๘ กหาปณะเท่านั้น สาวใช้นำกหาปณะไปมอบให้แก่ธิดาเศรษฐีผู้มีผมมาก

ธิดาเศรษฐีก็จัดบิณฑบาต ๘ ที่ ให้มีค่าที่ละหนึ่งกหาปณะ ถวายแด่พระเถระทั้งหลาย พระเถระเล็งดูด้วยฉันทแล้ว เห็นอุปนิสัยของธิดาเศรษฐี จึงถามว่าธิดาเศรษฐีไปไหน สาวใช้ตอบว่า อยู่ในห้องเจ้าค่ะ พระเถระว่า จงไปเรียกนางมาซิ ธิดาเศรษฐีก็มาด้วยความเคารพในพระเถระไหว้ พระเถระแล้วเกิดศรัทธาอย่างแรง อันว่าทานอันบริสุทธิ์นั้นย่อมให้ผลในปัจจุบันชาติทีเดียว เพราะฉะนั้น พร้อมกับการไหว้พระเถระ ผมของนางจึงเกิดขึ้นดังเดิม

๔) การเทศนาโปรดพระเจ้าจันตปัชโชต

พระมหากัจจายนเถระได้เทศนาโปรดพระเจ้าจันตปัชโชต และพระเจ้าจันตปัชโชตทรงสถาปนาธิดาเศรษฐีเป็นอัครมเหสี และมีเรื่องเชื่อมประสานกับพระมหากัจจายนเถระ^{๕๗}

พระมหากัจจายนเถระ ทำประโยชน์ของตนให้สำเร็จอย่างนี้แล้ว วันหนึ่ง จึงกราบทูล พระศาสดาว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระเจ้าจันตปัชโชต ปรรณานาจะไหว้พระบาทและฟังธรรมของพระองค์ พระเจ้าข้า พระศาสดาตรัสว่า กัจจายนะ เธอนั้นแหละจงไปในวันนั้น เมื่อเธอไปถึงแล้ว พระราชาจักทรงเลื่อมใส พระเถระพร้อมกับภิกษุอีก ๗ รูป ได้ไปยังพระราชวังนั้นตามพระบัญชาของพระศาสดา ได้ทำให้พระราชาทรงเลื่อมใส แล้วได้ประดิษฐานพระพุทธรูปไว้ในอวันตีชนบท เรียกร้อยแล้ว จึงได้กลับมาเฝ้าพระศาสดาอีก ปกรณ์ทั้ง ๓ คือ กัจจายนปกรณ์ มหานิรุตติปกรณ์และเนตติปกรณ์ ได้ปรากฏขึ้นในท่ามกลางสงฆ์ เพราะความปรารถนาในอดีตของท่าน

ฝ่ายพระเถระทั้งหลายจึงถือเอาบิณฑบาตนั้นหะขึ้นไปต่อหน้าธิดาเศรษฐี และหะลงยังพระราชอุทยานของพระเจ้าจันตปัชโชต ชื่ออุทยานกัญจนะ คนเฝ้าพระราชอุทยานเห็นพระเถระนั้น จึงไปเข้าเฝ้าพระราชา กราบทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพ พระคุณเจ้ากัจจายนะบุโรหิตของเราบวชแล้ว และ

^{๕๗} ชุ.อป. (ไทย) ๓๓/๒๖/๒๔๐.

กลับมายังอุทยานแล้วพระเจ้าข้า พระเจ้าจันทปะโชตจึงเสด็จไปยังอุทยาน ใหว้พระเถระผู้กระทำ ภัตกิจแล้วด้วยเบญจางคประดิษฐ์ แล้วประทับนั่ง ณ ที่สมควรส่วนหนึ่ง แล้วตรัสถามว่า ท่านเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ที่ไหนละ พระเถระทูลว่า พระองค์มิได้เสด็จมาเอง ทรงส่งอาตมา มาหามหาบพิตร พระราชาตรัสถามว่าท่านผู้เจริญ วันนี้พระคุณเจ้าได้ภิกษา ณ ที่ไหน

พระเถระทูลบอกเรื่องทีธิตาเศรษฐีกระทำทุกอย่างให้พระราชาทรงทราบ ตามถ้อยคำควร แก่ที่ตรัสถาม พระราชาตรัสสั่งให้จัดแจงที่อยู่แก่พระเถระ แล้วนิมนต์พระเถระไปยังนิเวศน์ แล้วรับสั่ง ให้ไปนำธิตาเศรษฐีมาตั้งไว้ในตำแหน่งอัครมเหสีแล้ว

พระราชาทรงกระทำสักการะใหญ่แต่พระมหากัจจายนเถระ มหาชนเลื่อมใสในธรรมกถา ของพระเถระ บวชในสำนักของพระเถระ ตั้งแต่นั้น ท้าวพระนครก็รุ่งเรื่องด้วยผ้ากาสาหวัดเป็นอัน เดียวกัน คลาคล่ำไปด้วยหมู่ภิกษุ ฝ่ายพระเทวีนั้นทรงเลื่อมใสในพระมหากัจจายนเถระอย่างยิ่ง ขอพระราชานุญาตสร้างวิหารถวายพระเถระในกัญจนราชอุทยาน พระเถระยังชาวอุชเชณีให้เลื่อมใส ในพระบวรพุทธศาสนาแล้ว จึงกลับไปเฝ้าพระศาสดาอีกครั้งหนึ่ง ต่อมาภายหลังพระศาสดาเมื่อ ประทับอยู่ ณ เขตวันมหาวิหาร ทรงกระทำพระสูตร ๓ สูตร เหล่านี้คือ มรุธิณฑิกสูตร กัจจายน เปยยาลสูตร ปรายนสูตร ให้เป็นอรรณูปัตติเหตุ แล้วทรงสถาปนาพระเถระไว้ในตำแหน่งเป็นยอด ของเหล่าภิกษุ ผู้จำแนกอรรณแห่งพระดำรัสที่ทรงตรัสโดยย่อให้พิสดารแล้ว

พระมหากัจจายนเถระ โดยปกติแล้วท่านชอบอยู่ในที่สงัดผู้เดียว ท่านไม่ชอบอยู่ด้วยการ คลุกคลีกับหมู่คณะ เหมือนกับพระสารีบุตร พระโมคคัลลานะ และพระอานนท์ท่านมักจะอยู่เพียง ลำพัง แต่ก็ไม่สงัดออกจากหมู่เลยทีเดียว เหมือนกับพระมหากัสสปะ เอกลักษณะดังกล่าวผู้มีจิตศรัทธา ในวิเวกธรรม ที่จิตเอื้อต่อการเผยแผ่และนับถือพระพุทธศาสนาท่านพระมหากัจจายนเถระก็ยังหา โอกาสบรรยายธรรมและติดตามพระพุทธเจ้าในการประกาศธรรม ดังเนื้อความที่ปรากฏในสูตรต่าง ๆ พบว่าท่านชอบอยู่ในป่าและภูเขา เช่น กัจจายนสูตร^{๕๘}

ความสงัด การอยู่คนเดียว หรือวิเวกธรรมในทางพระพุทธศาสนา วิเวกธรรม หมายถึง ธรรมที่ทำให้เกิดความสงัด ความปลีกออกมี ๓ ประการ คือ

๑. กายวิเวก ความสงัดกาย ได้แก่ อยู่ในที่สงัดก็ดี ดำรงอิริยาบถและเที่ยวไปผู้เดียว ก็ดี
๒. จิตตวิเวก ความสงัดใจ ได้แก่ทำจิตให้สงบผ่องใส สงัดจากนิวรณ์ สังโยชน์ และอนุสัย เป็นต้น หมายถึงจิตแห่งท่านผู้บรรลุลุณาม และอริยมรรค อริยผล
๓. อุปธิวิเวก ความสงัดอุปธิ ได้แก่ธรรมเป็นที่สงบระงับสังขารทั้งปวง ปราศจากกิเลสที่ดี ชันธก็ดี อภิสังขารก็ดี ที่เรียกว่าอุปธิ หมายถึงเอาพระนิพพาน

พระมหากัจจายนเถระชอบความสงัด อยู่เพียงคนเดียว ซึ่งไม่คลุกคลีด้วยหมู่คณะ โดยการ ปฏิบัติตามวิเวกธรรม คือ กายวิเวก จิตตวิเวก และอุปธิวิเวก ดังนี้

- ๑) กายวิเวก ถ้าเป็นนักบวชท่านก็สอนดังที่ปรากฏในอนุศาสน์ ซึ่งเป็นเทศน์มัทศจรรย์ สำหรับพระผู้เป็นนักรบอย่างพร้อมแล้วเท่านั้น เรื่องกายวิเวกท่านหยิบยกเอารูป เสียง กลิ่น รส

^{๕๘} อัง.ฉก. (ไทย) ๒๒/๒๖/๔๕๙.

เครื่องสัมผัส ธรรมารมณ์ ซึ่งเกี่ยวกับประสาทที่ผ่านเข้ามาทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย แล้วเข้าไปสัมผัสหรือพอใจ ใจเป็นผู้รับเรื่องของสิ่งเหล่านั้นขึ้นมาต่อกันเป็นลูกโซ่ตามลำดับ เมื่อกายวิเวกได้ดำเนินไปด้วยความสะดวกสบายในสถานที่เหมาะสม ไม่มีสิ่งดังกล่าวยกเว้นประสาท ก็ย่อมเป็นบาทฐานของ “จิตวิเวก” การเข้าไปเพื่อกายวิเวก ก็เพื่อจิตวิเวก และเพื่ออุปปวิเวก ในขณะเดียวกัน กายได้รับความสะดวกในการบำเพ็ญ ไม่มีอะไรยกเว้นประสาทส่วนต่าง ๆ ย่อมตัดอารมณ์ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกายเสียได้ ใจก็ไม่วุ่นวาย ตั้งหน้าตั้งตาบำเพ็ญจิตตภาวนาเพื่อความสงบทางใจไม่คิดไม่ปรุงก่อความวุ่นวายแก่ตนเอง เพราะไม่มีอารมณ์กับทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย เข้าไปพ้องที่ใจให้ยุ่งไปตาม^{๕๙}

การบำเพ็ญอยู่อย่างนี้โดยสม่ำเสมอ และหาสถานที่ที่เหมาะสมเพื่อกายวิเวกได้โดยสม่ำเสมอ คือสงบจากสิ่งรบกวน นักปฏิบัติหรือนักบวชซึ่งมีหน้าที่อันเดียว บำเพ็ญไม่ขาดวรรคขาดตอน ย่อมเป็นเครื่องส่งเสริมงานของตนให้ก้าวหน้า ตลอดถึงผลที่พึงได้รับย่อมมีความก้าวหน้าขึ้นไปโดยลำดับ เมื่อกายวิเวกกับสถานที่เปล่าเปลี่ยววิเวกวิเวงเป็นที่บำเพ็ญ ย่อมเป็นความเหมาะสมที่จะยังธรรมให้เกิดได้โดยเหมาะสมเป็นที่บำเพ็ญ ก็ย่อมมีความสงบภายในจิตใจ สงบจากอารมณ์ก่อกรวนตัวเอง ใจเป็นสมาธิ มีความละเอียดเข้าไปเป็นลำดับ ปกติจิตสร้างความวุ่นวายให้แก่ตนเองอยู่ตลอดเวลา ไม่ได้มีอิริยาบถหรือมีสิ่งใดเป็นเครื่องกีดขวาง หรือห้ามปรามงานของจิตที่สั่งสมอารมณ์ เพราะการคิดปรุงได้ นอกจากจิตตภาวนาเท่านั้นที่เป็นเครื่องห้ามปรามจิต ให้งานของจิตที่สร้างเรื่องวุ่นวาย หรือความวุ่นวายให้แก่ตนนั้นเบาบางลงได้ เพราะฉะนั้นจิตวิเวกจึงมีความจำด้วยจิตตภาวนา ในขั้นที่ควรบังคับ เช่นเดียวกับเราจับสัตว์มาฝึกหัด ไล่คราด ไล่เถล ไล่เถียนอะไรตามแต่เจ้าของต้องการ

ขณะที่ฝึกหัดเบื้องต้น สัตว์มันต้องผาดโผนโลดเต้น ดีไม่ดีชนจนกระทั่งเจ้าของเพราะเข้าใจว่าเจ้าของจะทำลายมัน หรืออะไรทำนองนั้น แล้วเจ้าของต้องฝึกอย่างหนักมือประมาทไม่ได้ในขณะนั้น แม้แต่สัตว์เลี้ยงในบ้านมาตั้งเดิมก็เป็นข้าศึกต่อเจ้าของได้ เพราะเขาเข้าใจว่าเราเป็นข้าศึกต่อเขา จะทำร้ายเขา มันต้องมีความรุนแรงต่อกันไม่น้อยในเวลานั้น

สุดท้ายก็สู้คนไม่ได้ เพราะคนมีความฉลาดเหนือสัตว์ สัตว์ก็ค่อยรู้เรื่องรู้ราวไปเองว่าคนไม่ได้ทำไม ไม่ได้ทำอันตรายเขาแต่อย่างใด เป็นแต่เพียงฝึกหัดให้ทำงานที่สัตว์นั้นจะพึงทำได้ตามวิสัยหรือความสามารถของตนเท่านั้น ต่อไปเขาก็ค่อยรู้เรื่องของคนและงานของคนของตน แล้วก็ค่อยทำงานตามคนไปเรื่อย ๆ ไม่ตื่นตกใจและผาดโผนโลดเต้นดังแต่ก่อน เช่น ไล่เถลไล่เถียน ก็ดันไปตามเรื่อง พอชำนาญแล้วเจ้าของก็ไม่ทำแบบฝึกหรือทรมาน เมื่อถึงคราวจะใช้การใช้งาน ก็จับมาไล่เถลไล่เถียนและไล่ไปธรรมดา จะลากเข็นอะไรก็ได้ทั้งนั้น ไม่ฝ่าฝืนตื้อตึงเหมือนแต่ก่อนที่ยังไม่เคยได้ฝึกหัดให้รู้หน้าที่การงาน

จิตใจในเบื้องต้นซึ่งยังไม่เคยรับการฝึกหัด ฝึกฝนทรมาน หรือห้ามปรามด้วยวิธีที่ถูกที่ดีใด ๆ ทั้งสิ้น ตั้งแต่วันเกิดมาจนถึงขณะที่เราเริ่มฝึกหัดภาวนา จึงเป็นจิตที่ตื้อตึงฝ่าฝืนและผาดโผนอยู่ไม่น้อย เพราะความเคยชินของจิตกับอารมณ์ต่าง ๆ ที่เคยคิดเคยสั่งสมมานาน เราจะแยกแยะหรือบังคับ

^{๕๙} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๕๗/๓๒.

บัญชาไม่ให้เขาคิดเขาปรุ้งนั้น จึงเป็นการยาก และต้องฝึกกรรมานหรือสู้กันอย่างหนัก ระหว่างความคิดปรุ้งกับควรระวังด้วยธรรมบทใด หรือด้วยวิธีการใดก็ตาม จึงเป็นความรุนแรงต่อกันไม่น้อย

๒) จิตวิเวก คือ จิตมีความสงบสงัดจากอารมณ์เครื่องก่อกรวน ไม่ฟุ้งซ่านรำคาญไปตามอารมณ์ของตนโดยถ่ายเดียว เวลาคิดก็มีความยับยั้ง มีความใคร่ครวญว่า ควรหรือไม่ควร การคิดนั้นจะคิดเรื่องใดประเภทใดบ้าง ที่จะก่อให้เกิดกิเลสอาสวะ หรือจะให้เป็นศีลเป็นธรรมซึ่งเป็นเครื่องแก้กิเลสขึ้นมา จิตก็เป็นผู้ใคร่ครวญพิจารณาเอง คือสติปัญญาเป็นเครื่องใคร่ครวญ จิตเมื่อได้รับการอารักขาพยายามป้องกันสิ่งที่เป็นภัยไม่ให้เกิดขึ้นจากจิต และพยายามส่งเสริมสิ่งที่เป็นคนแก่จิตใจให้เกิดให้มีขึ้นเรื่อย ๆ จิตก็ได้รับความสงบเย็นใจขึ้นมาเป็นจิตวิเวก นั่นคือจิตที่สงบ และมีความสงบเป็นพื้นฐานมั่นคงไปโดยลำดับ ไม่วอกแวกคลอนแคลนเหมือนก่อนที่ไม่เคยได้รับการฝึกฝนอบรม^{๖๐}

คำว่า “จิตวิเวก” ก็มีความละเอียดขึ้นไปโดยลำดับ จนเป็นความละเอียดสุขุมของจิตในอิริยาบถต่าง ๆ เนื่องมาจาก “กายวิเวก” ที่ควรแก่การงานเป็นเครื่องอุดหนุน แม้จิตวิเวกก็จำต้องใช้ปัญญาค้ำคืด ตามกาลเวลาที่เห็นว่าเหมาะสมหรือโอกาสอันควร

เมื่อจิตมีความสงบเย็นใจพอสมควร พอจะทำหน้าที่ทางปัญญาได้แล้ว ก็ต้องฝึกหัดคิดต่าง ๆ ด้วยปัญญา โดยถือธาตุขันธ์ซึ่งเคยเป็นข้าศึกกันนั้น ให้กลับมาเป็นธรรมเป็นเครื่องแก้ ให้เข้าใจความเป็นจริงของเขา นั้นเรียกว่า “ปัญญาขุดคุ้ยสิ่งที่ยังนอนจมอยู่ในจิตใจซึ่งมีมากมายเต็มหัวใจ” พุดง่าย ๆ ที่ใจมีความสงบก็เพราะสิ่งเหล่านี้อ่อนกำลัง ไม่สามารถแสดงตัวอย่างผาดโผนดังที่เคยเป็นมาเท่านั้น นอกจากนั้น “สัจธรรม” คือสติปัญญายังกดขี่บังคับเอาไว้ เราจึงพอมิทางได้รับความสุขความสบาย และมีโอกาสที่จะพิจารณาทางด้านปัญญาต่อไปได้ด้วยความสะดวก^{๖๑}

ต่อไปพอจิตได้รับความวิเวกสงัด จิตควรมีสติปัญญาประกอบการฝึกหัดคิดค้นเพื่อความแยบคายต่าง ๆ คือทราบความผิดถูกดีชั่วของตน และทราบความติดข้องภายในใจว่าจิตติดข้องเพราะเหตุใด จะต้องพิจารณาอย่างไรจิตจึงจะผ่านพ้นไป และปล่อยวางสิ่งนั้นได้ นำปัญญาเข้ามาพิจารณาทบทวนไปมา เหมือนเขาคราตนา คราตกลับไปกลับมาจนกระทั่งมูลคราตมูลไถแหลกละเอียดพอแก่ความต้องการแล้ว เขาก็หยุด

สติเป็นสำคัญให้ความรู้ที่แน่นอนจดจ่ออยู่กับงาน แล้วปัญญาเป็นผู้คลี่คลายดูสิ่งนั้น ๆ ที่ความรู้กำลังจับกำลังจดจ่อดูสิ่งที่กำลังสัมผัสสัมพันธ์กันอยู่นั้นจนเป็นที่เข้าใจ โดยไม่ต้องบอกจะปล่อยเอง ไม่มีใครบรรดาผู้บำเพ็ญธรรมจะกลายเป็นบ้าเป็นบอไปถึงกับกอดธรรมนั้นอยู่ทั้ง ๆ ที่พิจารณารอบแล้วพอตัวแล้ว

นี่เรียกว่าจิตนี้เป็น “จิตวิเวก” แล้ว กำลังก้าวเดินเพื่อบรรลุถึง “อุปธิวิเวก” คือความสงัดจากกิเลสไปโดยลำดับ กิเลสจะเป็นประเภทใดก็ตาม ต้องเป็นข้าศึกต่อใจอยู่โดยดี ไม่ว่าจะเป็นส่วนหยาบ ส่วนกลาง หรือส่วนละเอียด เป็นข้าศึกทั้งนั้น

^{๖๐} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๑/๒๙.

^{๖๑} ข.อ.ป. (ไทย) ๓๓/๕๙/๙.

ปัจจัยด้านรูปร่างอันมีอัตลักษณ์ที่เป็นผู้มีผิวพรรณงดงาม พระมหากัจจายนเถระนับว่าเป็นพระเถระรูปหนึ่งที่มีผิวพรรณงดงาม เมื่อใครเห็นหรือพบเข้าต้องชมเชยอยู่เสมอว่าท่านมีลักษณะงดงามคล้ายพระพุทธเจ้า บางครั้งภิกษุเห็นท่านแต่ไกลนึกว่าพระพุทธเจ้าเสด็จมาจึงพากันลูกรับลักษณะดังกล่าว เป็นแรงจูงใจให้ผู้ศรัทธาเลื่อมใสในรูปจะมีผลต่อการนับถือพระพุทธศาสนา ดังเรื่องบุตรเศรษฐี ชื่อโสเรยยะผู้ตกเป็นทาสรากตัมหา มีอกุศลจิต คิดปฏิพัทธ์ต่อพระมหากัจจายนเถระแล้วกลายมาเป็นเพศหญิง หน้าตาผิวพรรณสวยงาม จนได้แต่งงานและครองเรือนกับบุตรของเศรษฐีเมืองตักสิลา จนมีลูกด้วยกัน ๒ คน ต่อมาพบเพื่อเกาโดยบังเอิญ จึงได้เล่าเรื่องความจริงทั้งหมดให้ฟังและเพื่อนพาไปขอโทษพระมหากัจจายนเถระแล้วกลับเพศเป็นชายอีก เกิดความละอายต่อสังคม จึงขอบวชในสำนักของพระมหากัจจายนเถระ และบำเพ็ญเพียรกุศลธรรมด้วยวิเวกธรรม ทำยที่สุดก็สำเร็จพระอรหันต์พร้อมด้วยปฏิสัมภทา^{๖๒} อัตลักษณ์ของพระมหากัจจายนเถระ เอื้อต่อการเลื่อมใส มีผลต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา มีผิวพรรณผ่องใส ทำให้เกิดศรัทธาแก่ผู้เลื่อมใสในรูปของท่านที่สวยงามรูปปมาณิกา ดังปรากฏเรื่องลูกชายของเศรษฐีเมืองตักกะสิลา หลงรักในความสวยงามหญิงสาวที่เป็นผู้ชายแต่กลับกลายเป็นหญิง เพราะมีอกุศลจิตคิดปฏิพัทธ์รักใคร่ต่อพระมหากัจจายนเถระเลยกลายเป็นหญิงสาวชาวเมืองโสเรยยะและได้ครองรักครองเรือน ทำยที่สุด คนรูปงามเมืองโสเรยยะกลับกลายเป็นผู้ชาย ได้ลาครอบครัวออกบวชจนบรรลुพระอรหันต์

ปัจจัยด้านการปรับพฤติกรรมอันมีอัตลักษณ์ที่เป็นผู้สำรวมอินทรีย์ และยกย่องการฟังธรรม พระมหากัจจายนเถระเป็นผู้สำรวมอินทรีย์ เป็นที่เคารพของภิกษุทั้งหลายและเหล่าเทวดาลักษณะดังกล่าว เกิดแรงจูงใจให้ผู้มีศรัทธาในธรรมในการสังวร จะเอื้อต่อการเผยแผ่และการนับถือพระพุทธศาสนา

การสำรวมอินทรีย์ หรืออินทรีย์สังวรในพุทธศาสนา ควรศึกษาถึงกิเลส อาสวะที่ควรละอินทรีย์ โมหะกับดวงจิต แนวคิดเกี่ยวกับสติ แนวคิดการสำรวม และนิรวณอินทรีย์สังวร สังวร ๕ ประการ การสำรวมให้อินทรีย์ทั้ง ๖ ดังนี้

๑. กิเลสอาสวะที่ควรละ พระบรมศาสดาได้ทรงสอนวิธีที่จะละอาสวะ คือกิเลสที่ต้องสันทานไว้หลายประการ ได้แสดงไปแล้วข้อหนึ่ง คือละด้วยปัญญาที่รู้ที่เห็น หรือว่าสังวรป้องกันอาสวะที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น ละอาสวะที่เกิดขึ้นแล้วด้วยปัญญาที่รู้ที่เห็น

จึงมาถึงข้อที่ ๒ ได้ให้ละหรือให้สังวร คือระมัดระวังป้องกันอาสวะที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น ละอาสวะที่เกิดขึ้นแล้วด้วยสังวรคือความสำรวมตาหูจมูกลิ้นกาย และมนะคือใจ ซึ่งเรียกด้วยภาษาธรรมะว่า อินทรีย์สังวร ความสำรวมอินทรีย์ จึงจะอธิบายข้อนี้โดยจะเริ่มด้วยอธิบายคำว่าอินทรีย์ในที่นี้พระไตรปิฎกได้กล่าวถึงอาสวะ ๓ และ อาสวะ ๔

อินทรีย์ในพระไตรปิฎกได้กล่าวถึงความหมายอินทรีย์ คือ ความเป็นใหญ่ที่อยู่ในตัวอินทรีย์ ๕ ดังนี้ อินทรีย์ ๕ ธรรมที่เป็นใหญ่ในกิจของตน ดังนี้คือ ๑. สัทธา ความเชื่อ ๒. วิริยะ ความเพียร ๓. สติ ความระตึกได้ ๔. สมาธิ ความตั้งจิตมั่น ๕. ปัญญา ความรู้ทั่วชัด

^{๖๒} ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๑๕๒-๑๕๓.

หมวดธรรมนี้เรียกอย่างหนึ่งว่า พละ ๕ ที่เรียกว่า พละ เพราะความหมายว่า เป็นพลังทำให้เกิดความมั่นคง ซึ่งความไร้ศรัทธา เป็นต้น แต่ละอย่างจะเข้าครอบงำไม่ได้ ส่วนที่เรียกว่า อินทรีย์ เพราะความหมายว่า เป็นใหญ่ในการกระทำหน้าที่แต่ละอย่าง ๆ ของตน คือ เป็นเจ้าการในการครอบงำเสีย ซึ่งความไร้ศรัทธา ความเกียจคร้าน ความประมาท ความฟุ้งซ่าน และความหลงตามลำดับ^{๖๓}

๓.๗ สรุปท้ายบท

จากหลักฐานทางคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท มีปรากฏประวัติและการบำเพ็ญบารมีของพระมหากัจจายนเถระที่เด่นชัด คือ ท่านได้บำเพ็ญบารมีในสมัยพระปฐมุตตรพุทธเจ้า พระสุเมธะพุทธเจ้า พระพุทธเจ้ากัสสปะ และได้เกิดร่วมกับพระโพธิสัตว์จนถึงสมัยพระพุทธเจ้าสมณโคดมและท่านเป็นพระมหาสาวกรูปหนึ่งในจำนวน ๘๐ อสติมหาสาวกที่สำคัญยิ่ง มีความเป็นเลิศในการขยายความแห่งภษิตโดยย่อให้พิสดารได้ถูกต้องตามพระพุทธรูป ชาตภูมิในสมัยพระสมณโคดมพุทธเจ้า ท่านเกิดในกัจจายนโคตรที่พระนครอุชเชนี ในตระกูลพราหมณ์เคยมีตำแหน่งเป็นองคมนตรี (ปุโรหิต) ของพระเจ้าจันทปัชโชต ท่านรูปร่างดีมีผิวพรรณสีทอง จึงได้ชื่อว่ากาญจนะ ต่อมาเป็นกัจจายนะตามสายญาติ (โคตร) สำเร็จการศึกษาในระดับสูงเชี่ยวชาญในด้านต่าง ๆ เมื่อบิดาท่านซึ่งเป็นปุโรหิตของพระเจ้าจันทปัชโชตถึงแก่กรรม ท่านจึงได้รับตำแหน่งปุโรหิตแทนบิดา เมื่อท่านบวชในพุทธศาสนาได้รับความไว้วางใจจากพระองค์ให้ทำหน้าที่แทนไปประกาศพระศาสนา ณ เมืองอุชเชนี แคว้นอวันตี ซึ่งเป็นแคว้นมหาอำนาจ ทำให้พุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองแพร่หลายจนแคว้นอวันตีกลายเป็นศูนย์กลางพระพุทธศาสนาอีกแห่งหนึ่ง ท่านเป็นผู้มีรูปร่างผิวพรรณงดงามมากคล้ายพระพุทธเจ้า บางครั้งภิกษุทั้งหลายเห็นท่านแต่ไกลสำคัญผิดคิดว่าพระพุทธเจ้าเสด็จมาพากันลุกรับ

การปฏิบัติเพื่อบรรลุธรรมของพระมหากัจจายนเถระ ท่านเป็นผู้มีวัตรปฏิบัติอันดีงามได้ทำจนทำให้เกิดขึ้นด้วยอำนาจกายคตาสติกรรมฐาน ดังในแห่งกัจจายนสูตร ท่านบรรลุอรหัตผลด้วยวิธีเจริญสมณะมีวิปัสสนานำหน้า เป็นวิธีการปฏิบัติด้วยการเจริญสมาธิให้เกิดความสงบทางใจแล้วนำไปสู่การพิจารณาสิ่งที่เกิดขึ้น ณ ปัจจุบัน แล้วนำไปสู่การบรรลุธรรมในที่สุด ก่อนที่จะบรรลุธรรมนั้นเมื่อท่านพร้อมด้วยบริวาร ๗ คน ไปถึงวัดพระเชตะวันมหาวิหาร ขณะที่พระองค์ทรงแสดงธรรมในวิหาร ท่านและบริวาร ๗ คน หยุดฟังพระธรรมเทศนาอยู่ข้างนอก ขณะที่ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าแล้วได้พิจารณาธรรมตามหลักสติปัญญา ๔ ได้ส่งกระแสจิตไปร่วมรับพระสังฆธรรมนั้น เกิดความรู้อย่างแจ่มแจ้งในอริยสัจ ๔ จนได้บรรลุสำเร็จเป็นพระอรหันต์พร้อมกับพระบริวาร ส่งผลให้ท่านได้บรรลุคุณพิเศษเหล่านี้คือ ปฏิสัมภทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญา ๖ ซึ่งเป็นผลที่เกิดขึ้นจากการอบรมและบำเพ็ญบารมีมาในอดีตชาติ ด้วยอำนาจแห่งบุญญาธิการแต่ปางก่อนเรียกว่ามรรคสิทธิธัมม

พระมหากัจจายนเถระได้รับการศึกษาแตกฉานและเชี่ยวชาญในปฏิสัมภทา ๔ สามารถย่อเรื่องพิสดารจับเอาเฉพาะข้อความที่สำคัญ ๆ แยกฉานในด้านภาษา เนื่องจากเคยเป็นปุโรหิตของพระเจ้าจันทปัชโชตมาก่อน ดังนั้นท่านจึงมีมนุษยสัมพันธ์ต่อพระพุทธเจ้าในฐานะเป็นผู้เผยแผ่

^{๖๓} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔๒๓-๔๖๓/๓๐๐-๓๓๔.

พระพุทธศาสนา ท่านได้ปฏิบัติตามพระพุทธบัญญัติโดยเคร่งครัดเป็นกำลังสำคัญในการประกาศพระพุทธศาสนา และได้รับพุทธานุญาตผ่อนผันสิกขาบท สัมพันธ์กับพระเจ้าจันทโชตโดยนำพระพุทธศาสนาไปเผยแผ่ชาวเมืองอุชเชนีได้บวชเป็นจำนวนมาก และสัมพันธ์กับธิดาเศรษฐีผู้ตักยอกให้ได้เป็นอัครมเหสี อัตลักษณ์ของท่านเอื้อต่อการเลื่อมใส มีผิวพรรณผ่องใส ทำให้เกิดศรัทธาแก่ผู้เลื่อมใสในรูปของท่านที่สวยงามมีผลต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา เป็นผู้มิจิตศรัทธาในวิเวกธรรมที่จิตเอื้อต่อการเผยแผ่และนับถือพระพุทธศาสนา ท่านยังหาโอกาสบรรยายธรรมและติดตามพระพุทธเจ้าในการประกาศธรรม ท่านดำรงอายุสังขารพอสมควรแก่อัตภาพแล้วก็นิพพาน หลังจากพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว

บทที่ ๔

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

การศึกษาเรื่อง การบรรลुरुธรรมของพระมหากัจจายนเถระ ผู้วิจัยได้กำหนดวัตถุประสงค์ของการศึกษาไว้ ๒ ประการ คือ ๑) เพื่อศึกษาการบรรลुरुธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทและ ๒) เพื่อศึกษาการบรรลुरुธรรมของพระมหากัจจายนเถระ การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร โดยการศึกษาข้อมูลจากคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท ได้แก่ คัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา หนังสือ เอกสาร ตำรา ผลงานทางวิชาการ และรายงานการวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง แล้วนำมาเรียบเรียง นำเสนอแบบบรรยายเชิงพรรณนา โดยสรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะดังนี้

๔.๑ สรุปผลการวิจัย

ผู้วิจัยสามารถสรุปผลของการศึกษาเรื่องการบรรลुरुธรรมของพระมหากัจจายนเถระ ในครั้งนี้ตามวัตถุประสงค์ ดังต่อไปนี้

๔.๑.๑ การบรรลुरुธรรมของพระมหากัจจายนเถระพบว่า

หลักปฏิบัติหรือแนวทางปฏิบัติเพื่อการบรรลुरुธรรมของท่านได้บรรลุถึงอรหัตผลด้วยวิธีปฏิบัติแบบสมณะมีวิปัสสนานำหน้า เพราะเหตุที่ได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าด้วยการส่งกระแสจิตตามพระธรรม กำหนดรู้อาการเกิดดับแห่งจิตซึ่งเป็นการปฏิบัติจิตตามปัสนาสติปัฏฐานเบื้องต้นนั้นใช้ปัญญาพิจารณาเห็นสิ่งต่าง ๆ ตามสภาวะโดยความไม่เที่ยงเป็นต้น ครั้นแล้วจิตเกิดความปล่อยวางธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นในวิปัสสนาญาณนั้นยึดเอาภาวะปล่อยวางนั้นเป็นอารมณ์จิตจึงมีภาวะอารมณ์เป็นหนึ่งเดียวไม่ฟุ้งซ่านเป็นสมาธิอย่างนี้วิปัสสนาภาวนาจึงมีก่อน สมณะมีภายหลัง หรือเรียกว่าวิปัสสนาปุพพังคสมณะ ขยายความว่าเบื้องต้นเจริญวิปัสสนาก่อนโดยพิจารณาเห็นแจ้งในชั้น ๕ คือรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นการกำหนดรู้ในรูปนามหรือชั้น ๕ ให้เห็นเป็นไตรลักษณ์ตามความเป็นจริง คือกำหนดรู้อุปาทานชั้น ๕ ว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เมื่อจิตมีความปล่อยวางธรรมทั้งหลายที่เกิดในวิปัสสนานั้นเองเป็นอารมณ์ จิตจะเกิดสภาวะเป็นเอกัคคตารมณ์ไม่ฟุ้งซ่านเป็นสมาธิ คือมีความตั้งมั่นอันเป็นส่วนแห่งการแทงตลอดให้สมาธิเกิดในภายหลัง การกำหนดรู้เบญจขันธ์คือกำหนดรู้อุปาทานชั้น ๕ ด้วยปริญา ๓ เมื่อกำหนดรู้อุปาทานชั้น ๕ ย่อมทำอริยมรรคมีองค์ ๘ ให้เจริญสมบูรณ์จนบรรลุอรหัตผล

และท่านก็กล่าวถึงหลักแห่งการปฏิบัติไปสู่มรรคผลนิพพานว่า นักปราชญ์ถึงมีตาดีก็พึงทำเป็นเหมือนคนตาบอด ถึงมีหูก็พึงทำเป็นหูหนวก ถึงมีปัญญาที่พึงทำเป็นคนใบ้ ถึงมีกำลังก็พึงทำเหมือนคนอ่อนแอ ถึงจะสำเร็จประโยชน์คือนิพพานได้ หมายความว่า บุคคลมีตาไว้เพื่อดูแต่ไม่ให้ปรุ่งแต่งว่าเป็นอะไร มีสติรับรู้ว่าเป็นเพียงสี่ส้นต่าง ๆ ที่มากกระทบตา และจิตก็มารับรู้สี่ส้นนั้น ไม่ปรุ่งว่า

เป็นสีอะไร ใครอย่างนี้เป็นต้น คือเสียงที่มากกระทบกับหูก็สักว่าเสียงต่าง ๆ เท่านั้น ไม่ปรุงแต่งว่าเป็นเสียงหญิงชาย สัตว์ กำหนดรู้เสียงที่ตั้ง เบา ยาว สั้นตามความเป็นจริงที่มาปรากฏกับหูเท่านั้น ดังที่กล่าวไว้ว่าเห็นก็สักแต่ว่าเห็น ได้ยินก็สักแต่ว่าได้ยิน หลักการนี้ท่านได้นำไปปฏิบัติเจริญสติปัญญาในวิปัสสนา ท่านประกาศการศึกษาที่ได้รับมาจากพระพุทธเจ้า และท่านปฏิบัติของท่านตามอย่างนี้จึงบรรลุผลนิพพานได้เรียกว่า วิปัสสนาเห็นแจ้งอารมณ์ที่หลากหลาย หรือโดยความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาตามความเป็นจริงด้วยวิปัสสนาญาณ

พระมหากัจจายนเถระมีสติปัญญาเฉลียวฉลาดอย่างยิ่ง สามารถอธิบายธรรมที่ช่วยให้พิสดารให้ผู้ฟังเกิดความศรัทธาเลื่อมใสได้โดยไมยาก ทั้งนี้เพราะเหตุที่ท่านเป็นผู้มีความเชี่ยวชาญในปฏิสัมภิทา ๔ ยกย่องให้มีความเป็นเลิศในการขยายความแห่งภาสิต โดยย่อให้พิสดารได้ถูกต้องตามพระพุทธรูป เพราะท่านเคยได้ปรารภเป็นพระอรหันต์เลิศด้านแสดงธรรมโดยย่อให้พิสดารเหมือนพระอรหันต์รูปหนึ่งในสมัยของพระพุทธเจ้าปฐมุตตระ ท่านเป็นพระอรหันต์อุกโตภาควิมุติเพราะหลุดพ้นทั้งสองส่วนบรรลุคุณธรรมพิเศษคือผู้บรรลุปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ อภิญญา ๖ ด้วยอำนาจแห่งบุญญาธิการแต่ปางก่อน เรียกว่ามรรคสิทธิธมมาน สันนิษฐานว่าเพราะมรรคสิทธิธมมานคือธมมานสมาธิที่ได้เคยสั่งสมอบรมไว้ตั้งแต่ชาติปางก่อน เมื่อท่านบรรลุธรรมในชาตินี้คุณธรรมพิเศษดังกล่าวจึงส่งผลให้ได้รับในขณะนั้น เป็นบุคคลผู้หวั่นไหวการเกิดการตายไปเสียได้ ท่านเป็นอุคฆมภูตัญญุบุคคลบรรลุธรรมเร็วด้วยการฟังอุเทศคือหัวข้อประโยคเท่านั้นไม่ต้องอธิบายเพิ่ม และกำหนดรู้สภาวะธรรมในขณะนั้นแล้วสามารถยังวิปัสสนา และมรรคปัญญาให้เกิดขึ้นทันทีเมื่อสดับธรรมโดยสังเขป อีกนัยหนึ่งเกิดจากภาวณาจิตที่กำหนดรู้เท่าทันสภาวะธรรมปัจจุบันตามหลักของวิปัสสนา

๔.๑.๒ การบรรลุธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทพบว่า

การบรรลุธรรมคือการเกิดปัญญารู้แจ้งในอริยสัจ ๔ จนสามารถบรรลุถึงโลกุตตรธรรม ๔ คือมรรค ๔ ผล ๔ และนิพพาน ๑ เป็นเป้าหมายหรือจุดมุ่งหมายสูงสุดของพุทธศาสนา ผลของการบรรลุธรรมคือเข้าถึงความเป็นพระอริยบุคคล ๔ ประเภท ได้แก่ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ การจะบรรลุเป็นพระอริยบุคคลขั้นใดขั้นหนึ่งต้องมีการพัฒนาปัญญาเป็นไปตามลำดับขั้นตอน คือพระโสดาบันละสังโยชน์ได้ ๓ คือสักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส พระสกทาคามีละสังโยชน์ได้ ๓ ข้อต้นกับทำราคะ โทสะ โมหะให้เบาบางลง พระอนาคามีละสังโยชน์เบื้องต่ำได้ทั้ง ๕ และพระอรหันต์ละสังโยชน์ได้หมดทั้ง ๑๐ ซึ่งมีหนทางอันเป็นเครื่องดำเนินไปเพื่อความพ้นทุกข์เข้าสู่ความเป็นอริยบุคคลคือมีขณิมาปฏิบัติหรืออริยมรรคมีองค์ ๘ การปฏิบัติตามหลักไตรสิกขาจนเกิดปัญญาญาณรู้แจ้งแห่งตลอดของกองสังขารในรูปนามหรือขั้น ๕ ทั้งปวงตามความเป็นจริง ด้วยโลกุตตรปัญญาว่าสิ่งทั้งปวงไม่เที่ยง เป็นทุกข์ บังคับบัญชาไม่ได้ รู้แจ้งแห่งตลอดในอริยสัจทั้ง ๔ โดยอาศัยปัญหายังรู้รูปนามตามลำดับแห่งวิปัสสนาญาณ แจ่มแจ้งในไตรลักษณ์จนจิตปล่อยวางจากความยึดติดถือมั่น สามารถละตัณหาและอวิชชาได้ เป็นไปตามลำดับจนถึงที่สุดคือบรรลุอรหัตผล

หลักปฏิบัติในการบรรลุธรรมจำเป็นต้องอาศัยสิกขา ๓ หรือไตรสิกขาซึ่งหมายถึงข้อที่จำเป็นต้องศึกษา คือการฝึกหัดอบรมกาย วาจา ใจ เพื่อพัฒนาปัญญาให้ยิ่งขึ้นไปจนบรรลุเป้าหมายสูงสุดคือพระนิพพาน ระดับของการบรรลุธรรมเรียกบุคคลผู้ที่บรรลุธรรมแล้วมีพระโสดาบันเป็นต้น ผู้ถึง

พร้อมด้วยทิวทัศน์คือพระอรียบุคคลจำแนกไว้ ๒ นัย คือนัยที่ ๑ จำแนกตามประเภทของกิเลสที่ละได้ในแต่ละชั้นและนัยที่ ๒ จำแนกตามประเภทของอินทรีย์ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความแก่กล้าแห่งอินทรีย์ของแต่ละบุคคล การบรรลुरुธรรมนั้นมีทั้งหมด ๔ ระดับตั้งแต่พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามีและพระอรหันต์นั้นโดยอาศัยการละสังโยชน์และกิเลสต่าง ๆ ให้หมดไปจากจิตตามกำลังของญาณปัญญาของแต่ละบุคคล ตั้งแต่สังโยชน์เบื้องต่ำจนถึงเบื้องสูง ผู้บรรลुरुธรรมขั้นสูงสุดจะเป็นอิสระจากเครื่องผูกมัดทั้งปวง การบรรลुरुธรรมว่าด้วยเหตุแห่งวิมุตติ สาเหตุหรือสภาพการณ์ที่ทำให้ผู้ปฏิบัติธรรมได้บรรลुरुธรรมเป็นพระอรียบุคคลมีพระโสดาบัน เป็นต้น โดยมีระยะเวลาของการบรรลुरुธรรมแตกต่างกันไปขึ้นอยู่กับสภาพจิตใจ สิ่งแวดล้อมและความพร้อมของผู้ปฏิบัติธรรม ดังที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ด้วยเหตุแห่งวิมุตติ ๕ ประการ คือการบรรลुरुธรรมมีอยู่ด้วยกัน ๕ ขณะ ได้แก่ ในขณะที่ฟังธรรม ขณะที่แสดงธรรม ขณะที่สาธยายธรรม ขณะที่พิจารณาธรรมและด้วยอำนาจของสมาธิ อธิบายไว้ดังนี้ ภิกษุทั้งหลาย เหตุแห่งวิมุตติ ๕ ประการนี้ซึ่งเป็นเหตุให้จิตของภิกษุผู้ไม่ประมาทมีความเพียร อุทิศกาย และใจอยู่ ที่ยังไม่หลุดพ้น ย่อมหลุดพ้น อาสวะที่ยังไม่สิ้นไป ย่อมถึงความสิ้นไปหรือเธอย่อมบรรลुरुธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะยอดเยี่ยมที่ยังไม่ได้บรรลुरुทั้ง ๕ ขณะนี้จะต้องปฏิบัติวิปัสสนาปัญญาจนอรียมรรคสมบูรณ์ในที่สุด

๔.๒ ข้อเสนอแนะ

งานวิจัยนี้ มุ่งศึกษาการบรรลुरुธรรมเฉพาะพระอรหันต์องค์เดียว ผู้ที่ได้สั่งสมบารมีมามาก เพื่อความเป็นเอตทัคคะ คือ การบรรลुरुธรรมของพระมหากัจจายนเถระ มีคำอธิบายไว้ว่าท่านได้ฟังพระธรรมเทศนาแห่งอุปาทานชั้นที่ ๕ พร้อมทั้งท่านได้ส่งกระแสจิตไปร่วมรับพระสัจธรรมเมื่อจบพระธรรมเทศนาท่านเกิดความรู้แจ้งในอริยสัจ ๔ จนได้บรรลुरुพระอรหันต์พร้อมกับพระบิรวารตามพระพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมเทศนาในขณะนั้น เนื่องจากเหตุที่เป็นผู้ที่ได้บำเพ็ญบารมีมามาก เพื่อความเป็นเอตทัคคะแห่งภิกษุผู้อธิบายขยายความแห่งพระสัจธรรม ที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ โดยย่อให้พิสดารได้ถูกต้องตามพระพุทธพจน์ จึงสามารถกล่าวได้ว่าพระมหากัจจายนเถระเป็นแบบอย่างในการบำเพ็ญไตรสิกขาในทุก ๆ ด้าน สำหรับการบรรลुरुธรรมของท่านจึงเพียบพร้อมไปด้วยคุณวิเศษทุกประการ ซึ่งในสมัยของพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่ง ๆ จะมีเพียงองค์เดียวเท่านั้น รายละเอียดและการบรรลुरुธรรมจึงไม่อาจจะเทียบเคียงกับบุคคลทุกคน และทุกระดับได้ งานวิจัยนี้จึงมีข้อเสนอแนะดังต่อไปนี้

๔.๒.๑ ข้อเสนอแนะในเชิงนโยบาย

ผู้ที่สนใจและต้องการศึกษาเพิ่มเติมควรศึกษาการบรรลुरुธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทในพระไตรปิฎกที่ได้จากแหล่งต่าง ๆ เพื่อจะได้เปรียบเทียบข้อมูลว่าตรงกัน หรือแตกต่างกันในด้านใด และเพื่อที่จะได้รับคำแนะนำจากผู้เชี่ยวชาญในด้านพระไตรปิฎก เป็นผู้สำรวจตรวจสอบ แก้ไข พร้อมทั้งเป็นฐานข้อมูลในการศึกษาค้นคว้า และนำมาประยุกต์ใช้การนำผลของการวิจัยนี้ไปใช้ คือในขณะที่ฟังพระธรรมเทศนามีการปฏิบัติวิปัสสนากาวนา ทำให้เกิดกระบวนการพัฒนาปัญญาตามแนวทางสติปัฏฐาน ๔ คือ มัชฌิมาปฏิปทา (อรียมรรคมีองค์ ๘) เป็นแนวทางเดียวที่จะสามารถบรรลुरुธรรมเป็นพระอรียบุคคลขั้นต่างๆ ได้

ในงานวิจัยนี้ จึงได้แสดงกล่าวถึงวิธีการปฏิบัติแบบต่าง ๆ สำหรับในเรื่องสมถยานิกและวิปัสสนายานิกไว้โดยละเอียด ผู้ที่ปฏิบัติธรรมจะต้องศึกษาการปฏิบัติกรรมฐานทั้ง ๒ อย่างคือวิปัสสนาที่มีสมถนำหน้า และสมถที่มีวิปัสสนานำหน้า โดยอย่างละเอียดว่ามีความเหมือนกันหรือแตกต่างกันในประเด็นด้านใดบ้าง การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาจะต้องมีความเข้าใจในการปฏิบัติที่ถูกต้องตามหลักที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ และพระอรหันต์สาวกล้วนแต่ได้ปฏิบัติมาไว้ว่าด้วยกิจ ๔ อย่างในอริยสัจ ๔ เช่น ทุกขสมุทัย เป็นกิจที่ต้องกำหนดรู้ เป็นต้น ผู้ที่สนใจและต้องการศึกษาต่อเพิ่มเติม นำผลการวิจัยนี้ไปใช้จะต้องเข้าใจในวิธีการปฏิบัติวิปัสสนา และปฏิบัติให้ได้ถูกต้องตามหลักที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้เพื่อให้เข้าใจแจ่มแจ้งตามหลักธรรมที่ปรากฏในพระไตรปิฎกให้ดียิ่งขึ้นและเพื่อให้เข้าถึงสภาวะในอริยมรรคมืองค์ ๘ โดยสมบูรณ์ในที่สุด

๔.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป

งานวิจัยนี้ จากการศึกษาการบรรลุธรรมของพระมหากัจจายนเถระ ซึ่งผู้วิจัยยังขาดประสบการณ์ จึงอาจทำให้ส่วนใดส่วนหนึ่งบกพร่องไปบ้าง ทั้งนี้ยอมรับว่างานวิจัยอาจยังไม่ครอบคลุมถึงสาระสำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นการศึกษาเฉพาะกรณีบุคคล ถ้าจะศึกษาในเรื่องเดียวกันนี้ควรจะศึกษาต่อไปว่า บุคคลที่ได้บรรลุธรรมในขณะที่ฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า พระอรหันต์องค์นั้น ๆ มีกระบวนการบรรลุธรรมได้อย่างไร และผลของการบรรลุธรรมด้วยการปฏิบัติวิปัสสนาแบบไหนจึงบรรลุธรรม ดังนั้น จึงมีข้อเสนอแนะในการศึกษาครั้งต่อ ๆ ไปเพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาและปฏิบัติเพิ่มเติม ดังนี้

- ๑) ศึกษาการบรรลุธรรมในขณะที่ฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าครั้งสมัยพุทธกาล
- ๒) การศึกษาเพื่อเปรียบเทียบรูปแบบกระบวนการบรรลุธรรมของพระมหากัจจายนเถระกับพระอรหันต์สาวกองค์อื่น ๆ
- ๓) ศึกษาวิเคราะห์การบรรลุธรรมและเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระมหากัจจายนเถระที่จะนำมาปรับใช้กับสังคมไทยในปัจจุบัน

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาไตรปิฎก ๒๕๐๐.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร:

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

_____. อรรถกถาภาษาไทย. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙.

_____. ปกรณวิเสสภาษาไทย. ฉบับมหาจุฬาปกรณ์วิเสส. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญูณ,

๒๕๓๙.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ:

คุณ โทชนธ์. ศาสนาเปรียบเทียบ. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์,

๒๕๓๗.

จำเนียร ทรงฤกษ์. ชีวประวัติพุทธสาวก (พระอสีติมหาสาวกหรือพระเถระ) เล่ม ๒. พิมพ์ครั้งที่ ๔.

กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพ่อนวล แม่ฟ้า ทรงฤกษ์, ๒๕๕๖.

บรรจบ บรรณรุจิ. อสีติมหาสาวก. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราช

วิทยาลัย, ๒๕๔๔.

ปัญญา ใช้บางยาง. ๘๐ พระอรหันต์ (ฉบับสมบูรณ์). พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา,

๒๕๕๓.

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ. ปทานุกรม บาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต. พิมพ์ครั้งที่

ที่ ๕. นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏ, ๒๕๕๓.

พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ภาณสิทฺธิ ป.ธ. ๙). คำบรรยายวิปัสสนากรรมฐาน.

กรุงเทพมหานคร: บริษัท ประยูรวงศ์พรินท์ติ้ง จำกัด, ๒๕๕๔.

พระพุทธโฆสเถระ. คัมภีร์วิสุทธิมรรค. แปลโดย สมเด็จพระพุทธมาจารย์อาจาสมมหาเถระ. พิมพ์

ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๕๔.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ. พิมพ์ครั้งที่ ๓๒.

กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

_____. พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย. พิมพ์ครั้งที่ ๓๖. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์,

๒๕๕๕.

_____. พุทธธรรม ฉบับปรับขยายความ. พิมพ์ครั้งที่ ๔๑. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์

ผลิธัมม์, ๒๕๕๘.

_____ . **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๒๓. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗.

_____ . **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๒๗. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗.

พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ). **มหาสติปัฏฐานสูตร ทางสู่พระนิพพาน**. แปลและเรียบเรียงโดย พระคันธสาราภิวังศ์. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๕๕.

_____ . **นิพพานถา**. พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสสมมหาเถระ). แปลและเรียบเรียงโดย พระคันธสาราภิวังศ์. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๔.

_____ . **วิปัสสนาขุณี หลักการปฏิบัติวิปัสสนา (ฉบับสมบูรณ์)**. แปลโดย. จำรูญ ธรรมดา. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๓.

_____ . **วิปัสสนานัย. เล่ม ๑. พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสสมมหาเถระ) ตรวจชำระ**. แปลโดย พระคันธสาราภิวังศ์. ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๕.

พระอาจารย์ ภัททันตะอาสภเถระ. **แนวทางปฏิบัติวิปัสสนา**. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐.

พระอังกวังสเถระ รัตน. **สัททนีติธาตุมาลา**. พระธรรมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ. ๙) ตรวจชำระ. พระมหานิมิต ธรรมสาร และจำรูญ ธรรมดา แปล. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๖.

พระอนุรุธะ และพระญาณธชะ. **อภิธัมมัตถสังคหะและปรมัตถทีปนี**. แปลโดย พระคันธสาราภิวังศ์กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวัน กราฟฟิคเพเลท, ๒๕๔๖.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์ จำกัด, ๒๕๔๖.

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี. **ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสโม). **อริยวังสปฏิปทา ปฏิปทาอันเป็นวงศ์แห่งพระอริยเจ้า**. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด. ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๔.

สมบูรณ ตาสนธิ. **พระอรหันตสาวก บรรลุธรรมได้อย่างไร**. นนทบุรี: ริงค์ ปียอนด์ บุ๊คส์, ๒๕๕๕.

(๒) วิทยานิพนธ์:

บรรจบ บรรณรุจิ. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องพระอสีติมหาสาวกกับการบรรลุธรรม”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

พระมหามิณา ถาวโร (ไชยอุด). “ศึกษาการบรรลุธรรมของพระวงศ์สเถระ”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘.

- พระมหาสนธิ์ สุนติกโร (เกษมญาติ). “การศึกษาบทบาทของพระมหากัจจายนเถระในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.
- พระมหาอำนาจ อานนโท (จันทร์เปล่ง). “การศึกษาเรื่องการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.
- พระสมรัตน์ โรจนพโล (เรืองบุญ). “ศึกษาการบรรลุธรรมของพระมหาปันถกเถระ”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.
- พระอธิการโฆสิต ปญฺญาวโร (รุ่งเรือง). “ศึกษาการบรรลุธรรมของพระมหากัจจายนเถระ”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘.
- เวทย์ บรรณกรกุล. “ศึกษาวิเคราะห์อันตรคาถาในยมกวรรคคัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙.
- สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี. “การศึกษาทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณมหาวิทาลัย, ๒๕๒๔.

ภาคผนวก

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ-ฉายา/นามสกุล : พระสมชาย กิตติสาโร (แก้วเกษม)
- ว/ด/ป เกิด : วันจันทร์ ที่ ๒๕ เดือน พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๕๐๖
- ภูมิลำเนาที่เกิด : เลขที่ ๑ หมู่ที่ ๗ ตำบลคลองอุดมชลจร อำเภอเมืองฉะเชิงเทรา จังหวัดฉะเชิงเทรา
- การศึกษาทางโลก**
- พ.ศ. ๒๕๔๘ : จบการศึกษาปริญญาตรี คณะสังคมศาสตร์ สาขาการจัดการเชิงพุทธ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์พุทธโสธร จังหวัดฉะเชิงเทรา
- การศึกษาทางธรรม**
- พ.ศ. ๒๕๔๒ : นักธรรมชั้นเอก วัดโสธรวรารามวรวิหาร สำนักเรียนคณะจังหวัดฉะเชิงเทรา
- ประสบการณ์การทำงาน**
- พ.ศ. ๒๕๕๖-๒๕๕๘ : พระสอนศีลธรรมประจำโรงเรียนเทศบาล ๒ พระยาศรีสุนทร ตำบลโสธร อำเภอเมืองฉะเชิงเทรา จังหวัดฉะเชิงเทรา
- ประสบการณ์การปฏิบัติธรรม**
- พ.ศ. ๒๕๔๕ : ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาติดต่อกันเป็นเวลา ๓๐ วัน (๑-๓๐ พฤษภาคม) ณ สถานปฏิบัติธรรม วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ราชวรมหาวิหาร โดยมี พระมหาไสว ธีรโสภโณ เป็นผู้อบรมกรรมฐาน
- พ.ศ. ๒๕๕๙ : ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ติดต่อกัน ๓๐ วัน (๑-๓๐ พฤษภาคม) ณ ศูนย์ปฏิบัติธรรม “ธรรมโมลี” อำเภอปากช่อง จังหวัดนครราชสีมา
- พ.ศ. ๒๕๖๐ : ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา เป็นเวลา ๔ เดือน ณ ศูนย์ปฏิบัติธรรม ธรรมโมลี อำเภอปากช่อง จังหวัดนครราชสีมา
- พ.ศ. ๒๕๖๐ : ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาและฝึกธุดงค์วัตร เป็นเวลา ๑ เดือน ณ วัดนาหลวง (อภิญญาเทสิตธรรม) อ.บ้านฝื่อ จ.อุดรธานี
- พ.ศ. ๒๕๖๑ : ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา เป็นเวลา ๒ เดือน ณ สำนักวิปัสสนา มหาสี สาสน เย็กต้า กรุงย่างกุ้ง สหภาพเมียนมาร์
- อุปสมบท : วันที่ ๑๑ เดือน กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๓๙
- สังกัดวัด : วัดชมโพธาราม ตำบลโสธร อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา
- ปีที่เข้าศึกษา : พุทธศักราช ๒๕๕๙
- ปีที่สำเร็จการศึกษา : พุทธศักราช ๒๕๖๑
- ที่อยู่ปัจจุบัน : วัดชมโพธาราม ตำบลโสธร อำเภอเมืองฉะเชิงเทรา จังหวัดฉะเชิงเทรา ๒๔๐๐๐
- โทรศัพท์ : ๐๘๘-๘๓๖๙๒๘๘
- E-mail** : Somchaizaa81@gmail.com